

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

DEĞİŞİM
SANCISI
—
Eric Hoffer

DERGÂH

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

DEĞİŞİM SANCISI
Eric Hoffer

DERGÂH YAYINLARI 702

Batı Düşüncesi 30

Sertifika No 14420

ISBN 978-975-995-788-9

1. Baskı Ocak 2017

2. Baskı Kasım 2017

Eserin orijinal ismi

Ordeal of Change

Dizi Kapak Tasarımı

İşıl Döneray

Kapak Uygulama

Ercan Patlak

Sayfa Düzeni

E. Gökçe Aksoy

Baskı

Ana Basın Yayın Gıda İnş. Tic. A.Ş.

B.O.S.B. Mermerciler Sanayi Sitesi

10. Cad. No: 15

Beylikdüzü/İstanbul

Tel: (212) 422 79 29

Matbaa Sertifika No 20699

Dergâh Yayınları

Klodfarer Cad. No: 3/20 34122 Sultanahmet/İstanbul

Tel: (212) 518 95 79 80 Faks: (212) 518 95 81

www.dergahyayinlari.com/bilgi@dergahyayinlari.com

Değişim Sancısı'nın yayın hakları Dergâh Yayınları'na aittir.

DEĞİŞİM SANCISI

Eric Hoffer

Türkçesi
Bengisu Filiz

Lili ve tüm Osbornelara

DERGÂH

ERIC HOFFER

Alman asıllı bir ailenin tek çocuğu olarak 1898 yılında New York'ta doğdu. Babası marangozdu. 7 yaşından 15 yaşına kadar geçici bir körlük yaşamıştır. On yıl Nevada Şehri yakınlarında göçmen işçi ve altın madencisi olarak çalıştı; Büyük Buhran yıllarında dahi kendi başına okumayı sürdürdü. 40 yaşındayken orduya girmeye çalıştı fakat fıtığı sebebiyle kabul edilmedi. 1951 yılında yayınlanan *The True Believer: Thoughts on the Nature of Mass Movements* [Kesin İnançlılar: Kitle Hareketlerinin Doğası Üzerine] adlı kitabı büyük ilgi gördü. Daha sonra yayınlanan diğer eserleri ile görüşlerini paylaşmaya devam etti. 1943'te liman işçisi olmaya karar verip Kaliforniya'ya yerleşti. Zamanla, haftada üç gün çalışmaya ve bir gün de Berkeley Kaliforniya Üniversitesi'nde "araştırmacı profesör"lük yapmaya başladı. 1983'te Başkanlık tarafından verilen Hürriyet Madalyası'na layık görüldü. Hiç evlenmedi, yalnız Lili Fabilli Osborne'dan Eric Osborne adlı bir oğlu oldu. 84 yaşında, evinde öldü.

Eserleri: *The True Believer: Thoughts on the Nature of Mass Movements* [Kesin İnançlılar: Kitle Hareketlerinin Doğası Üzerine] (1951); *The Passionate State of Mind, and Other Aphorisms* [Aklın Muhteris Çağı ve Diğer Aforizmalar] (1955); *Ordeal of Change* [Değişim Sancısı] (1963); *The Temper of Our Time* [Çağımızın Vaziyeti] (1967); *Nature and The City* [Doğa ve Şehir] (1968); *Working and Thinking on The Waterfront; A Journal, June 1958-May 1959* [Rıhtım Hakkındaki Düşünceler ve Çalışmalar; Günlük, Haziran 1958-Mayıs 1959] (1969); *First Things, Last Things* [İlk Şeyler, Son Şeyler] (1971); *Reflections on the Human Condition* [İnsanın Durumu Üzerine Düşünceler] (1973); *In Our Time* [Zamanımızda] (1976); *Before the Sabbath* [Sebt Gününden Önce] (1979); *Between the Devil and the Dragon: The Best Essays and Aphorisms of Eric Hoffer* [Şeytan ile Ejderha Arasında: Eric Hoffer'ın En İyi Denemeleri ve Aforizmaları] (1982); *Truth Imagined* [Hakikatin Tahayyülü] (1983).

İÇİNDEKİLER

7	1. Köklü Değişim
11	2. Asya'nın Uyanışı
17	3. Ameller ve Sözler
23	4. Taklit ve Aşırılık
29	5. Çalışma İsteği
42	6. Aydın ve Kitleler
55	7. Pratiklik Duyusu
67	8. Yehova ve Makine Çağı
71	9. İşçi ve Yönetim
76	10. Komünist Ülkelerde Halk Ayaklanmaları
82	11. Kardeşlik
87	12. Bireysel Özgürlük Üzerine
91	13. Kâtip, Yazar ve Asi
100	14. Eğlence
104	15. İnsan Tabiatının Gayri Tabiiliği
120	16. İstenmeyen Kişilerin Rolü

1. KÖKLÜ DEĞİŞİM

Dünyadaki en müthiş şey kendine ait olmayı bilmektir.

Michel de Montaigne

İntibam odur ki, aslında kimse yeniyi sevmez. Yeniden korkarız. Dostoyevski'nin sözünün ötesi vardır: “İnsanlar en çok yeni bir adım atmak, yeni bir söz söylemekten korkar.” En küçük şeylerde bile, yeni olanı denemeden önce heyecanlanıp tereddüde düşeriz.

1936 yılının çoğunu bezelye toplayarak geçirmiştım. İşe Ocak ayının başlarında Imperial Valley'de başlamıştım. Ben toplayarak ilerledim, bezelyeler bu arada olgunlaştı; Haziran'da, mevsimin son bezelyelerini Tracy şehri civarlarında topladım. Sonra ta Lake County'e kadar çıktım, burada fasulye toplayacaktım. Hala o fasulye tarlasına ilk gittiğim günkü tereddüdümü hatırlarım. Fasulye toplayabilir miydim acaba? Bezelyeden fasulyeye geçmek bile korkmama yetmişti.

Köklü değişimlerde bu rahatsız edici his daha derindir elbette, etkisi de daha uzun sürer. Bizler tamamen yeni olan bir şeye hiçbir

zaman tam manasıyla hazır olamayız. Önce kendimizi alıştır-mamız gerekir, böyle köklü alıştırma süreçleri ise özsaygımızı köreltir. Bir sınava tabiymişiz gibi hissederiz, kendimizi kanıt-lamamız lazımdır. Köklü değişimlere göğüs germeyi mümkün kılan, aşırı özgüvendir.

Tamamen yeni olan şeylere hiçbir zaman hazır ve nazır bulu-namayız evet, bu basit gerçeğin tuhaf sonuçları vardır. Bu gerçek şu manaya gelir: Köklü değişimlerden geçen bir halk, uyumsuz bir halktır. Uyumsuz kişilerin etrafı ihtiraslarla çevrilidir. Özgüven eksikliği ile ihtiraslı ruh hallerinin birbiriyle yakından ilişkisi vardır. Ayrıca, ileride göreceğiz, ihtiraslar yoğun olduğunda özgüven yerine geçebiliyorlar. Hayatın her alanında bu ilişkiyi fark etmek mümkündür. Becerilerine güvenen bir işçi, çalışmaya giderken gayet rahattır; iş ona oyuncak gibi geldiği için sürüyle iş becerir. Yeni bir işçi işine sanki dünyayı kurtarıyormuş gibi saldırır, saldırmak zorundadır. Yoksa hiçbir işi beceremez. As-kerler için de durum böyledir. İyi eğitilmiş bir asker kuvvetli bir motivasyonu olmadan dahi gayet iyi savaşacaktır. İşini çok iyi bildiği için özgüveni tamdır, maneviyatı kuvvetlidir. Eğitimsiz bir asker ancak inanç ve şevk duyarsa kendini gösterebilir. Cromwell eskiden sıradan halkın atlı şövalyelerle boy ölçüşebilmesi için “Allah korkularının olması” gerektiğini söylerdi. İnanç, şevk ve ihtiras yoğunluğu genellikle deneyim ve becerinin getirdiği öz-güvenin yerine geçmektedir. Dağları yerinden oynatacak beceri varsa, dağları yerinden oynatacak o imana gerek yoktur.

Dediğim gibi, köklü değişimlere maruz kalan halk, uyumsuz kişilerle doludur. Bu halk dengesizdir, her an patlayacak gibi durur, harekete açıktır. Hareket, özgüven kazanmanın ve değerli olduğunu göstermenin en bariz yoludur, aynı zamanda dengenin kaybına verilebilecek bir tepkidir. Bir kimsenin dengesini yeniden sağlayabilmek için kollarını açmasına benzer. Yani köklü de-ğişimler insanın enerjisini ortaya çıkaran vasıtalardan biridir. Ancak

insanları etkin hareket adamlarına çevirmek için belirli koşullar lazımdır: Halkta fırsat bolluğu, kendine yetebilme alışkanlığının olması şarttır. Bu koşullar sağlandığında köklü değişimlerden geçen bir halk hareket dolu olacaktır.

İç savaş sonrası kıyılarımıza milyonlarca göçmen geldi. Bu göçmenler korkunç değişimlerden geçmişlerdi; yaşadıkları şey fazlasıyla sinir bozucuydu, çok da acı vericiydi. Bu göçmenler bir gece içinde tamamen yabancı bir dünyaya geçtiler, hem de Avrupa'da tatlı, müşterek bir kasaba hayatı sürerken birdenbire soğuk ve kasvetli bireysel yaşama ve terk edilmişlik hissine maruz kaldılar. Kelimenin tam anlamıyla uyumsuz insanlardı bunlar, devrimci bir patlama için gereken tüm şartları sağlıyorlardı. Ne var ki, kocaman bir kıta ayaklarının altındaydı, kendilerini geliştirmek için önlerinde bir sürü fırsat vardı, üstüne üstlük kendi kendine yetmeyi ve bireysel girişimleri göklere çıkaran bir çevredeydiler. Yani bu göçmenler küçük cansız kasabalarından, deli gibi hareket etme imkânı veren bir sahaya düştüler. Çok kısa sürede bir kıtaya egemen oldular, bu kıtayı ehlileştirdiler. Biz hâlâ o deliliklerin yankılarını hissediyoruz.

İnsanlar köklü değişimlere maruz kalıp da çok az hareket olanağı bulurlarsa; yahut özgüvenlerini ve özsaygılarını bireysel çabalarıyla besleyecek bir imkan bulamazlarsa ya da böyle fırsatlara ulaşmaları engellenirse durum değişir. O zaman özgüven, özsaygı ve değer için duydukları açlığı bunların yerine ikame edilecek şeylerle doyurmak gerekir. Özgüveni ikame edecek şey inançtır, özsaygıyı haysiyet hissi; bireysel dengenin yerine ikame edilen şey ise bir toplulukta başkalarıyla kaynaşmaktır.

İkame edecek bir şeyin arayışı demek, bela demektir, bunu söylemeye gerek yok. Ruh kimyasında ikame şeyler patlayıcı maddeler gibidir. Bir kere en basitinden, bunlardan hiçbir zaman yeteri kadar elde edemeyiz. Aslında istemediğimiz bir şeyi ne kadar alırsak alalım tatmin olmayız. Bizler haklı özgüven ve

özsaygının peşindeyiz aslında. Gerçeklerini elde edemediğimizde, bunların yerine ikame edilen şeyler bize yetmeyecektir. Ortalama bir özgüven ya da kendimiz hakkında biraz iyi bir fikir üretmek bizi tatmin eder etmesine, ama bunun için kutsal bir amaca ke-sinkes ve aşırı bir inanç duymamız lazımdır. Aynı şekilde bir ırk, ulus, lider veya partiyle kendimizi özdeşleştirmemizden doğacak gururun aşırı ve küstah olması mukadderdir. İkame şeyler asla bizim doğal bir parçamız olamayacaktır, bu yüzden ikame şeylere tutununca hep ihtiraslı ve sabırsız oluruz.

Özetle: Bir halk köklü değişimlerden geçmişse, bu değişimler de bireysel harekete ve kendini geliştirmeye izin vermiyorsa inanç, gurur ve dayanışma eksikliği ortaya çıkar. Böyle halklar din değiştirmeye ve “dünyaya gününü göstermek” amacıyla kolektif eylemlere girişmeye başlar. Başka bir deyişle, köklü değişimler belirli şartlar altında halkları fanatikliğe ve dayanışma ile hareket etmeye iter ve meydan okuyucu ve aşağılayıcı gösterilere sebep olur. Bu da devrim havası yaratır. Aslında devrimin yerini hazırlayan köklü değişimlerdir. Köklü değişimler ortaya çıktığında sinir bozucu durumlar, zorluklar, açlıklar, düş kırıklıkları gelir ve bunlar devrimci ruh hallerine zemin hazırlar.

Değişim görülmeyen yerde devrim imkânı çok azdır.

2. ASYA’NIN UYANIŞI

Asya’da yaşanan karışıklığı genelde komünizm kışkırtmasına bağlama yahut hükümetlerin kötü yönetimine ve yabancıların egemenliğine karşı bir başkaldırı gibi görme eğilimi vardır. Aslında bu görüşlerdeki doğruluk payı çoktur, ancak sorunun köküne inemezler. Asya’daki milletler yüzyıllar boyunca topraklarını fetheden bir hükümdardan bir diğerine boyun eğmişler, gıklarını çıkarmadan yerli, yabancı zorbaların kendilerini kötü yönetmesine, yağmalamasına ve canlarını acıtmasına izin vermişler. Yani halk kitlelerinin bugün protesto halinde ayaklanmalarının sebebi aşırı baskı ve yolsuzluk değildir. Ayaklanmaların altında yatan sebep, bu kitlelerin geçmiştekilerden farklı olmasıdır. Bir şey bu insanların haletiruhiyelerini değiştirmiştir. Asya’da bir uyanış olduğunu söylüyorlar, bu doğrudur. Ancak bu “uyanış” mecaz değilse, o zaman bireysel tutumlar, eğilimler ve arzulardaki belirli bazı değişimlere işaret ediyor demektir. Bu değişimlerin ne olduklarını ve nasıl ortaya çıktıklarını bilmemiz iyi olur.

Aynısı komünizm kışkırtmaları tezi için de geçerlidir. Bu kışkırtmanın Asya'da etkili olmasının sebebi propagandanın güçlü olması değil, yönlendirilen kişilerin haletiruhiyesidir. Güç kullanılmadığı takdirde komünist propaganda insanları ancak inanmak istediklerine ikna edebilir ve sadece halka aşırı derecede arzu ettikleri bir şey verdiğinde ilerleyebilir. Asya'da baskın bireysel tutumların, eğilimlerin ve her şeyden öte arzuların ne olduğuna dair apaçık bir fikrimiz yoksa, şu an orada olup bitenler hakkında yorum yapamayız. Çin'de, Hindistan'da, Endonezya'da ve bunun gibi yerlerde yaşayan, kötü beslenen, kötü giyinen ve kötü evlerde oturan kitlelerin aşırı derecede arzu ettikleri bu şey nedir?

İktisadi kuramların bu soruya verdiği cevap sıkıcıdır ve ikna edici değildir. İnsanın aklına haykırışlar ve yürüyüşler; yukarıya bakan, gazete ve fotoğraflarda gördüğü her biri ihtiras dolu, ağzı açık ve ekşimiş suratlar geliverir. Bu suratların ne yaşadığını ve bu açık ağızların ne haykırdığını merak eder insan. Ekmek mi, giysi mi, barınak mıdır haykırışlarının sebebi? Yakarışları hayat-taki iyi şeyler için midir? Adalet ve özgürlük mü isterler? Hayır. Doğu'da yükselen feryat aslında haysiyet feryadıdır. Asya'daki halk, iktisadi varlıklarını hatta hayatlarını bile haysiyet arzuları için külliye feda etmeye hazırdır. O açık ağızlar iktisadi talep ve şikâyet değil, isyan naraları atıyor. Haysiyet özlemiyle kopan bu feryadın uyanış sürecinin alametlerinden olduğunu göreceğiz. Sürecin doğal akışı ise bizi sorunun kalbine götürecektir.

Asya'nın uyanışındaki esas etkenin Batı etkisi olduğunu söylemek, baskı ve istismarla hareket eden Batı'nın sömürgeci güçlerinin Asya'yı uyandırdığını iddia etmek değildir. Sonuçta Asya'da baskı ve istismar eskiden beri vardı; üstelik Hindistan'da İngiliz, Endonezya'da ise Hollanda sömürgecileri bu iki ülkeye o süre boyunca yerine geçebilecek diğer yönetimlerden daha fazla yarar sağlamış bile olabilir. Batı sömürgeci güçleri yüz misli yarar sağlasaydı ve daha en baştan tertemiz, iyi niyetlerle yola çıkmış

olsaydı, yine de Doğu'ya etkileri ancak bugün görmekte olduğumuz etkiler kadar önem arz edecekti; bundan eminim. Çünkü Batı etkisi, niyetinden bağımsız olarak, nüfuz ettiği bölgeye neredeyse her zaman mukadder bir değişim götürür. Bu değişim, günümüzdeki devrimci huzursuzluğun temelidir.

Aklımdan geçen değişimin kendine has bir fitratı vardır: Toplumsal yapının zayıflaması ve çatlamasıyla gerçekleşmiştir. Asya'da Batı etkisinin harekete geçmesinden önce birey her yerde az çok bir bütünün parçasıydı: Ataerkil aileye, oymak yahut kabileye, dayanışma içinde kırsal veya kentsel bir birime, dini veya siyasi bir camiaya aitti. Birey, doğumundan ölümüne kadar ebedi bir bütüne ait hissetmekteydi. Kendisini hiç yalnız, kayıp hissetmez, ebedi bir hiçliğin ortasındaymış gibi görmezdi. Batı etkisi sürekli olarak bu toplu yapıyı zayıflatma ve hatta yok etme eğiliminde olmuştur. Ticaret, yasalar, eğitim, sanayileşme yoluyla ve çizdiği örneklerle geleneksel yaşam şeklini yerinden oynattı ve çökertti, var olan toplumsal yapıların itibar ve saygınlığının kökünü kuruttu. Batılı sömürgeci güçler, bireysel özgürlük sundular. Doğu'yu sarsıp uyuşukluğundan çıkarmaya, kemikleşmiş gelenekselliğinden kurtarmaya ve Doğululara kendini geliştirme arzusu aşılarmaya çalıştılar. Sonuçta ise kurtuluş yerine yalnızlık ve aciziyet gelmiştir. Henüz ham bireyler, toplumsal yaşamın sıcak ve güvenli kollarından koparılmış, soğuk bir dünyada öksüz ve başıboş bırakılmıştır. Asya'daki uyanış işte böyle terk edilip aciz kalındığında yaşanan şokun ürünüdür. Tüzel kişilerin çökmesi, bireyin kendi imkânlarına terk edilmesi sosyal gelişim için her zaman kilit bir nokta olmuştur. Yeni ortaya çıkan birey er geç, kendini gösterebileceği veya keşfedebileceği fırsat bolluğu önüne serildiğinde, müstakil bir yaşamın ağırlığını ve gerginliğini kanıksayıp bir dereceye kadar istikrar kazanabilir. Bu birey, başarı, kazanma, sadece hareket etme yahut yetenek ve kabiliyetlerini geliştirme şansı bulduğu bir ortama muhtaçtır. Ancak böyle bir

ortamda özgüvenini ve özsaygısını besleyebilir, bireysel yaşamın yükünü taşıyabilir ve hatta bu yaşam hoşuna gidebilir.

Özgüven ile özsaygı elde etmek imkânsız görünüyorsa, yeni ortaya çıkan birey patlayıcı bir kütleye dönüşür. Kendini güvende ve değerli hissedebilmek için kesin doğru olan bir şeyler aramaya, kendini bir liderle yahut ulus, cemaat, parti, kitle hareketleri gibi toplu gösterilerle özdeşleştirmeye başlar. Bu birey ve onun gibiler toplumları kökünden sarsan çalkantı ve karışıklıkların temelini oluştururlar. Toplumsal yaşamdan bireysel yaşama geçişin felakete dönüşüp yolundan sapmaması ve başarısızlıkla sonuçlanmaması için çok nadir gerçekleşebilecek bazı şartların sağlanması lazımdır.

Avrupa, 15. yüzyıl başlarında kilisenin himayesindeki toplumsal yaşamdan kurtulduğunda böyle bir değişim yaşamıştı. Başlarda, bu kurtuluş tesadüf idi. Zayıflamış ve itibarını yitirmiş kilise kurumu Avrupalıların dimağlarında ve ruhlarındaki hâkimiyetini kaybetmişti. Burada da, birey, azat edilince değil, kendisinden vazgeçildiğinde ortaya çıkmıştı. Ama bu durum şimdi Asya'da yaşananndan o kadar farklıydı ki! Orta Çağların sonunda ortaya çıkan Avrupalı birey yeni keşfedilen kıtaların nefes kesen manzaraları, yeni açılan ticaret yolları, yeni imparatorluklar kurma imkânları, kâğıt ve matbaanın icadının getirdiği yeni bilgi kaynaklarıyla yüz yüze idi. Her yere büyük beklentiler uçuşuyordu. Sanki birey kabiliyetleri ve yeteneklerini kullanırsa, bir de şans yaver giderse hem yurdunda hem de deniz aşırı yerlerdeki girişimlere tek başına yetebilecekmiş gibi idi.

Yani bazı tesadüfler sayesinde toplumsal yaşamdan bireysel yaşama geçmek, o zamandan beri Batı'yı diğer medeniyetlerden ayıran zindelik vasfını ortaya çıkarmıştı. Ancak o zaman bile öyle kolay bir geçiş yaşanmamıştı. Reform ve Reform karşıtı sarsıntılar yaşanmasının sebebi bireysel yaşamın gerginliğine ve yüküne alışık olmayan insanların yoğun ihtirasları ve korkuları idi.

Asya'daki toplumsal yaşamın yıkılışında böyle istisnai durumlara rastlanmadı. Oradaki birey yüzyılların döküntü ve enkazının

içinde uyandı. Etrafı akla hayale gelmeyecek fırsatlar ve nefes kesen ihtimallerle çevrilmemişti; bu birey kendini durgun, takat kesen ve sığ bir hayata gömülmüş olarak buldu. Öyle bir dünya ki bu, insan hayatı en ucuz ve bol bulunan şeydir; milyonlarca aç insan küçük bir lokmanın ve en adi ödüllerin peşindedir. Dahası, bu dünya cahildir; azıcık eğitilmiş bir kişi sıradan işçilerden yukarıda mevkilere geçmektedir. İfade yeteneği olan azınlık bu yüzden dünya işlerini yapmamakta, kendini işe yarar ve değerli hissedememektedir; bu kişiler gevezelik yaparak ve aydın gibi davranarak yaşamaya mahkûm edilmiş gibidirler.

Asya'da bugünlerde fanatik ve aşırı uçlarda sayılan kişiler genellikle bedensel işten korkan, eğitilmiş kişilerdir ve kendisine yalnızca emir veren toplumsal düzene nefret duymaya başlamıştır. Her öğrenci, her küçük memur, aslında ufak tefek işlerin ucundan tutan her bir meslek erbabı, kendini adeta seçilmiş saymaktadır. Bu konuşkan, boş insanlar Asya'nın gidişatını belirler. Böyle faydasız ve manasız yaşamlar sürdürdüklerinden, ne özgüvenleri ne de öz-saygıları vardır; ama ağırlıkları varmış da, itibarlı yaşamlar sürüyorlarmış gibi bir resim çizebilmek ve haysiyet ile inancı ikame edecek o patlayıcı şeyleri elde edebilmek için deli gibi çabalamaktadırlar.

Komünist Rusya'nın sesini duyurmak istediği kişiler bu sahte aydınlardır. Rusya bu kişilere, yönetici sınıfta bir yer, tarihsel süreçte bir rol vaat etmekte ve birkaç anlama gelebilecek kuramsal konuşmalarıyla bu insanlara bir ağırlık ve derinlik hissi kazandırmaktadır.

Cahil kitlelere gelince, komünist vaazlarının çekiciliği bu kitleler için söylenen “doğru” sözlerde değildir, Rusya ile birlikte eşi benzeri olmayan, devasa bir girişimde –“şimdiki meselelerin” hepsine bir son verecek ve onların üstüne geçecek haysiyet hissiyle dolu bir gelecek kurma girişimidir bu– yer aldıklarını düşünmelerine sebep olan muğlak bir intibadır.

Asya'da uyanış, gücün artmasından kaynaklanmamıştır; bu hakikat çok mühimdir. Maddî, zihnî veya ahlaki güçlerin kade-

me kademe veya birdenbire artması değil, terk edilme ve açıkta kalmanın şoku bu uyanışı doğurmuştur. Zayıflığın getirdiği acı his bu uyanışa sebeptir. Uyanan Asya halkının bugünkü haletiruhiyesini anlamak istiyorsak, zayıf insanların zihniyeti ve nelere kadir olduklarını bilmemiz şarttır.

Gücün insanları doğru yoldan saptırdığını söylerler. Ama belki zayıflığın da insanları doğru yoldan saptıran bir faktör olduğunu fark etmemiz lazımdır. Güç, az kişinin ahlakını bozarken, zayıflık pek çoğunun yoldan çıkmasına sebep olur. Nefret, kötülük, kabalık, hoşgörüsüzlük ve şüphe, zayıflığın meyveleridir. Zayıf olanın dargınlığı kendisine haksızlık yapılmasından değildir, kendi yetersizliği ve güçsüzlüğünden bu dargınlık peyda olmuştur. Servetimizi paylaşmakla zayıf kişileri kazanamayız. Bizim cömertliğimiz onlara baskı gibi gelir. St. Vincent de Paul, müritlerine öyle hareketlerde bulunun ki fakirler “verdiğiniz ekmek için sizi affetsin” demiş. Ancak bunun olabilmesi için hem veren hem de alanın, hepimizin babası olan Tanrı hakkında kuvvetli bir farkındalık kazanmış olması gerekir. Ayrıca bugün tam karşılığını bilmediğimiz veya belki de bilemediğimiz bu dini deyişi yansıtabilecek hayatlar yaşamamız da lazımdır. Zayıf kişileri kendi ümitlerimizi, gururumuzu veya belki de nefretimizi paylaşmakla kazanamayız. Bariz bir şekilde onların bulunduğu yerin çok ötesindeyiz biz, bizimle özdeşleşmelerine yardımcı olabilecek tarihsel deneyimlerimiz de çok farklı. Bizden gelebilecek tek şifa, zayıflara kendi kendilerine yardım etme becerisini kazandırmaktır. Onlara teknik, toplumsal ve siyasi beceriler aşılamanın yolunu öğrenmeliyiz. Böylece kendi ekmeklerini, saygınlıklarını, özgürlüklerini ve güçlerini kendi çabalarıyla kazanacaklardır.

Zayıflara kendilerine yardım etmeyi öğretmek sanıyorum ki hem yurt dışındaki ilişkilerimizde hem de iç meselelerimizde karşımızda duran bazı mühim sorunlara çözüm getirecektir.

3. AMELLER VE SÖZLER

Soğuk Savaş'ın şu an Asya ve Afrika'da tam gaz devam eden uyanış ve modernleşme sürecini hızlandırdığını söylemek yanlış olmaz. Komünist baskı kolonici himayenin sonuna daha çabuk gelinmesini sağlamakta, Soğuk Savaş'ın iki tarafı da yeni ortaya çıkan milletleri bağımsız devletler olarak tanımaya hazır, ekonomik ve askeri yardımlarla bu milletlere kur yapmaktadır.

Gelgelelim, kimse Amerika Birleşik Devletleri'nin bu kur işinde başarısız olduğunu inkâr edemez. Cömertliğimiz, diplomasi ve propagandalarımız bize öyle kayda değer, candan bir bağlılık getirmemiştir. Bugüne kadarki çabamız mühim bir şey getirmemiş gibi. Harcadığımız eşi benzeri görülmemiş para, sağladığımız yiyecek, ham madde, makine ve askeri yardımlara aksi ve genellikle küçümseyici cevaplar almamız da ayrıca şaşırtıcıdır. Bu tepkileri, yardımlarımızı acemi ve hatta patavatsız tavırlarla vermemiz yüzünden almış olamayız.

Yardım etmeye çalıştığımız halkların ruh hallerini ve asıl ihtiyaçlarını tespit edemediğimiz hakkında çok şey yazılıp çizildi.

Daha anlaşılır biçimlerde yardım etme isteğimizi belirtebilseydik ve veriş şeklimizi düzeltmiş olsaydık tüm dünyayı yanımıza çekebilirdik sanki. Hâlbuki bize bu tavrın gösterilmesinin ne politikamıza, ne de yardım ediş şeklimize bağlı olmadığını bu konuda biraz daha kafa yorunca anlayabiliyoruz.

Kulağımıza gelen kafa karıştırıcı tepkiler yardım etmek istediğimiz insanlardan değil, bu insanlarla aramıza giren kendi kendini tayin etmiş birtakım sözcü ve araçlardan kaynaklanmıştır. Bu grup genellikle üniversitedeki öğretmen ve öğrenciler ile yazarlar, sanatçılar ve aydınlardan oluşmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan beri pek çok ülkede kendini gösteren şiddetli Amerikan karşıtlığının kaynağı hitabet yeteneği olan bu kimselerdir. İster istemez, "söz ehli" bu kişiler ile 20. yüzyıl Amerika'sı arasında doğal bir düşmanlık olduğu izlenimini ediniyoruz. Onları rahatsız eden politikalarımızın niteliği değil, varlığımızın ta kendisidir. Dünyanın dört bir yanında aydınlar Amerika'yı tehdit olarak görüyor. Asabiyetle eleştirmeleri, neredeyse içgüdüsel bir korkunun dışavurumudur. Bizim bu korkunun doğasını anlamamız hayati önem arz eder.

Bildiğimiz neredeyse tüm medeniyetlerde ve Avrupa'da Orta Çağların sonuna değin aydın, yönetici sınıftan veya yönetici sınıfa çok yakın olmak demektir. Antik Mısır'da ve Çin İmparatorluğu'nda edebiyatçılar toplumun ayrıcalıklı bir kesimini oluşturmaktaydı. Bunlar yargıç, yönetici ve her türlü memurlardan oluşurdu. Hindistan'da, kast sisteminin en üst tabakası olan Brahmanlar, aynı zamanda eğitimli sınıfı temsil ederdi. Klasik Yunan'da filozof, oyun yazarı, şair, tarihçi ve sanatçılar aynı zamanda asker, denizci, kanun yapıcı, siyasetçi ve işadamı idiler. Roma İmparatorluğu'nda Yunan aydınları ile Romalı hareket adamları arasında sıkı bir ittifak kurulmuştu. Romalılar güzellik arzularını tatmin etmek için ve merkez vilayetlerin idaresi için Yunanlı aydına ihtiyaç duymuştu. Akdeniz'in Yunanlaşmış kıs-

nunda Roma egemenliğinin yayılmasını kolaylaştıran, Yunanlı aydınlara duyulan bu bağıllık hissidir. Avrupa'da da Orta Çağ boyunca halkın eğitilmiş tabakasının çoğu din adamıydı, yani seçkin sınıfa mensuptu. Ancak 15. yüzyıl, modern Batı'yı doğurdu ve böylece Avrupalı aydın profilinde hayati bir değişim yaşandı.

14. yüzyılda gerçekleşen, halkın büyük kısmının ve din adamlarının nerdeyse yarısının ölümüne yol açan veba, Papalığın bölünmesi ve düzenin bozulması gibi felaketler, Katolik Kilisesi'nin Avrupa halkları üzerindeki egemenliğini zayıflatmıştır. Kâğıt ve matbaanın gelmesi, eğitimin de her şeyi kuşatan Kilisenin gözetiminden çıkmasını mümkün kıldı. Burada din adamlığına, sınırları çizilmiş ayrıcalıklı bir kesime mensup olmayan ve topluma yararlı oldukları kolayca kabul edilmeyen büyük bir grup öğretmen, öğrenci, âlim ve yazar peyda oldu.

Modern Batı'da güç her zaman ayrıcalıklı hareket adamlarının yani mülk sahiplerinin, askerlerin, iş adamlarının, sanayicilerin ve onların dalkavuklarındı, hâlâ da böyledir. Aydın, uzak akraba gibi muamele görür ve yere düşen kırıntıları toplar. Genellikle öğretmenlik, gazetecilik veya başka beyaz yakalı bir iş alanından ekmek yer. Üstün bir yazar, sanatçı, bilim adamı veya eğitimci olması herkesçe takdir edilse ve ödüllendirilse bile kendini seçkin sınıfın içinde hissetmez.

Aydın kişilerin toplumsal fayda sağlayacak bir alan veya herkesçe kabul edilen bir makamın tutkuyla peşine düşmesi Batı'da Rönesans günlerinden beri kademe kademe artmaktadır. Reform'daki devrimden tutun son milliyetçi veya sosyal çalkantılara kadar, aydın hep başı çekmiştir. Ancak aydın sınıf hâlâ önayak olduğu ve teşvik ettiği hareketlerdeki liderliğini muhafaza etmeyi öğrenememiştir. Aydın genellikle softa ve deneyimli girişimciler tarafından safdışı bırakılmıştır. Özellikle son yüz yıl içinde tüm Batı'da filizlenen milliyetçi hareketlerde olan budur.

Bu hareketleri şair, yazar, tarihçi, okutman ve filozof takımı başlatmıştır; amaçları hakları olan mevkileri, ulusal devletin sıcak

kurumsal ellerinde edinmek ve kültürü sırtlanmış adamlar, kanun yapıcılar, devlet adamları, asilzadeler ve iş adamları olmaktır. Şimdi vatanseverlik timsali ve muhafızı sayılan o iş bitirici sağlam vatandaşlar, kariyerlerinin ilk safhalarında prensip gereği milliyetçi harekete utangaç tavırlarla yaklaşmışlardı; ama sonradan hareketler devamlılık arz edince, ulusal devlet de milliyetçiliği desteklemeye başlayınca hareketi benimsemişlerdir. Aydın dımdızlak ortada kalmıştı. Ulusal devletteki yeri, saltanattakinden iyi değildi. Sanki aydın, haklarının elinden alınmasına karşılık ulusal devletten ayrılıp, sosyalist devlet davasına kendini adanmış gibidir.

Çoğunlukla Batı etkisiyle okuryazarlığın geniş bir kesime yayılması Asya ve Afrika'da da bağımsız bir söz ehlinin doğmasına meydan vermiştir. Onların ehemmiyetli ve faydalı yaşamların peşine düşmeleri tıpkı Avrupa'daki emsalleri gibi milliyetçi ve sosyalist akımları desteklemelerine yol açmıştır.

Gelgelelim, tüm Batılı ve batılılaşmış ülkelerde aydınların açıkta kaldığı kesin gibidir. Ama bunun, bizim şu sıradan insanların oluşturduğu uygarlığımızdaki kadar açıktan açığa vurgulandığı başka bir yer yoktur. Amerika karışık ekonomisini ve hükümet işlerini yürütmekte, kültürel ihtiyaçlarının da çoğunu karşılamaktadır; bunlar için tipik aydının yardımını almaz. Başka hiçbir yerde aydının devlet işlerinde bu kadar az söz sahibi olduğu görülmemiştir. Dolayısıyla Birleşik Devletler dışındaki aydınların Amerikan etkisinin yayılmasını yalnız kendi etkilerine değil, bizzat varlıklarına tehdit olarak görmeleri çok doğaldır.

Tuhaf bir şey var; sosyal düzenimizi Komünist ülkelerinkiyle karşılaştırırken aydınlara karşı tutumlarımız arasındaki farklara bakmayız. Komünist dünyada aydının kendine yer bulduğu su götürmeyen bir gerçektir. Komünist bir ülkede yazarlar, sanatçılar, bilim adamları, profesörler; yani aydın kesim toplumsal merdivenin en üst basamağındadır, topluma faydalı olduklarından emindirler. Yeni ortaya çıkan nesil için örnek oluştururlar. Czelaw

Milosz komünist ülkelerdeki aydınların “Orta Çağlardan beri kendilerini bu kadar gerekli ve makbul hissetmemiş” olduklarını söyler.¹ Bize komünist rejimlerden gelenler genellikle asker, diplomat, sporcu, teknisyen ve usta işçi gibi eylem halindeki kişilerdir. Aydın komünist dünyanın dışında seyahat edebilir belki ama oradan kaçma fırsatından nadiren istifade eder.

Komünistler yerleşik düzen ile aydın arasındaki hayati ilişkinin her zaman farkında idiler. Stalin’in “hiçbir yönetici sınıf aydınları olmadan ayakta duramaz,” sözünü benimsemişlerdir. Anglosakson dünyada ise toplumsal istikrar, aydınların içten desteği olmadan ayakta tutula gelmiştir. Ancak Soğuk Savaş çıkınca, aydının hükmedenlere takındığı tavır milletlerin ayakta kalması için her yerde önem kazanmıştır. Sonuçta bu bir soğuk savaş, sözler de fiiller kadar mühim. Dünyanın her yerinde insan kazanmaya çalışıyoruz ve bu yolda en büyük engelimiz, sözlerimizdeki eksikliktir. Fiillerimiz laf salatası yapan katillerin ve iftiracıların insanlığın kurtarıcısı pozuna bürünmelerini engelleyememiştir. Stalin’in ve yaptıklarının nahoş taraflarını yalnızca düzgün bir anlatıyla ortaya koyabilir, yalnız dostlarımıza ve tarafsız kişilere değil, komünistlere de bu yolla hitap edebildik.

Bizim hareket adamlarımız ne kadar yetenekli ve iyi niyetli olsalar da, ruhlar için olan savaşımızda sözcülük vazifesini üstlenemezler. Siyaset kimin elinde olursa olsun, sesini duyuracak olanlar şairlerimiz, düşünürlerimiz, sanatçılarımız, bilim adamlarımız ve profesörlerimiz olmalıdır. Yalnız onlar her yerde gördüğümüz bu gayri memnun milyonlarla aramıza giren duvarın etrafından dolanabilirler. Sıcak savaşta nasıl üniformalılara birden saygımız

1 Aydınların komünist ülkelerde mahkûm veya tasfiye edilmesi bu gerçeği değiştirmez. Aydın ciddiye alınmak ister, tarihi şekillendiren bir güç gibi muamele görmek ister. Her bir kelimesini önemseyen, hareketlerini yakından izleyen topluma, ne dediğini veya yaptığını umursamayan bir toplumdan çok daha ait hisseder. İşkence görmeyi, görmezden gelinmeye yeğler.

artıveriyorsa, soğuk savaş yıllarında hayatta kalma çabamızda da aydınların hayati önemleri vardır, bunun hep farkında olmamız gerekir. Bazı prensipleri savunmaları ve açıklamaları için ihtiyaç duyulacak bu kişilere bu prensipleri şekillendirmede ve uygulamada da söz verilmelidir.

4. TAKLİT VE AŞIRILIK

Günümüzde geri kalmış bir ülkenin modernleşmesi demek – hâlâ– batılılaşma sürecinden geçmesi, yani o ülkenin Batı Avrupa ve Amerika’ya özgü uygulamaları, yöntemleri ve tavırları benimsemesi demektir. Yani hızlı modernleşme aslında bir taklit sürecinden ibarettir ve insan, acaba hızla modernleşmeyi böylesine sarsıcı ve patlamaya hazır kılan şey taklit kavramının doğası mı diye düşünmekte haklıdır.

Gelişmiş olanın geri kalmışı taklit etmesi, beklenenin aksine daha kolaydır. Geri kalmış ve zayıf olanlar taklitte bir boyun eğme, yetersizliklerinin bir ispatını görür. Dünyanın onlara öğretebilecekleri sürüyle şeye zihinlerini ve yüreklerini açmadan önce hünerlerini göstermeli, aşağılık duygularını defetmeleri lazım gelir. Tarihte fatihler, fethedilenden memnuniyetle bir şeyler öğrenmiştir. Geri kalmış olanlar Tocqueville’in dediğine göre “bilgi elde etmek için silahlarını kuşanıp harbe giderler, ama bilgi onlara geldiğinde almazlar.” Geri kalmış bir ülke te-

laş içinde modernleşmeye çalışırken saçma sapan bir zalimlik, kasıntı bir duruş, yapmacıklık, yüzüstlük, bir meydan okuma hali göze çarpar. Bunun kısmi sebebi, süratle ve kolayca taklit etmeye kalkışan zayıfların, bir güç ve üstünlük yanılımasına ihtiyaç duymalarıdır.

Sovyet Rusya'nın kendi çabalarıyla nispeten kısa bir süre içinde kendini geri kalmışlıktan kurtarması, komünizmin modernleşmeye hevesli geri kalmış ülkelere çekici gelmesinin sebeplerinden yalnızca birisidir. Komünistlerin geri kalmış bir ülkeyi savaş alanında zafere taşımaya daha yetkin olduğunu kanıtlaması ise daha belirleyici ve doğrudandır. Aslında komünist rejimin kitleleri çalışmaya istekli hale getirmeye kadir olup olmadığı şüphelidir. Ancak geri kalmış halkları fiili ordulara dönüştürmeyi, onları kavgaya aşırı istekli hale getirmeyi bildiğinde şüphe yoktur. Batılı demokrasiler istedikleri kadar gururu, şevki, kendini feda etme ruhunu geri kalmış ve aşağı tabakada olduğunun bilincindeki halklarda yeşertmeye çalışsınlar; başaramazlar. Hıristiyanlık ve demokrasi Asya ve Afrika'da kök salmadı, çünkü zayıfları birer fatihe dönüştüren bir araç değildi.² Milliyetçilik ve sanayileşme Batı'nın diğer iki hüneridir ve bu amaca hizmet edebilir. Üstelik şimdiden kabul görmüşlerdir. İlginçtir, Jesuit papazları ruhları kurtarmak için Çin'e ilk gittiklerinde İmparator onlardan top yapmalarını istemiş ve sonra onları ağır toplarda ustalaştırmıştır.

Bir taklit süreci olarak bakarsak, geri kalmış batılılaşmaktaki bir ülkenin genellikle Batı'ya düşmanlık beslemesini anlayabiliriz. Bizim gibi olanlar, bizi sevmek zorunda değildirler. Taklit etmede yatan aşağılık hissi dargınlığa yol açar. Taklitçilerin taklit ettikleri

- 2 İslam böyle bir araçtı, o yüzden hem Asya'da hem de Afrika'da olağanüstü yayıldı. Şimdi bile Afrika'nın ortasında Müslümanlığa dönenler var. İnsan Müslüman misyonerlerin dini vaazlarını teknik bilgilerle birleştirmesi durumunda (yani İslamlaştırmayı sanayileşme ile birleştirdiğinde) İslamiyet'in yayılmasının yeniden olağanüstü seviyelere ulaşacağını düşünmeden edemiyor.

modeli alt etme, yani aşma, geride bırakma, veya daha da iyisi toptan yok etme içgüdüğü vardır. Tarihte zaman zaman sonraki, önce yapılmıştır: Taklitçiler önce modeli yıkmışlar, sonra taklit etmeye kalkmışlardır. Anlaşılan yenilmiş veya ölmüş bir modeli taklit ettiğimiz vakit daha rahat oluyoruz.

Taklitçilerin, kendilerini modelleriyle tamamen özdeşleştirebildiklerinde dargınlık hissetmeden taklit etmeleri beklenir. Zamanımızın talihsizliği, batılılaşma akımı sırasında uyanış yaşayan ülkelerin taklit ettikleri Batı ile kendilerini özdeşleştirmelerinin önünde türlü engeller bulunmasıdır. Batı'ya şüphe ile, düşmanlık ile yaklaşmaya sebep olacak sömürgeciliğin taze anıları, renk ayırımı, tarihi tecrübelerin farklılığı, yaşam standartlarındaki devasa fark; bir de geri kalmış ülkelerdeki eğitilmiş azınlığın korkusu, yani demokrasi ve özel girişim yüzünden yönetme, planlama ve kontrol etme gibi doğuştan gelen hakların ellerinden alacağı korkusu gibi engeller mevcuttur.

Daha zor farkına varabileceğimiz şey ise şudur: Taklitçiliğimizin, bizi taklit ettiğimiz şeyin zıddına dönüştürdüğünü hissetmemiz, bu eylemi gerçekleştirmemizi engelleyecek son şeydir. Bir din veya uygarlık en kolay ona karşı çıkan veya meydan okuyan, kâfir saydığı evlatları aracılığıyla yabancı toplumlara nüfuz eder. Sapkınlıklar sık sık fikirleri, tutumları ve yaşam tarzlarını taşımışlardır. Hindistan Uzak Doğu'yu reddettiği bir sapkınlıkla (Budizm) etkiledi, Yahudilik de reddettiği bir sapkınlıkla (Hristiyanlık) fikirlerini dünyaya aşıladı. Hristiyanlık Roma İmparatorluğu'nun resmi dini olduktan sonra Greko-Romen kültürün dışına sapkınlıkları aracılığıyla yayılabildi. Nesturi mezhebi Samilerden oluştu, Jacob yanlıları aslında Mısırlıydı, Donatus yanlıları Berberi idiler. Şayet Batı'nın başarılarını Batılı olmayan ülkelere taşıma aracı komünizm olacaksa, nedeni biraz da komünizmin Batı'nın reddettiği Batılı ve en önemlisi kapitalist bir sapkınlık olmasıdır.

Komünizmi kapitalist bir sapkınlık diye tanımladığıma göre, sapkınlıkların doğasını ve kökenini kısaca incelememiz garip kaç-

mayacaktır. Sapkınlık yalnızca gücünün zirvesindeki sistemlerden çıkabilir. Çökmekteki sistemlerden doğmuş ve çökenin yerini almış bir sapkınlık hemen hemen hiç görülmemiştir. Hıristiyanlığın doğuşu sırasında Yahudiliğin saldırganlığı zirvedeydi; Hıristiyanlık, Yahudiliğin sapkınlıklarından biri idi. Hıristiyanlık daha yeşerdiği ilk yıllarında bile sapkınlıklarla dolup taşmıştı, sonradan Batı'da saldırganlaştığı yıllarda da bu sapkınlıkların sayısı arttı. Din duygusunun hararetlendiği vakitler, yalnız azizler ve şehitlerin meydana çıkması için değil, bölünme ve sapkınlıkların üremesi için de ideal zamandır. Kurallara uyulan, umursamazlığın hüküm sürdüğü zamanlarda sapma veya değişim görülmesi çok zordur. Kapitalizmin böyle kuvvetli bir sapkınlığı doğurabilmesi, gücünün nerelere ulaştığını gösteriyor. Toynbee ve diğerlerinin yaptığı gibi komünizmi Hıristiyanlığın sapkınlıklarının doğurduğunu söylemek Hıristiyanlığın günümüzdeki konumunu görmezden gelmek ve komünizmin gerçek doğasını yanlış yorumlamaktır.

Dediğim gibi sapkınlık, coşku ve taşkınlıkların yan ürünüdür. Ana fikri abartmak, aşırıya kaçmak, uçlara kaymak sapkınlıkları bağlı olduğu yerden kopartır. Bir şeyi zıddına çevirmenin en kesin yolu, abartmaktır. Profesör Joseph Kalusner, İsa'nın "Yahudilikte aşırıya kaçarak havarilerinin Yahudilik dışı bir şey oluşturmalarını sağladığını" söyler. İşte kapitalizmin aşırıya kaçması da komünistlerin onu kapitalizmin dışında bir şeye dönüştürmeleriyle sonuçlanır. Kapitalizm kendini göstermeye başladığından beri, kapitalistlerin her şeye kadir olma hayalleri bazen gözümüze iliyor. Devletin içinde bir şirket oluşturma hayalinden çok, devletin hiçbir şeye karışmayacağı bir "şirket devleti" hayalidir bu. Bazı kapitalistler bu hayallerini kendi ülkelerinin gelenek görenekleriyle kısıtlanmadıkları uzak sömürgelerde gerçekleştirmeye çalışmıştır. Ama kendi ülkelerinde en vahşi kapitalistin hayalini yalnızca komünist bir rejim gerçekleştirmeye kadirdir. Tek parçadan ibaret bir şirket, yani komünist parti, tüm ülke-

ye sahip olur o zaman. Devletin eline geçen yalnızca arazilerin her bir dönümü, tüm fabrikalar falan değildir; devlet her erkeğin, kadının ve çocuğun bedenleri ve ruhları üzerinde mutlak egemenlik kurar. Bu süper kapitalist ülkenin amacı esir halkını becerikli makinelere dönüştürerek gün doğumundan batımına kadar hayatta olduklarına şükrederek ve kendilerini sömürenlere minnet duyarak çalışacak hale getirmektir. Böyle bir “şirket devleti” kendini tüm gezegenin hâkimi haline getirmeyi doğal olarak arzulayacaktır.

Komünist bir rejim Stalin’in fenalıklarından tamamen muaf iken bile, kapitalizmin aşırısı kaçmasından doğan bir sapkınlık olarak görülebilir. Kapitalist bir sistemde üretim süreci mal sahibinin saçma sapan dürtüleri, işçinin dik başlılığı ve tüketicinin kaprisleri yüzünden aksar. Bu hareketlerin zarar verici etkilerine karşı gelebilmek için muazzam gayret ve kuvvet gerektir. Komünizm, mal sahibi, işçi ve tüketicinin kapitalizmdeki kargaşasını tek seferde siler. Üretimi taviz vermeyen bir ilaha dönüştürür, müdahale edilecek bir alan kalmaz.

Son olarak, komünizm kapitalizmi kapitalistlerden koparmaya çabalarken aslında diğer sapkınların yolunu izlemektedir. Hristiyan sapkınlar Yahudiliği Yahudilerden, Protestan sapkınlar Katolikliği Katolik hiyerarşisinden koparmıştır. Kronstadt ayaklanmasındaki savaş çılgınlıklarını hatırlarsak, muhtemel Komünist sapkınlarının sloganını tahmin etmemizin önü açılır: “Komünistsiz komünizm.”

Hızlı modernleşmenin esasen taklit sürecinden ibaret olduğunu fark etmek geri kalmış ülkelerdeki karışıklığa anlam vermeye yaradığı gibi, şimdi oralarda başarılanların dayanıklılığını ölçmemize de yardım etmektedir. Az gelişmiş ülkelerdeki toplumsal ve siyasi koşulların, sanayi devriminin doğduğu yıllardaki Avrupa ve Amerika’daki koşullardan nasıl tamamen farklı olduğunu görünce, ister istemez Batı’nın başarılarını oralara nakletme

yönteminin sürdürülebilirliği konusunda şüpheyi düşüyoruz. Gözlemlediğimiz şeyin toplu bir taklitten ibaret olduğunu hesaba katınca ise manzara tümünden değişiyor. Yaratma için gereken ideal şartlar, taklit için ideal olmayabilir. Yaratma için birey rahatça istediğini kurcalayabileceği, önsezilerinin peşinden gidebileceği, kendi başına risk alabileceği gevşek bir toplum düzenine ihtiyaç duyar. Taklidin hızla yapılması ise toplumun sıkı olması, sistemlilik ve toplu hareketler sayesinde kolaylaşır. Sıkı ilişkiler içindeki kişi yalnız olana göre daha taklitçidir. Bütünleşmiş kişinin ayrı bir benlik algısı yoktur, zihni dışarıdan gelen etkilere karşı çocuk gibi savunmasızdır. Modernleşmenin hızlıca yapılabilmesi için toplumsal yapının ilkelleşmesi gerekir, çelişki buradadır. Yani geri kalmış ülkelerin ortaklaşa hareket etme eğilimleri Batı'yı yakalama yarışında onlara engel çıkarmaz, tersine destek olur.

5. ÇALIŞMA İSTEĞİ

Geçen gün kendime sıradan bir soru sorup şaşırtıcı bir cevap buldum. Soru şuydu: Komünist rejimlerde liderlerin yüzyüze geldiği en önemli sorun nedir? Cevabım şöyle: Elbe Nehri'nden Çin Denizine kadar uzanan hükümetlerin hepsinin asıl endişesi insanların çalışmasını nasıl sağlayacaklarını bulmaktır. Yani onları tarla sürmeye, tohum saçmaya, ekin biçmeye, inşaata, imalata, madenlerde çalışmaya falan ikna etmeye çalışmaktadır. Her gün yüzyüze geldikleri en ciddi sorun budur; üstelik iç siyasetlerini şekillendirmenin ötesinde, dış dünyayla ilişkilerine de bu sorun biçim verir.

Durumun tuhaflığına hayret ediyorum: İnsan ve toplumu mucizevi bir dönüşüme sokma gayesiyle yola çıkmış şu hareketin, bize tamamen doğal ve sıradan gelen bir şeyi mucizeye dönüştürmeyi başarması gerekirdi. Mesela Batı'daki asıl sorun insanları çalışmaya nasıl teşvik edeceğimiz değil, çalışmak isteyenlere nasıl iş yetireceğimizi bulmaktır. Çalışma isteğini neredeyse nefes alma

isteği gibi doğal karşılıyoruz gibi. Komünist dünyadaki meseleler, Batı'nın çalışma konusundaki tavrının doğal ve olağan olmaktan çok uzak, garip ve örneğine rastlanmamış bir durum olduğunu düşündürür. İşte Batı'ya şahsına münhasır vasıflar kazandıran ve onu atalarından ayıran, yeni ortaya çıkmış bu tutumdur.

Neredeyse bildiğimiz bütün uygarlıklarda, yüzyıllar boyunca Batı'da da, çalışmak bela gibi, esaretin simgesi gibi, yahut en iyi ihtimalle mecburen katlanılan bir durum olarak görülmüştür. Özgür insanların hayati ihtiyaçları görüldüğü halde her gün çalışmaya hevesli olması ve çalışmayı namus ve yiğitlik göstergesi olarak tanımlaması ne tarihte benzeri rastlanan bir tutumdur, ne de Batı'nın dışında yaşayanların anlayabileceği türden bir şeydir.

Batı'nın çalışmaya karşı bu yeni tutumu Aziz Benedict'in aşağı yukarı milattan sonra 530 yıllarında koyduğu kurallara dayanmaktadır. Benedict, kendi manastırlarındaki keşişlerin her birinin kışın altı saat, yazın yedi saat olacak şekilde amelelik yapmasını salık vermişti. Böylece, klasik dünyanın çalışmayı yalnız kölelere layık gören aşağılayıcı tavrı yerini derin bir saygıya bırakmıştı. Yeni tutum, manastırların etrafında büyümekte olan şehirlere, oradan daha uzaklara yayıldı. Yine de Orta Çağlarda insanlar hayli düşük seviyedeki bir yaşamı sürebilecek kadarından fazla çalışmak istememişlerdir. Ancak 16. yüzyıla geldiğimizde çalışmak için garip bir tutkunun ortaya çıktığını görüyoruz.

Max Weber ve diğerlerine göre insanın günlük meşguliyetlerine yeni bir ciddiyet aşılayan şey, Luther'in insanın görev aşkının kutsallığı hakkındaki fikri ve özellikle de Calvin'in determinizm öğretisi idi. Calvin'e göre kimin kurtuluşa ereceği, kimin ebedi azap çekeceği dünya kurulduğunda belirlenmiştir. Kimse kaderinde ebedi hayat olan azınlıktan mı yoksa alnına ebedi ölüm hükmü yazılmış çoğunluktan mı olduğunu bilemez. Madem seçilmişler neye elini atsa başarılı olacak, lanetlenmişler ise hep yenilecektir; insanın dünyevi başarı için, selamete erenlerden

olduğunu ispat edebilmek gayesiyle var gücüyle çalışması lazım gelir. Eric Fromm bu kuramı tamamlar: O öğretinin neden olduğu dayanılmaz belirsizliğin, insanları “hummalı hareketlere ve bir şey yapmak için didinmeye” itmeye tek başına yeteceğini söyler.

Mamafih, Batı’da son dört yüzyıldır ortaya koyulan olağanüstü hareketliliğin gücünü esas olarak dini unsurlar ve bunların türevlerinden alıp almadığı hayli şüphelidir. Modern Batı uygarlığının gelişmesindeki belirleyici etken dini bir fikir veya öğretinin psikolojik etkisi değil, bağımsız bireyin kitle halinde ortaya çıkmasıdır. Reformun kendisinin bireyselleşmenin yan ürünü olarak ortaya çıktığını düşünmek de akla yatkındır.

Burada bizi ilgilendiren, bireyin Orta Çağlardaki kolektif yaşamdan nasıl kurtulduğu değildir. Kâğıt vematbaanın kullanılması sayesinde okuryazarlığın yayılmasını da içeren bir dizi olay, derebeylerin ekonomisini çatlatıp çökertti ve herkesi kucaklayan Katolik Kilisesi’nin kollarını gevşetti. Batı Avrupalı istese de istemese de 15. yüzyıl sonlarına doğru biraz tek başına kaldı. Bireyin topluluktan ayrılması, bunu ne kadar canı gönülden istese de, acı bir tecrübedir. Yeni ortaya çıkan birey değişken ve patlamaya hazır bir oluşumdur. Aynı şey ailesinden kopup kendi başına yola düşen gençler; sıkı ilişkiler içindeki bir kabileden, aşiretten, cemaatten, partiden veya zümreden ayrılanlar; ya da bir ordunun toplu yaşamından terhis edilen askerler; hatta kolektif kölelik hayatından uzaklaşan, bağımsızlığına kavuşmuş köleler için bile geçerlidir. Bağımsız varlıkların yükü ağırdır, etrafını korkular sarmıştır ve bu varlıklar sadece özgüven ve özsaygı ile desteklenirse mevcut duruma sabredebilir. Bireyin en elzem ihtiyacı değerini ispatlamaktır, çoğunlukla bu yüzden, hareket arzularını dizginleyemezler. Çünkü dirayetini ve yeteneklerini geliştirerek ve kullanarak değerini ispatlayabilen kişi sayısı azdır. Çoğunluk kendini meşgul tutarak değerini ispatlar. Yoğun bir hayat, anlamlı bir hayata en yakın şeydir. Fakat potansiyelini ortaya

koyabilmek için yahut daha kolayı, yaptıklarını gerekçelendirmek için eyleme başvuran kişi, dengesiz ve huzursuz kalacaktır. Zira her gün değerini yeniden ispatlaması şarttır. Tuhaf bir determinizm öğretisinin, belirsizlikleriyle onu “hummalı hareketlere ve bir şey yapmak için didinmeye” itmesi gerekmez.

Rönesans diye bildiğimiz eylem ve yaratıcılık patlaması, Luther ile Calvin devreye girmeden önce en yoğun döneminde idi. Rönesans, bir zamanlar beraberlik içinde yaşayan bir topluluğun uyanış ve Rönesans (yeniden doğma) şeklinde bireyselleşmesiydi. Reform bireyselleşmenin yan ürünü idi, yani ona bir tepki olarak doğdu. Bireysel mevcudiyetin yükünü, sıkıntısını, yalnızlığını dayanılmaz bulan çok kişi vardır. İnsan bunu özellikle de kendini geliştirme imkânlarının nispeten yetersiz kaldığı, bireysel ilgi ve beklentilerinin yaşamaya değer görülmediği zamanlarda hisseder. Böyle kişiler er ya da geç bireysel mevcudiyetlerine sırtlarını döner ve kutsal bir dava, lider veya hareketle kendilerini özdeşleştirmek suretiyle bir değer ve amaç kazanmaya uğraşırlar. Bu tür bir özdeşleştirme sayesinde hissettikleri inanç ve haysiyet hissi, elde edemedikleri özgüven ile özsaygıyı ikame eder. Reform hareketi bağımsız varoluşlarının yükünden kaçış ile başlamıştır.

Luther ile Calvin bireyi otoriter kilisenin egemenliğinden kurtarmaya gelmedi. “Reform,” der Max Weber, “kilisenin günlük yaşamdaki egemenliğinin kaldırılması anlamına gelmiyordu, önceki egemenliğinin yerinde ikamesiydi. O sıralar gevşek, icraatları belirsiz ve görünüşten ibaret olan egemenliği inkâr etmek Reform’dur; Reform’un amacı bu egemenliği özel ve kamusal hayatın her alanına nüfuz eden son derece külfetli ve zor kullanmaya dayalı bir idareye dönüştürmektir.”³ Kalvinizm düzeni, Cenevre ve diğer yerlerde uygulandığı şekliyle bireysel bağımsızlığa hem dini meselelerde hem de yaşamın her alanında

3 Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* [Protestan Ahlakı ve Kapitalizm Ruhu] (Londra: G. Allen & Unwin, 1930) s. 36-37.

muhalefet etmekteydi. Hitler'in veya Stalin'in korkutucu baskı araçları Luther ile Calvin'in emrine verilseydi, belki de ortaya çıkan bireyi toplumsal ağıllara sokacaklar, yeni Batı'yı daha doğarken boğacaklardı. Avrupalı birey Reform hareketinde ustalaştı, sonra onu kendi çıkarları için kullandı. İnançları, eylemlerinin çarklarını yağlamak ve başarısını meşru kılmak için kullandı. Yeni kıtaların ve ticaret yollarının keşfi, yeni bilim ve teknolojilerin gelişmesi ile önünde binlerce yol açılmıştı, hareket halinde olacağı ve servet kazanacağı yeni yollara düşünmeden daldı. Dünyanın dört bir köşesine yayıldı, huzursuzluğunu yanında taşıdı ve gittiği her yere bulaştırdı.

Dışarıdan bakan kişi bireyci bir toplumu, garip bir takıntının pençesinde görür. Toplumun sürekli çalkalanması, ona delilik gibi gelir. Hareket dediğimiz şey gerçekten de dengenin kaybolmasına gösterilen bir tepkidir. İnsanın dengesini bulmak için kollarını kaldırıp oynatmasıdır. Bir şahsı harekete geçirmek için dengesini bozmamız gerekir. "Hükmetme sanatı," Napolyon'un Carnot'a yazdığı gibi "insanların çürümesine mani olma sanatı," ise; temelde bir denge bozma sanatıdır. Bu tanım özellikle sürekli çaba sarf etme ve atiklik eğilimindeki bir halkın oluşturabileceği sanayileşmiş toplumlar için geçerlidir. Komünist rejimler ve bireyci Batı arasındaki en önemli ayrım, belki de kitleleri hareket ve mücadele halinde tutmak için kullandıkları bu dengesizleştirme usullerinin farklılıklarından ileri gelmektedir.

Komünistler mucize için yola çıktılar. Getirecekleri mucizevi değişim yalnız insan ve topluma yönelik değildi; maddi görevler de –büyük bölgelerin sanayileşme ve modernleşmesi– bu mucizenin içindeydi. Görevler öğretilerin yeşerttiği inançla gerçekleştirilecek, komünistler kendi öğretilerinin geçerliliğini ve üstünlüğünü göstereceklerdi. Beceri, teçhizat ve malzemeyi seferber ederken ancak inancı zayıf kişiler temkinli ve ölçülü davranırdı. İnsanın şatafatlı bir projeden diğerine paldır küldür

dalması ve israf veya çektiği azap hakkında düşünmemesi lazımdı. İnançla, kendini feda etmekle imkânsız başaracaklardı.

Coşkuyu göklere çıkarmak için her türden insan çokça konuşmuştur. Önemli olan nokta coşkunun gelip geçici, dolayısıyla uzun vadede işe yaramaz olduğudur. Mucize gerektirmeyen günlük eylemlerin yalnızca kendini adayarak veya iman gücüyle gerçekleştirilebilmesi, vaziyetin ne kadar sağlıklı ve dağınık olduğunu gözler önüne serer. İnançlarını kaybetmiş insanları coşkulu tutma girişimi, en tehlikeli sonuçlara gebedir. Uyanış ruhunu devam ettirmek için muazzam çaba sarf etmek lazımdır. Zaman ilerledikçe coşku uyandırmak için kullanılan yakıt kalitesizleşir, daha zehirli hale gelir. Komünistler inanç ve aşırı bir umut ile yola çıktılar, sonra gurur ve öfke ile devam ettiler, sonunda korkuya geçtiler. Coşkuyu uyandırmak için teröre başvurması Stalin'in en tahripkâr icatlarından biri idi. Zira Stalin, ezilmiş ruhlardan güç elde etmeyi başarmıştı.

Komünistler diğer denge bozma yöntemlerine de başvurdular. Geniş toplulukların ülkenin bir ucundan diğerine gönderilmesi; Rus köylülerin şehre, şehirlilerin köye geçmesi; periyodik işten çıkarmalar; parti siyasetinin birdenbire değişmesi gibi saçma sapan sarsıntılarla kitlelerin çürümesini engellemeye çalıştılar.

Komünistlerin son kırk yıl boyunca sanayileşme adına büyük başarılar imza attıkları doğrudur. Fakat bazı önderler coşku-landırma tekniklerinin yarattıkları imkânları etkili bulmakla beraber, tıkr tıkr işleyen bir makine çağının bu yöntemlerle gelmeyeceğini Stalin daha hayattayken bile herhalde sezmişlerdir. Çarkların durmaması için propaganda ile kulakları sağır etmek, terör kamçısını vurmak, insanların gözünü korkutmak zorundaysanız; makineleriniz sayıca çok ve maharetli de olsa, bir makine medeniyeti kurmayı becerememişsinizdir.

Bireysel toplumda dengeyi bozma yönteminin üstü kapalıdır, diğer yöntemlere nazaran dışarıdan pek müdahale istemez. Çünkü

bağımsız birey zaten sürekli olarak dengesizdir. Onu sabit tutacak özgüven ve değer duygusu çok kolay kaybolur; bu duyguların her gün yeniden beslenmesi lazımdır. Bugünün başarısı yarının sorunudur. Bireylerin çoğu çalışarak değerlerini ispat edip den- gelerini kazanır; o yüzden sürekli çalışmaları gerekir. Bireysel toplumların durmak bilmeyen itişip kakışma hali işte bundandır.

Kimse Batı dünyasındaki insanların çoğunun, ne işçilerin ne de yöneticilerin, çalışmalarından tatmin olduğunu iddia edemez. Fakat, çalışınca varoluşlarını gerekçelendirmiş oluyorlar. Bir gün çalışıp karşılığını alınca, insanda işe yaradığı, değerli olduğu hissi uyanır. Maaş çeki ve kârlı bilançolar, itibarın belgeleridir. İş istis- nai bir beceri gerektiriyorsa, veya kişinin kabiliyetini sınıyorsa; insana fazladan bir zindelik gelir. En monoton işler bile ekmeğini kazanmanın ötesine geçer.

Batılı bireyin hayatında işin önemi, işsizinin haletiruhiyesini görünce daha açık anlaşılıyor. İşsizliğin yarattığı hüsranın sebebi çok büyük ihtimalle ekonomik sıkıntılardan ziyade değersiz- lik hissinin içlerini kemirmesidir. İşsizlik maaşı ne kadar yeterli olursa olsun bu açığı kapatamaz. Hakikaten yokluk çekmekten çok, hareketsiz kalmak Batı'daki memnuniyetsizliği ve hükümet düşmanlığını besler. Amerika'da hayat boyu çalışıp, meşru şekilde emekli olmak bile korkutucu bir bunalım meydana getiriyor. San Francisco'daki liman işçileri sendikasında; altmış beş yaşını geçmiş, rıhtım boyunda yirmi beş yıldan çok hizmet vermiş kişilere aylık 200 dolarlık emeklilik maaşı bağlanınca, emekliler arasındaki ölüm oranı birden arttı. İnsanların emekliliği kaldırabilmek için önceden hazırlanması gerektiği ortaya çıktı. Herbert Hoover seksen ikinci doğum gününde herkesin hissettiğini dile getirmiştir. Ona göre emekli olan bir adam "buruşup, tüm insanlığın karın ağrısı" haline gelir.

Çabalamadan, tabiri caizse doğuştan kendini değerli hissede- bilen kişilerin çalışmaya istekli olmaları beklenmez. Zencilerin

resmi olarak aşağı sayıldığı ve her beyaz insanın kendini üstün ırka mensup sandığı toplumlarda çalışarak kendini ortaya koymak o kadar da gerekli değildir. Tembel “white trash”ler,* böyle toplumlarda bulunur. Sınıf veya kast ayrımı olan toplumlarda benzer durumlar gözlenir.

Batı’nın iş bağımlılığının, iş sevgisinden farklı olması dikkat çekicidir. Batılı çalışanın işi bitirip kurtulabileceği gibi bir yanılgısı gerçekten de vardır. Eline geçen her işe “saldırır” ve biten her görevi zafer sayar. Zenciler gibi, işin sonsuz olduğunu bilenler işi ağırdan alma eğilimindedirler.

Bireyciliğin yaygın olduğu toplumlarda işe olan heves göze çarpar. Kitle içindeki birey, değerini ve fayda sağladığını ispatlamak için çalışma hayatına atılır. Yunan dünyasındaki gibi, bireyciliğin seçkinlik arz ettiği toplumlarda, durum farklıdır. Seçkin birey, değerini ve fayda sağladığını başkalarını yöneterek ve onlara önderlik ederek, veya kabiliyetlerini ve yeteneklerini geliştirip kullanarak ispatlamak ister. İş zor ve sonsuzdur belki ama bağımsız bireyin karşısına çıkan sorunları kolayca çözen bu iştir, kitle içindeki bireyin bu kolay yoldan gitmesi tuhaf değildir.

Bahsettiğimiz bireyci toplum; her bireyin yargısının, zevkinin ve tavrının belirgin biçimde şahsına münhasır olduğu, herkesin biricik olduğu toplum değildir. Olsa olsa bireyin böyle bir toplumda hayatının rotasını çizdiğini, kendi çabalarıyla kendini ispat ettiğini ve hayatında yaptıklarının sorumluluklarını kendisinin sırtlanması gerektiğini; yani az ya da çok bir başına olduğunu iddia edebilir. O zaman, çalışma isteğini oluşturanın bireysel özgürlük olduğu gayet açıktır. Böyle bakınca biraz korkunç geliyor insana. İnsanlar çalışıp çalışmama konusunda özgürse genellikle çalışmaya itiliyormuş gibi hareket ederler. Özgürlük, kitlelere onları neşelendirerek değil; dengesizleştirerek, kızdırarak ve

* “White Trash”, Amerika’da kenar mahallelerde yaşayan beyazlar için kullanılan argo tabirdir. “Beyaz Pislik” şeklinde Türkçeleştirilebilir.

dürterek enerji verir. Özgür bir topluma girince sizi kaygısız insanlar karşılamaz. İnsanları kendi başlarına bıraktığımızda onları esaretinden kurtulamayacakları acımasız bir amirin ellerine teslim etmiş oluyoruz. Var oluşunu kendi çabalarıyla gerekçelendirmek zorunda olan birey kendine ebediyen esirdir.

Hindistan'ın Andra Pradesh eyaleti sanayi ve ticaret genel müdürünün 1958'de söylediği kayda değer bir ifade var: "Bir topluluğun üyelerine yiyecek, giyecek ve barınak sağlamak," demişti, "yapay uydu fırlatmaktan zordur." Bu ifade bize garip geliyor ama bugün aşına olduğumuz bir çelişkinin altını çizmekte. Onlarca yıl önce dünyanın her yerinde meydana çıkmış devrimci hükümetler kendilerini halk iradesinin vücut bulmuş hali sanıyorlar ama kitleleri çalıştırmayı bilmiyorlar. Halk coşkusunu uyandırabiliyor, kitleleri ikna ederek kavga etmeye istekli hale getirebiliyorlar; fakat onları her gün çalışmaya otomatik olarak istekli hale getirmekten acizler. Diğer taraftan aynı hükümetler bilim insanlarının, profesörlerin, üst düzey teknisyenlerin ve aydın kesiminin işlerini yapabilmeleri için uygun koşulları yaratmakta zorlanmıyorlar. Karışık makine ve aletlerin imalatı, hatta atomları kullanmak ve uyduları fırlatmak için gereken özel yetenekleri teşvik etmeyi gayet iyi beceriyorlar.

Bu yeni hükümetlerde başı çeken aydınların, kitlelerdeki bireysel özgürlük ile çalışma isteği arasında bir bağlantı olduğu; bireysel özgürlüğün kitlelere enerji verip harekete geçirmekte etkili olduğu fikrini kabul etmesi zordur. Planlama, yönetme ve kılavuzluk gibi meşguliyetleri olan bir aydın kesiminin en tuhaf bulacağı şey, kitlelerin tamamen kendi başlarına bırakıldıkları vakit kendiliklerinden çalışacakları ve çabalayacakları fikridir.

Tuhaf ama özgürlüğün enerji verme etkisi kitlelere mahsustur. Aydınların yaratıcılıklarını en çok kendi başlarına bırakıldıklarında kullanabildiklerini kanıtlayan kesin bir delil yoktur. Bireysel özgürlüğün edebiyat, resim, müzik ve bilimde yaratıcı enerjiyi

açığa çıkaracak hayati etmen olduğu kesin değildir. Bu alanlardaki öne çıkan başarıların birçoğu tamamen özgür bir ortamda icra edilmemiştir. Yaratıcı insanın damarlarında daima güvensizlik akar, bu kişi güvenini ve özel olduğu hissini besleyecek bir ortama ihtiyaç duymaktadır. Fark edilip takdir edilmek, bir nebze hürmet ve alkış, yaratıcılığı için o kadar önemlidir ki kendini geçindirmek özgürlüğünün önüne geçer. Seçkinliği takdir edip destekleyen baskı yönetimi, aydının verimini onu ciddiye almayacak özgür toplumlara göre daha da artırır. Coleridge'in karşı çıktığı bir şey vardı: "Kıtadaki en karanlık baskı yönetimleri güzel sanatların gelişmesine İngiliz hükümetinden daha fazla katkı sağlamıştır. Almanya ve İtalya'da iyi bestekârlar toplumun iyi adamlarıdır; onlara gerçekten kıymet ve rütbe verilir. Aynı durum heykeltıraşlar, ressamalar veya mimarlar için de geçerlidir ... Bu ülkede güzel sanatlara genel itibariyle saygı gösterilmez." Tabii ki tamamen özgür bir toplumun güzel sanatlara saygıyı aşılması muhtemeldir; yalnız bugüne kadarki belirtiler ahalinin kapladığı alan büyüdükçe tipik yazar, sanatçı ve aydına verilen kıymet ve makama pek de yer kalmadığını göstermektedir.

Demek ki çelişki, aydının bireysel özgürlük savaşında en ön safta yer almasına rağmen, özgür bir toplumda tamamen rahat edememesindedir. Orada fayda sağladığı sorgusuz sualsiz kabul edilmediği gibi yeteneklerini konuşturabileceği uygun şartlar da yoktur. Bu sebeple aydının mevcut durumla savaşırken iddia ettikleri ile iktidara geldiğinde uyguladıkları arasında tezat vardır. Bugün dünyanın her yerinde, idealist aydınların başlattığı ve kendi ellerinde tuttukları devrim hareketlerinin; aristokrat aydın kesimin emir verdiği ve kitlelerin itaat etmesinin beklendiği hiyerarşik toplumsal düzenlere nasıl dönüştüğünü görüyoruz. Bu gibi düzenler aydının performansını müthiş artırırken kitlelerinkine bir fayda sağlamaz. İdealist aydınları tiz sesli, acımasız amirlere dönüştüren şey gücün kötüye kullanılmasından ziyade bu koşullardır.

Cevap bekleyen, hayati önem teşkil eden soru, özgürlük sayesinde harekete geçmiş enerjik kitlelerin kendi kendilerine dış dokunur bir şeyler yapmaya kadir olup olmadıklarıdır. Kitleler ezelden beri bizimle birlikte fakat neler yapabilecekleri hakkındaki çok az şey biliyoruz. Tarihin elli yüzyılı içinde belli ki yalnız bir defa kitlelerin kendi başlarına, birinin iteklemesi olmadan ne yapabileceklerini gösterme fırsatı oldu; bu fırsatın verilmesi için yeni bir dünyanın keşfi lazım geldi. Georges Bernanos *Last Essays* [Son Denemeler] kitabında Fransız İmparatorluğunun kitlelerin değil, küçük bir kahraman grubun başarısı olduğunu söyler. Doğru; İngiliz, Alman, Rus, Çin veya Japon İmparatorluklarını kuran da kitleler değildir. Amerika'yı oluşturan kitlelerdi ama. Elebaşı onlardı, içeri sızdılar, itip kaktılar, çaldılar, savaştılar, birleştiler, kurdular ve bayrağı diktiler:

Ve reddedilen, yalama olmuş bu posta
Kıta çalmaya yollandı deniz aşırı
Üstlerinde ne gömlek, ne de namus vardı.⁴

Amerika'yı sapına kadar taze kılan bu gerçektir. Bildiğimiz diğer tüm uygarlıklar; krallar, soylular, papazlar ve aydın denilenlerden oluşan ayrıcalıklı azınlıklar tarafından şekillendirilmiştir. İdealleri, arzuları ve değerleri belirleyen, ortamı çizen onlardır. Amerika sıradan halkın zevkleri ve değerleriyle şekillenip renklenerek tek uygarlık örneğidir. Seçkin sınıfa mensup kişilerden hiçbiri Amerika'da gerçekten rahat edemez. Yalnız aristokratlar değil; aydınlar, askeri liderler, büyük iş adamları, hatta sendika başkanları için de gerçek budur.

Amerika'ya karşı çıkanlar genellikle Amerika'nın firma medeniyeti olması yönündeki kusurlarını gösterirler. Aslında bunlar kitlelerin kusurlarıdır: başarı ibadeti, pratiklik tarikatı, niteliğin nicelikle özdeşleşmesi, yalnızca hareket etmek için hissedilen

4 Stephen Vincent Benet, *John Brown's Body* [John Brown'un Bedeni] (New York: Doubleday, Doran & Company, 1928).

bağımlılık, ıvır zıvır şeylere düşkünlük. Kitlelerin meziyetleri de bellidir: Müthiş bir canlılık, becerilerin her tarafa eşi benzeri görülmemiş şekilde yayılması, örgütlü ve takım olarak çalışabilmeyi sağlayan bir deha, en şiddetli değişimlere uyum sağlamayı kolaylaştıran bir esneklik, himaye ve denetimin asgari düzeyde olduğu hallerde iş bitirebilme, sınırsız dostluk kurma kabiliyeti.

Kusurlar ve meziyetler böyle. Yaratma olasılıkları nasıldır peki? Ben çalıştığım ve birlikte yaşadığım insanlar yetenek dolu sanırım hep. Yaratma süreci hakkındaki bilgimiz kâfi değil, o yüzden yaratıcılığın insanın kendini özel hissetmesiyle doğacağını kesin olarak söyleyemeyiz. Amerika halkının özel olduğunu iddia edenlerden bıkmış olması, mükemmellikten tiksindiklerini göstermez. Amerika işte olsun oyunda olsun, yaptığı şeyi mükemmelleştirir, süsler. Fransızlar 17. yüzyılda vecize ve deyimlerini süslerdi, bu ona benzer. Kitlelerin edebiyat, resim, müzik ve bilimdeki yaratıcılıkları, uzmanlıkların tıpkı teknik işler ve sporlarda olduğu gibi yayılması ihtimaline dayanır.

Geçmişte kitlelerin kültürel yaratıcılık sahasına seyirci olarak değil de katılımcı olarak girdiği bir örnek biliyoruz. Rönesans devrinde Floransa'da vatandaştan çok sanatçı olduğu söylenir. Bu sanatçılar nereden gelmiştir? Zanaatkârlar ve atölyeleri yeni resim ve heykelin ortaya çıkmasında hayatî rol oynamıştır. Rönesans, çarşı pazarda doğdu. İyi sanatçıların neredeyse tümü çocukluktan zanaat erbabına çırak olmuştu. Çoğunlukla ustaların, esnafın, köylünün ve küçük memurların çocuklarıydı bunlar. 16. yüzyıl tarihçisi Benedetto Varchi, Floransalılar hakkında şöyle der: "Çocukluktan ağır yün balyaları ve ipek sepetleri taşımaya alışmış ve tüm günlerini, gecelerinin de bir kısmını dokuma tezgâhlarıyla ipliklerine yapışmış şekilde geçiren bu insanların içlerinde bu kadar yüce bir ruhun, böylesine üstün ve saygın düşüncelerin durduğunu görmek beni her zaman şaşırtmıştır." Sanat teknikleri ve süreçleri ile ilgilenmek günlük yaşamın içine

işlemişti. Marcel Duchamp'a atfedilen şu sözü o zamanlarda yaşamış Floransalı bir ressamın söylediğini hayal etmek çok güçtür: "Resim, sokaktaki adamın konuşabileceği seviyeye düşmüşse, artık beni ilgilendirmez." Floransalı ressam ve heykeltıraşların en iyileri bile günlük yaşamla içiçeydi o zamanlar; antik Yunan ve günümüz sanatçılarının pratikliği küçümseyici tavırlarından uzaktı. Verocchio, Alberti ve Leonardo da Vinci alet edevatları ve makinelere tutku derecesinde ilgi duyardı. Kültürel yaratıcılığın nispeten kaba sayılacak eğilimler, dürtüler ve teşvikler ile uyuşmadığına dair bir delil yoktur.

Floransa'daki ibretlik durumun milyonlarca nüfusu olan bir ülkeye uyarlanıp uyarlanamayacağı sorgulanabilir. Ama orada olanlar kitlelerin yaratıcı yeteneklerinin uyanması ve açığa çıkması için uygun ortamın, sanatçı zümrelerinin kıymetli ortamlarından çok, atölyelerdeki iş yeri havası olduğu izlenimini veriyor. İleride göreceğiz, her şeyin makineleşmesi boş vakti çoğaltıyor; kitlelerin kültürel yaratıcılığa katılması toplumsal sağlık ve istikrarın parçası haline geliyor. Kitleleri sanatçı ve edebiyatçı değil de, yaratıcı zanaatkârlar haline getirmeyi istiyorsak böyle bir katılım daha makul görünmektedir.

6. AYDIN VE KİTLELER

Aydını, kitlelerin kahramanı ilan etmeye yeni yeni başladık. Eğitimin, insanda eğitimsizler için kaygı uyandıracakı kesin değildir. Eğitimin verdiği ayrıcalık, başarıçıtasını yüksek tutmaktan ziyade, alt sınıftakilerle eğitilmileri ayıran çizgiyi belirginleştirerek korunur. Gandhi'ye onu en çok neyin endişelendirdiğini soran Amerikalı din adamı şu yanıtı almıştı: “Eğitilmişlerin katı yürekliliği.”

Bildiğimiz uygarlıkların hemen hepsinde aydınlar ya güç sahipleriyle, ya da yönetici seçkin sınıfın üyeleriyle ittifak kurmuşlar ve dolayısıyla kitlelerin kaderiyle ilgilenmemişlerdir. Antik Mısır ve Çin İmparatorluğunda edebiyatçılar yargıçlardan, müfettişlerden, idare memurlarından, vergi tahsildarlarından, kâtiplerden, memurlardan çıkmaktaydı. Hep amir mevkiindeki kişilerdi bunlar, alt sınıfların yükünü hafifletmek için kıllarını kıpırdatmazlardı. Hindistan'da aydınlar Brahmanların en üst katmanındaydılar. Başkalarına hizmet etme aşkını ve kastların birbirine karışmasını öğütleyen Gautama, aydın değil savaşçı

olarak doğmuştu. Buda'nın öğretilerini hayata geçirmek için adım atan İmparator Asoka aslında savaşıyordu. Brahman aydınları onun davasını desteklemek yerine, Budizm'e muhalefet etmiş ve sonunda Budizm'i Hindistan'dan atmışlardır. Klasik Yunan'da aydınlar en önemli mevkide idiler: Filozof ve şairler aynı zamanda meclis üyesi, paşa ve devlet adamıydılar. Bu seçkin aydın sınıf günlük işleri yapan sıradan halkı küçümserdi. Sıradan halk onlara göre köle gibiydi, vatandaşlığa nail olamazlardı. Roma İmparatorluğunda aydınlar, ister Yunan ister Romalı olsun, hep yönetici güç ile işbirliğindeydiler; kitlelerle mesafelerini hep korudular. Orta Çağ Avrupa'sında da aydın ayrıcalıklı zümrenin, yani kilisenin üyesiydi; ayrıcalıklı olmayanlara fazla ilgi göstermiyordu.

Modern Batı'dan evvel yalnızca bir toplumda zayıf ve baskı altında olanları korumak için sesini yükselten bir "söz ehli" grubu görülmüştür. Akdeniz'in doğu kıyılarında, küçük bir halk olan eski İbranilerin kurumsal ve ruhsal yaşamları yüzyıllarca komşularınıninkinden çok da farklı olmayacak şekilde devam etmiştir. Ama M.Ö. sekizinci yüzyılda şartların enteresan biçimde bir araya gelmesi ile bu durum en tuhaf ayrışmalardan birine yol açmıştır. Geleneksel söz ehli ile, yani hahamlar, müşavirler, kâhinler, kâtipler ile yan yana duran, kendilerini idaredeki seçkin sınıfa ve yerleşik düzene rakip bilen olağanüstü adamlar türedi. Bu adamlar, yani peygamberler, birçok yönden günümüzün modern militan aydınının ön modeli gibiydi. Renan bu adamlara köşe yazılarını sokakta, pazar yerinde ve şehrin kapısının önünde ezberden okuyan "açık hava gazetecileri" diyor. "Aykırı gazeteciliğin ilk köşe yazısı, M.Ö. 800 yıllarında Amos tarafından yazılmıştır." Modern aydının şahsına münhasır tavırlarının çoğu peygamberlerde açık seçik fark edilir; mesela modern aydın kendini özdeşleştirdiği bir grubu seçilmiş insanlardan oluşmuş olarak görür, doğru diye benimsediği şey tek gerçektir ve dünyada kuracakları bir milenyum toplumunun hayalini kurar. Aydınların

üzerine konuştuğu ve yaydığı idealler ile kutsal amaçlar peygamberlerin fââl oldukları üç yüz yıl içerisinde tamamen, kesin ve açık olarak çizilmiştir.

Peygamberlerin yükselişini açıklayabilmek için o uzak yüzyıllar hakkında daha çok veri olması gerekir. Modern Batı'daki sözhline mensup aktivistlerin yükselişine sebep olmuş koşulları o zamanlarda aramak insana çok cazip gelmektedir. MÖ 9. yüzyılda okuryazarlığın artması acaba etkenlerden biri değil miydi, diye düşünüyor insan. Fenikeli tüccar o yıllarda, Mısırlıların karmaşık ve biçimsiz resimli yazılarını basit bir alfabeye dönüştürüp mükemmelleştirmişti. Fenikeliler ile İbranilerin arasındaki yakın ilişkiyi göz önüne alınca, İbranilerin yeni ve kolay yazıyı çabucak kaptıklarını çıkarabiliyoruz. Özellikle Süleyman devrinde (MÖ 960-925) Fenikeliler ile yakın bağ kurulmuş olması ile Süleyman'ın merkezi ve bürokratik yönetimini yürütmek için gereken kâtip ordusu, okuryazar İbrani sayısında keskin bir artışa sebep olmuştur. Böyle bir yükseliş İbrani toplumu için bir sürü sonuç doğurmuştu. Fenikelilerde yeni alfabe öncelikle ticari bir araçtı, uzaklara yayılmış ticari kuruluşlar okuryazarları çarçabuk içine çekti, o yüzden okuryazar oranının birden yükselmesi buralarda sorun teşkil etmedi. Ama geçiminin çoğunu tarım ile sağlayan İbrani toplumu, Süleyman'ın ölümüyle bürokrasi aygıtı çöktüğünde, işsiz kalan kâtip ordusu tarafından batırılmaya başlandı. Yeni bağımsız kâtipler kendilerini, okuryazarlık tekelini kırdıkları ayrıcalıklı sınıf ile, doğuştan bağlı oldukları cahil kesim arasında buldu. Ne mevkileri, ne doğru dürüst işleri vardı; yerleşmiş ayrıcalıklara karşı gelmeleri ve okuryazar olmayan kardeşlerinin sözcülüğüne kendilerini tayin etmeleri doğaldı. En azından ilk peygamberlerin (Tekoa'nın çobanı Amos ve müritleri gibi) yükselişi bu koşullar altında gerçekleşmiş olabilir. Onlar örnek teşkil ettiler, onların çiğnediği yol sonradan her kesimden insan tarafından takip edilmiştir, aristokrat Yeşaya bile bu yoldan yürümüştür.

Batı'daki aktivist aydının yükselişi ise yazı sanatının basitleşmesinden mütevellit değildi, esasen kâğıt ve matbaanın meydana çıkışı buna sebep oldu. Söylediğim gibi, Orta Çağ sonlarında Kilise'nin eğitim üzerindeki tekeli önemli ölçüde zayıflamıştı, orası kesin. Ama işi tamamlayan kâğıt ve matbaanın gelmesiydi. Yeni söz ehli, MÖ 8. yüzyılda yaşayanlar gibi, ne Kilise ne devlet ile işbirliği içindeydi; tamamen bağımsızdı. Belirli bir konumları ya da topluma yararlı olabilecekleri, belirgin bir görevleri yoktu. Modern Batı'nın geliştirdiği toplumsal düzenlerde güç ve etki geçmişten beri sanayicilerin, iş adamlarının, bankacıların, mülk sahiplerinin ve askerlerin elindeydi, günümüzde hala çoğunlukla böyledir. Aydın kendini dışarıda görür. Çokça alkışlandığı ve büyük ödüllere layık görüldüğü zaman dahi kendini, yönetmekte olan seçkin sınıfın bir parçası gibi hissetmez. Çoğunlukla kendi eseri olan bir medeniyette kendisini neredeyse fazlalık hisseder. Güç sahiplerine davetsiz misafir gibi, gaspçı gibi gönül koymalarına şaşmamalı.

Söz ehli ile hareket adamları arasındaki zıtlık ilk olarak MÖ 8. yüzyılda İbraniler arasında tarihî bir motif olarak ortaya çıktı ve onları kendilerine has bir millet haline getirdi. Sonra bu zıtlık 16. yüzyılda modern Batı hayatında tekrar ortaya çıktı, bu medeniyeti de diğerlerinden ayrı bir yere koydu. Bir yere bağlı olmayan aydının bitmek tükenmek bilmeyen saygın mevkii ve faydalı görev arayışı onu tüm hareketlerin ön saflarına taşımıştır. Reform'dan beri hem Batı'da hem de Batı etkisinin işlediği yerlerde durum budur. Aydınlar; burjuva, köylü, işçi, ezilen azınlıklar veya sömürgelerdeki yerli halkla, yani imkân yoksunlarıyla hep bağ kurmaya çabalamıştır. Bugüne kadar en güçlü ittifakını kitlelerle kurmuştur.

Aydın ile kitleler heybetli bir bileşim oluşturmuşlar, orası kesin. Bu bileşimin modern zamanlarda kitlelerin eşi benzeri görülmemiş şekilde ilerlemesinde epeyce etkili olduğu da şüphe

götürmez. Ancak tüm ilerlemelere rağmen, bu birleşme gerçek bir dostluğa dayanmaz.

Aydın, kitlelere ağırlık kazanmak ve önderlik aradığı için yaklaşır. Hareket adamının tersine, söz ehli ancak idealleri onaylandığı, kelimeleri büyülediği vakit güç kullanabilir. Söz ehli önderlik yapmak, emir vermek ve fethetmek ister, ama bu açlığını doyururken, değersiz saydığı nefsinin aç bıraktığını da düşünmek ister. Yaptıklarını temellendirmeye duyduğu ihtiyaç yüzünden görkemli planlar yapar, sözünün can bulması için düzenlediği resmi törenlerde bu ihtiyacı doyumaya çalışır. Mazlumlar ve mahrum kalanlar adına; bağımsızlık, eşitlik, adalet ve hakikat için savaşır. Gerçi Thoreau'nun* dediği gibi onu harekete geçiren asıl sorun “sıkıntıdaki dostlarının acısını paylaşmak değildir. Tanrı'nın en mübarek kulu olsa dahi, şahsi rahatsızlıkları onu harekete geçirir”. “Şahsi rahatsızlıkları” bir kere giderildi mi, aydının imkân kıtlığı çekenlere karşı hissettiği ateşin harareti neredeyse yok olur. Onun zihni esasen aristokratvaridir. Herakles gibi, “[kitleye mensup] on bin kişinin ağırlığının kıymetli tek bir insandan fazla olamayacağının” ve “çoğunluğun adi, azınlığın soylu” olduğundan emindir. Kendisini önder ve efendi sanır.⁵ Kitlelerin kendi başlarına kayda değer bir şey yapabileceklerine güvenmemekle birlikte bir şeyler yapmagirişiminde bulunanlara gücendir. Kitleler itaat etmelidir. Gerek savaşta gerek barışta disiplinin şekillendirici gücüne ihtiyaç duyarlar. Bolluktan nasibini alan kitleler varsa, o toplumda tipik aydının kendini evinde hissetmesi pek mümkün görünmez. Halk şikâyet etmezse, önderlik fırsatı çıkmayabilir; ayrıca zengin avamın neşesi ve ukalalığı aydının o soylu hassasiyetini incitir.

- * Henry David Thoreau, 19. yüzyılda yaşamış ABD'li yazar, filozof, şair, tarihçi.
- 5 1935'te Rangoon Üniversitesi öğrencilerinin bir kısmı devrimci bir grup kurmuş, isimlerinin önüne “Thakin” (efendi) önekini ilâştirmişler.

Militan aydın toplumsal bir düzen kurup hasret kaldığı üst düzey mevkîe ulaşınca ve topluma faydalı olduğuna inanınca, kitlelere bakışı değişir, yukarıdan bakar; onların savunucusu olmaz artık, onları küçük görmeye başlar. MÖ 8. yüzyılda peygamberlerin başlattığı mücadele, söz ehlinin kesin zaferiyle sonuçlandığında, yani üç yüz yıl kadar sonra sona ermiştir. Babil esaretinden kurtulduklarında, kâtipler ile âlimler en üst rütbedeydi; İbrani milleti “bir ehl-i kitap” olmuştu. Gücü ele geçirince bu kâtipler, onlardan önce gelen Farisiler gibi, kitlelere nefretini kusmuştu. Sıradan halk için uydurulan, onlarla alay eden, onları küçümseyen “am-ha-aretz” diye bir terim ortaya çıktı. Kibar biri olan Hillel’in* öğretilerinde bile “am-ha-aretzlerden dindar çıkmaz,” lafı geçer. Yine de bu kâtiplerin, öğrendikleri kitleler üzerinde büyük etkileri olduğu su götürmez bir gerçektir. Yoksa Celile’den gelen o asil marangoz bu ağırbaşlı âlimlerin, kılı kırk yaran avukatların, küstah bilgiçlerin savlarına meydan okuduğunda ve alçak gönüllüleri savunmak için sesini yükselttiğinde yol alamazdı. Kovuldu, dışlandı, öğretileri genellikle Yahudi olmayanlar arasında yayıldı. Fakat İsa’nın öğretileri baskın aydınların yönetiminde ortaya çıkan peygamberlerinkinden daha başarılı olmadı. Büyük bir rahip hiyerarşisini idame ettirip yükseltme aracı haline getirildiler, alçak gönüllüler ise dünyaya vâris olmak yerine köleliğe saplandı ve batıl inançların karanlığına gömüldü.

16. yüzyılda aynı yapı tekrar karşımıza çıkmaktadır. Luther, Papa’ya ve kurullarına kafa tutmasının ilk zamanlarında “fakir, basit, sıradan halk” hakkında içtenlikle konuşmuştur. Sonra, Alman prensleriyle ittifak kurduğunda, isyankâr kitlelere görülmemiş bir şiddetle hücum etmiştir: “Önlemler yetersiz kalmasın! Boğazlarını kesin! Kazığa oturtun! Altına bakılmadık taş kalmasın! Bir asiye öldürmekle kuduz bir köpeği ortadan kaldırmak aynı şeydir.” Aristokrat patronlarına “bir prensin kan dökerek cennete

* Hz. İsa’dan sonraki ilk yüzyıllarda yaşanmış Yahudi bir bilgin.

girmesi, diğerlerinin dua ederek girmesinden daha kesindir,” diye güvence verdi.

Aslında aydınının mücadeleye devam ederken ve savaşı kazandıktan sonraki tutumları arasındaki uyuşmazlığın en çarpıcı örneğini 20. yüzyıl vermiştir. Marksizm, hem kitleleri hem de aydınları kapitalist düzenin aşağılayıcı ve köleleştirici durumundan kurtaracak bir hareket olarak başlamıştı. *Komünist Manifesto*, burjuvaları sadece çalışan kitleleri muhtaç duruma sürüklediği, insanlıktan çıkardığı ve köleleştirdiği için değil, aynı zamanda aydını yüksek mevkiinden ettiği için de lanetlemişti. “Burjuva, şimdiye dek şerefli sayılan, hürmetle bakılan tüm mesleklerin etrafındaki ışığı söndürdü.” Hareket aslında aydınlar tarafından başlatılmıştı, onların yetenekleri ve açlıkları ile güçlenmişti ama işçi sınıfını seçilmiş insanlar olarak gösterdi; devrimci fık-
rin yegâne taşıyıcıları, gelecek devrimden faydalanan insanlar sadece onlardı. Aydınlar, özellikle de “kendilerini tarihî hareketin bütününe kuramsal olarak anlama seviyesine yükseltenler” çöldeki yolculukta, adeta Musa’nın bir alaşımı gibi, kılavuzluk edeceklerdi. Musa gibi, aydınların da vaat edilen topraklar ortaya çıktıktan sonra yapmaları gereken bir şey kalmayacaktı. “Aydın kesimin rolü,” demişti Lenin, “gereksiz aydınların arasından özel liderler çıkarmaktır.”

Marksist hareket son kırk yıl içinde* dev adımlar atmıştır. Birçok ülkede güçlü siyasi partiler kurmuş, Elbe Irmağı ile Çin Denizi arasındaki geniş arazide mutlak güç sahibi olmuştur. Rusya, Çin ve onlara bitişik küçük ülkelerde, Marksizm’in öngördüğü devrim gerçekleşmiştir. Peki, o ülkelerde kitlelerin ve aydınların durumu nedir?

Başka hiçbir toplumsal düzende, ne geçmişte ne de günümüzde, aydın komünist rejimlerdeki kadar kendini gösterememiştir. Daha önce üstün konumu hiç bu kadar belirgin, toplumsal fay-

* 1920-1960 yılları arasında.

dası da böyle kesinkes ortada olmamıştır. Tüm eylem alanlarını denetleyen bürokrasi, kendini aydın olarak tanımlayan insanlarla doludur. Yazarlar, şairler, sanatçılar, bilim adamları, profesörler, gazeteciler ve diğer aydınlanma arayışındaki kişiler için uygun görülen, üst düzey memurların sosyal mevkileridir. Söz ehlinin akla hayale sığmayan rüyaları gerçek olmuştur.

Peki, aydın cennetinde kitlelere ne olmuştur? Aydın, tarih boyunca gelen amirlerin en zorlusu çıkmıştır. Başka hiçbir rejimin kitlelere muamelesi böyle deney yapılacak ve istendiği zaman kullanılabilir ham maddelermiş gibi duyarsızca olmamış; ne savaşta ne de ölümden bu kadar çok hayat pervasızca ziyan edilmemiştir. Hepsinin üstüne, komünist aydın kesimi gücünü yepyeni bir şekilde kullanmaktadır. Geleneksel efendi, sözünü dinletmek için gücünü kullanır, gerisine karışmazdı. Aydın öyle yapmıyor. Kelimelerin gücüne olan sözde inancı ve güya davasını şekillendirmiş olan doğruların karşı konulamayışı nedeniyle, aydın sadece itaatle tatmin olmaz. En harika şekilde ikna olmuş kişilerden gelebilecek bir tepkiyi güç ile elde etmeye çabalar, ezilmiş ruhlardan inanç ve enerji çıkarabilmek adına terörü dehşet verici bir âlet olarak kullanır.

İnsan bu bilgiler ışığında, aydının en temel uyuşmazlığının kitlelerle olduğu izlenimini ediniyor. Aydın, kitlelerin zevk ve değerlerinin her yeri kapladığı toplumlarda değil; krallar, soylular, papazlar ve tüccarın hükmettiği toplumsal düzenlerde serpilebilmiştir. Kitlelerin kültür ve tarih alanlarına dâhil olması, aydınların en iyileri arasında bile felaket gibi görülmüştür. Heine, Kuzey Afrika kıtasında şekillenmeye başlayan büyük topluma korkuyla bakıyordu: “Görünmez zincirlerin, bana evimdeki görünen zincirlerden daha çok baskı yapacağı; zalimlerin en iğrencinin, yani halkın, egemenliği madara ederek elinde tutacağı kocaman bir özgürlük hapisanesidir bu.” Nietzsche kitlelerin işgalinin, tarihi sığ bir bataklığa çevireceğinden korkardı. Karl Jaspers’a

göre kitlelerin, “devasa bir çekim gücü vardır, o güç yukarıya meyleden her şeyi tekrar tekrar aksatır. Kitlelerin muazzam tesiri, alelade nitelikleri ile birlikte, onlara uymayan her şeyi boğmaktadır.” Emerson’a göre kitleler “kaba, yavan, bozuktur ve kitlelerin talepleri ve etkileri onları zararlı kılar. İhtiyaçları olan şey iltifat değil, eğitimidir. Kitlelere bir şey teslim etmek istemem; onları evcilleştirmek, hizaya getirmek, ayırmak ve parçalamak; içlerinden bireyler çıkarmak isterim ... Hükümetin, yolunu yordamını bildiği takdirde, nüfusu artırmasını değil, kontrol altına almasını isterdim.” Flaubert kitlelerin ümit vaat ettiğini düşünmezdi: “Hiç reşit olmayacak ve her zaman toplumun en alt tabakasında kalacaklar,” demişti. Ona göre “çoğu köylünün okuyabildiği için papazlarına artık kulak asmamaları,” pek mühim değildi. “Son derece mühim olan, Renan ve Littré* gibi adamların yaşaması ve onların sözlerinin dinlenmesi” idi.

O kadar bilge ve müşfik olduğu halde Renan, kitlelere duyduğu nefreti zaptedememişti. Halkın eğitilmesinin kitleleri akıllandırmak yerine, “onların fitri samimiyetlerini, içgüdülerini, doğuştan gelen muhakeme yeteneklerini yalnızca yok ettiğini ve kitleleri tamamen çekilmez kıldığını” düşünürdü. Renan, 1970’teki bozgundan sonra, *Dialogues Philosophiques* [Felsefi Diyaloglar] kitabını yazmak için aylarca inzivaya çekildi ve hırsını sadece Fransa’nın yenilgisinden sorumlu tuttuğu siyasi ve kültürel elitten değil, demokrasi ve kitlelerden de çıkardı. Toplumun insan kitlelerinin refahı için var olduğu ilkesi ona göre tabiatın planına uymuyordu. “Daha ziyade korkmamız gereken şey, demokrasinin sonunda halka özgü aşağılık arzulara kapılmaktan başka amacı olmayan yozlaşmış bir toplumun yaşadığı sosyal devlet haline gelmesidir.” İdeal toplum düzeninin amacı sıradan halk oluşturmak değil, aydınlanmış kitleler yetiştirmek hiç

* Émile Littré, 19. yüzyılda yaşamış Fransız hekim, filozof, dilbilimci ve siyaset adamı.

değildir. “Böyle bir son için gereken koşul kitlelerin cehaletiyse, bu kitleler için ne kadar kötü bir şeydir.” Renan kitleler tamamen boyun eğmedikçe, yüksek bir kültür hayali kurmanın zor olacağından emindir. Halk tabakasının yüreğine korku salmaya muktedir ve seçkin akil adamların yönettiği bir dünya tasavvur eder. Hikmet sahiplerinin diktatörlüğü, “varlığı kanıtlanmamış hayali bir cehennemi değil, sahici bir cehennemi” komutasında tutar. Önleyici bir terör tayin eder, altmış yıl sonra Stalin’in tayin ettiği “insanları korkutarak kendilerini savunmalarını önleyecek” teröre benzemez. Bu şekildeki bir diktatörlük, Asya’nın bazı uzak bölgelerinde Başkurt ve Kalmuklar gibi bir nüvesi olsun isterdi; onlar gibi ahlaki tereddütleri olmayan ve her türlü zulme hazır itaatkâr makineleri muhafaza edip etmemek konusunda tereddüde düşmezdi.

Aydının kitlelere karşı tutumuyla sömürgecilerin yerlilere karşı tutumu arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Uyuşuk kitleler ceset gibi ağır oldukları için altında kıvranan aydın, kendilerine görev bildikleri dünyayı kurtarma misyonunun külfeti altında kıvranan efendileri anımsatır. İster Rusya’da olsun ister Portekiz’de, aydınların harekete geçtiği rejimleri gözlemleyelim; sömürgecilik sanki kendi milletlerinde başlamıştır. Ayrıca sömürgelerde aydınlar tarafından başı çekilen özgürlük hareketlerinin Beyazların sömürgeciliğinden Siyahların sömürgeciliğine doğru bir geçiş ile sonuçlanması da sürpriz değildir.

“Çalışma İsteği” başlıklı makalemizde aydınların şekillendirip idareyi eline aldığı bir toplumsal düzende kitlelerin iyi çalışmadığını söylemiştik. Böyle bir rejimde kitleleri çalıştırmak için bir tür baskı tedbirine, hatta köleleştirmeye ihtiyaç duyulduğu açıktır. Ancak, makineleşme geliştikçe, yöneten aydın kesim ülke ekonomisini kitlelerin yardımını olmadan idare etmeye başlayabilir; böyle bir durumda aydının fazlalık olarak göreceği kitlelere ne yapmak isteyeceği hakkında düşünmek lazım. Dostoyevski’ye

malum olmuştu, zamanında kendisi Lâmşin adındaki bir aydının ağzına şu lafları yerleştirmişti: “Bense, yapılacak başka bir şey yoksa, insanlığın bu onda dokuzunu alır, havaya savurur, bilimin gösterdiği yolda yaşayıp gitmeye başlayan olgun insanlar grubunu bırakırdım yeryüzünde.”⁶ Şimdi, en acımasız aydın bile Lâmşin’in tavsiyesine uyacak değildir herhalde; gerçi Mao Zedong’un nükleer bir facia hakkında kayıtsız kalmasının altında belki de fazlalık olan milyonlarca Çinli’den kurtulma dileğinin yattığını düşünmeden edemiyor insan. Doğrudan böyle bir uygulama olmaz ama dokunulması yasak olan bir parya sınıflıymış gibi kitleleri ayırmayı, zehirli atıklarımız gibi kapalı kutulara sıkıştırmayı öneren bir öğreti zaman içinde pekâlâ gelişebilir. Böyle bir öğretinin komünist aydın zihniyetine yabancı olmayacağını ispatlayan şey, 1953’teki ayaklanmadan sonra Doğu Almanya’daki komünist sözcülerin açıklamalarıdır. İsyankâr işçilerin, işçi gibi görünmelerine ve öyle hareket etmelerine rağmen Marks’ın ortaya koyduğu işçi sınıfı olmadığını iddia etmişlerdi. Bunlar, yok edilmiş sınıf ve tiplerin ıslah olmaz kalıntılarının çöküş halindeki karışımını teşkil ediyordu onlara göre. Gerçek işçiler, sorumluluk ve güç mevkiine gelmişlerdi. Bertolt Brecht ise komünist hükümetin halka güvenini kaybettiğini öğrenince, alaycı bir üslup takınmış, halkı dağıtıp yenisini seçmeyi önermiştir.

Aslında aydının kitlelere bağlılığı yalnız ekonomik yönden değildir. Daha derinden bir bağlılık vardır. Aydın yalnızca geniş, şekilsiz ve dilsiz bir çoğunluğun sağlayabileceği hürmet ve hayranlığa hayati derecede ihtiyacı vardır. Sonuçta Tanrı’nın kendisi insansız yapabilirdi, fakat O insanları kendisine tapmaları, saygı göstermeleri ve yalvarmaları için yarattı. Aydın, kavgacı, insanı arkadan vuran emsallerine hükmetmekten başka nasıl zevk alabilirdi? Dahası kendi inancını besleyen de ayakta tutan da kitle-

lerin inancıdır. Hermann Rauschning* bir nazi aydının “Cesaretim kırılmışsa, ümitsizsem, bitmez tükenmez parti tartışmalarından bitkin çıkmışsam, bir mitinge giderim, basit, iyi kalpli, dürüst bu halk ile konuşunca yeniden doğarım; tüm şüphelerimi geride bırakırım,” dediğini nakleder.

Özetleyecek olursak, aydının kitlelere ilgisi genellikle mevkii ve topluma faydası hakkındaki şüphesinin bir emaresidir. Sürekli engellenen aydın, kitlelerin hayattaki güzel şeylerden nasibini almasını mümkün kılmaktadır. Aydın ayakları üzerinde durmaya başladığında artık sarsılmaz bir sütundur, güçlüden yana olmak için yüce saydığı bir sürü sebep bulmaya başlar.

Demek ki hüküm süren idare ile aydın arasındaki mücadelenin belirsiz kalması kitlelerin yararınadır. Peki, halkın en becerikli kesiminin gönlünden geçenlerin sürekli bastırıldığı, kitlelerinse gücüne güç kattığı bir gidişatı savunabilir miyiz?

Aydın ile hâkim güçler arasındaki zıtlık kitlelerin gelişmesinden daha hayati bir amaca hizmet ediyor: Toplum düzeninin durağanlaşmasını önüyor. Eğitimlielerin idaredeki sınıfla ittifakının görüldüğü toplumların doğumu parlak olur, ama büyümesi ve gelişimi süreklilik arz etmez. Böyle toplumlar kariyerlerinin başında mükemmeliyetin doruklarına kadar tırmanır, sonra durur. Tarihleri genel olarak durağanlaşma ve çöküşten ibarettir. Mısır, Mezopotamya ve Çin gibi nehir kenarında kurulan uygarlıklarda, daha genç olan Yunan-Roma dünyası ve İslam dünyasında da böyleydi. Durağanlaşmış bir toplumun uyanması için gereken ilk adımın eğitilmiş azınlığın hâkim idareden soğumasında yattığını da görüyoruz. Bu soğuma genellikle bazı yabancı etkiler ülkede yer edince vuku bulur. Avrupa’nın Orta Çağ’daki durağanlığından sıyrılması dâhil hemen hemen her uyanışta, eğitilmiş sınıf ile yöneten sınıf arasındaki ilişkilerin değişimi bir etmendir.

* Rauschning, kısa bir süre nazilere katılmış fakat sonra nazi görüşlerine karşı çıkmış bir siyasetçidir.

Aydının yaratıcılığı, çoğunlukla anlamlı eyleme ve ayrıcalıklı rütbeye duyulan bastırılmış açlıktan çıkar. Ruh, hareket etmek isteyip de engellerle karşılaşınca yoğunlaşmaya başlar. Bu yoğunluktan yaratıcılık filizlenir. Hakiki yazarlar, sanatçılar ve hatta bilimle uğraşan kişiler memnuniyetsiz kişilerdir (devrimciler kadar memnuniyetsizlerdir), ama memnuniyetsizliklerini yaratıcı tepkiye dönüştürme becerileri vardır. Meşguliyet içeren, anlamlı ve hareketli bir yaşam, enerjiyi yaratıcı kanallardan saptırmakla kalmayıp, yaratıcılığın salgılanmasına yarayan memnuniyetsizliğin gücünü de hepten zayıflatır.

Kayda değer bir diğer gerçek şudur: Aydınlar yönetimi tamamen ele geçirdiklerinde genellikle hakiki yaratıcılığa vesile olacak bir ortam yaratmazlar. Bunun altında yatan sebep yaratıcılığı gelişmemiş sahte aydınların böyle bir düzendeki rolüdür. İçinde hakikaten yaratıcılık taşıyan kişide çoğunlukla gücü elde edecek, uygulayacak ve hepsinden öte muhafaza edecek mizaç yoktur. Dolayısıyla, aydın hak ettiği mevkie ulaştığında, sahte aydının borusu öter; sahte aydın kültürel hareketlerin her bir safhasına kendi aleladeliğini ve zayıflığını işler. Üstüne üstlük, yaratıcılıktan aciz olması hasebiyle aydının dehasına karşı ölüm saçan bir nefret besler. O da Stalin gibi tüm entelektüel faaliyetlere ilkel bir düzenlemeyi dayatma eğilimde olabilir.

Böylece aydının güç isteğinin sürekli olarak engellenmesinin, sıradan halkın refahından daha yüce bir amaca hizmet ettiğini görüyoruz. Yaratıcılık sürecinin kökünde memnuniyetsizliğin yattığı gerçeğinin yan ürünü kitlelerin ilerlemesidir: İnsan türünün en becerikli üyeleri yaratıcılıklarının doruklarına aklına eseni yapamadıklarında ulaşır, çünkü kaçırdıkları şeyleri telafi etmek için kabiliyetlerine ve yeteneklerine fazla mesai harcamak zorunda kalırlar.

7. PRATİKLİK DUYUSU

Bugünlerde pratik davranışları doğal karşılıyoruz. Sanki insan doğuştan her türlü alet edevat ve fırsattan istifade ederek işini kolaylaştırmaya yatkınmış gibi davranıyoruz. Hâlbuki biraz düşünsək, pratiklik duyusunun hiç de doğal olmadığını, hatta buna tarihte nadir rastlandığını fark edeceğiz. Batı'da görüldüğünde tuhaf karşılanır, burada da yalnızca son iki yüz yıldır kendini göstermiştir.

Cılalı Taş Devri sonlarında (MÖ 4000-3000) Yakın Doğu'da pratikliğin ileri seviyede yaşandığı bir dönem olmuştur. O dönem öküz ve eşeklere koşum takıldığını, sabanın, tekerlekli arabanın, yelkenlilerin, takvimin ve yazının icat edildiğini; ayrıca madencilğin, yapay sulamanın, tuğla yapımının, mayalamanın ve başka temel tekniklerin ve aletlerin keşfedildiğini görüyoruz. MÖ 3000 yılında buralar medeniyet haline gelince, parlak bir pratik çağ yavaşça sönmüş gibidir.

Medeniyetler ortaya çıktığından beri hep gösterişli, garip, devasa, anlamsız ve eğlenceli şeylere kafa yormuşlar; pratik ve kulla-

nışlı şeylere doğru akabilecek bir zekâ kırıntısından neredeyse hep mahrum kalmışlardır. Günümüze kadar çoğu ülkede tarih öncesi keşifler ile buluşlar günlük hayatın temelinde yer almıştır. Teknoloji babında, Cilalı Taş Devri Batı Avrupa'da 18. yüzyıl sonlarına dek sürmüştür. Önemli bilgileri pratik amaçlar için kullanmak, 17. yüzyıl kadar yakın bir tarihte bile Avrupa'da mantık dışı ve yersiz bir eylem olarak görülüyordu. Mekanik mucit Salomon de Caus jet motorunun mümkün olduğunu Richelieu'ya anlatmaya çalışınca, deli diye tımarhaneye kapatılmış. Eskiden, daha güçlü ve etkili makineler kullanmak suretiyle üretimi artıracak pratik tasarımlar peşindeki insanlara ucube gibi bakılıyordu. "Önemli" bilgiler ile pratik uygulamalar arasında bir bağlantı kurmaya ancak 17. yüzyıl sonları, 18. yüzyıl başlarında geçilmiştir. Fontenelle, askeri mühendis Vauban'ı matematiği göklerden indirip "çeşitli dünyevi faydalar" sağlayacak hale getirdiği için methetmiştir. Devrim arifesinde Fransız hükümeti üretimi artıracak öneriler getirenleri, deli olduğu her halinden belli olsa bile kucaklamaya başlamıştır.

Avrupa'da pratiklik duyusu hem yavaş hem de düzensiz olarak gelişmiştir. Pratik sanatlarla uğraşma atılımlarını ya durağanlık ya da başka alanlara yönelme izler. Orta Çağ sırasında, Haçlı Seferleri'nden hemen önce, ticaret kayda değer ölçüde gelişir; üstelik su çarkları ile rüzgâr değirmenlerinin kullanımında şaşırtıcı bir artış; madencilik, metallerin eritilmesi ve işlenmesinde ustalaşma; ormanları keserek ve bataklıkları kurutarak ekilebilir arazilerde bir genişleme yaşanır. 1349'daki halkın üçte birini öldüren kara veba salgını, İngiltere ile Fransa'nın kaynaklarını kurutan Yüzyıl Savaşları ile birlikte, sanayi devriminden işaretler taşıyan bir devrin sonunu getirmiştir. Bu devrin uyanışı, merkezi İtalya ve Almanya'da konuşlanacak şekilde 15. yüzyılda gerçekleşir. Bu dönemde kâğıt ve matbaa gelmiş, denizcilik sanatı daha önce görülmemiş bir ilerleme kaydetmiştir. Ayrıca, atılğan

kişilerin zanaat ve sanayinin her alanına el attığını görürüz. Bu devir ihtiraslıdır, yaratıcıdır; pratiklik adına yapılanlar yalnızca İslâm Dünyası'nın ve Uzak Doğu'nun uygulamalarını benimsemekten, aletlerini kendilerine uyarlamaktan ibaret değildir. O çağdaki ihtiraslı arayışlar, yani keşif gezileri; güzellik, mükemmeliyet, güç ve zevk arayışı; dini ve toplumsal reformlara eğilim ve pratiklik arayışı, sanki tek bir dürtünün eseri gibidirler. Uzaklardaki bir cennete olan inançın sönmeye başlaması, dünyada el yordamıyla cenneti arama şevkini açığa çıkarmıştır. Kâşifçiler kaybolan cennetin peşindedir; dünyevi cennetin içinde güzellik, mükemmeliyet, güç ve zevk bulurlar; reformcular dünyevi hayatı mükemmelleştirmek içindir; pratik mucitler de çalışarak dünyayı yeniden kurmayı denerler.

İtalya'da İspanya ve Fransa arasında süregelen savaşlar, Almanya'daki vahşi din savaşları ile birlikte bu gidişatı durdurur. Pratiklik duyusu ta 18. yüzyılın sonuna kadar gelişmesini durdurmuştur; modern Batılı pratikliği Cilalı Taş Devri'nin sonlarında yaşamış atalarından devralmıştır.

2

Pratiklik duyusunun gelişmesi ile bireysel özgürlüğün bağlantılı olduğu yönünde bazı kanıtlar mevcuttur. Keşif ruhunu teşvik edip, keşifler için ortam sağlayan şey Bergson'un deyimiyile "demokrasinin soluğu"dur. Dünyevi işlerin kolaylaşp yayılmasını, imkânları ve aletleri kullanma dürtüsüne sahip kişiler başarır. Bu dürtü, kendi ayakları üzerinde az çok durabilen ve değerini çalışarak kanıtlamak zorunda olan bireyin içinde yatar. Sıkı sıkıya bağlanmış gruplarda bireysel ayrılıkların farkında olmak güçleşir: Bugün, dün ile yarının arasında bir bağlantıdan ibaret hale gelir; günlük hayatın ayrıntıları uğraşmaya değmeyecek kadar ufalır. Bu Orta Çağlarda böyleydi, bir arada yaşayan toplumlarda halen böyledir. Diğer yandan, bugün, tek başına kalan bireyin gözünde büyür; her gün yapılacak işler hayatın ana öğeleridir; her bir iş

sınav ve tecrübe demektir. Bu kişi amaçlarına kavuşmak için elindeki tüm imkânları kullanmak ister.

İnsan ruhunun hareketlendiği durumlara bakınca, bireyin grup egemenliğinden, yani grubun gözlemleri, kuralları ve fikirlerinden kısa süreliğine de olsa kurtulduğu vakalar görmekte belki de haklıyızdır. Asıl önemli mesele ise bu vakaların önce pratik işler yapmak şeklinde görülmesidir. Çoğu zaman bu pratik evre nispeten kısa sürer, durağanlaşma veya başka alanlara yönelme sonucunda pratik evre son bulur.

Bazı bulgular Cilalı Taş Devri'nin sonlarında Yakın Doğu'da görülen pratik zekâ patlamasının bireysel eylemlerden çıktığını göstermektedir. Hem Mezopotamya hem de Mısır'da kökeni bilinmeyen bir çekişme sebebiyle köy toplulukları, kabileler ve aşiretler yok edilmiştir, toprak üstünde hep talan edilen yerlerin kalıntıları vardır. O dönemde ilk defa ortaya çıkan ve medeniyetin doğuşuna zemin hazırlayan şehirler, muhtemelen parçalanmış topluluklardan geriye kalanların sığındıkları yerlerdi. Böyle kümelenmiş bir topluluğun gelenek ve göreneklerinin yerine oturması zaman almıştır; değişken bu evrede birey kendi eğilimlerine yönelebilmiş, önceliklerine göre hareket edebilmiştir. Kendisi tapınak ve kraliyet sarayı etrafında geliştiğinden, medeniyetin amacı esasında halkı toparlamak ve tekrardan ortaklaşa kullanılan ağıla doğru gütmekti.

MÖ 2000. yılın sonlarına doğru benzer bir duruma rastlıyoruz. O zamanlar Akdeniz'in doğu kıyılarına kargaşa ve sıkıntı havası hâkimdi. İstilalar ile göçler Yunanistan'da, Anadolu'da, Suriye'de ve hatta Mısır'ın Delta bölgesinde yaşayan tek parça halindeki halkları karıştırdı. Bu çalkantıdan zaman içerisinde Yunanistan'daki şehir devletleri, Anadolu'daki İyon yerleşkeleri, Filistin kıyılarındaki Filistin kasabaları, İtalya'daki Yunan ve Etrüsk yerleşimleri ve Kuzey Afrika ile İspanya'daki Finikeli topluluklar meydana çıktı. Dönemin pratik evresinde fonetik

alfabe bulundu, öğrenildi; demir eritme yöntemi yayıldı ve madeni para icat edildi.

Benzeri tuhaf bir durum da Arap fethinin canlandırdığı İslam uygarlığında görülür. Burada birey din değiştirerek özgürleşmiştir. Fakat din değişikliği gönülden gelmemiştir, öyle münasip olduğu içindir. Milyonlarca insan neredeyse bir gece içinde, daha yeni bir dine tam olarak alışmadan, çağlardır sürüp gelen gelenek ve uygulamalarından sıyrılmışlardır. Özellikle yetenekli bireyler için İslam'a dönmek fırsat kapılarının açılması demektir. Müslüman Rönesans'ının önde gelen kişiliklerinin neredeyse hiçbiri Arap değildi. İranlı, Türk, Yahudi, Yunan, Berberî ve İspanyol'dular. Yeni kültürün taşıyıcıları, "kalem ümmeti" diye bilinirlerdi ve o kadar dinsizlerdi ki, Müslümanlar bu şahıslarla aynı sofraya oturmaktan kaçarlardı.⁷

İslâm medeniyeti iki üç asırlık ilk evresinde, yakından ve uzaktan devşirdiği kuramlar ve yöntemleri hatırı sayılır bir maharet göstererek pratiğe dökmüşler. Kâğıt fabrikaları, şeker rafinerileri, tekstil, deri, cilalı çini, çelik ve kimyasal madde imalatları İslâm âlemini İspanya'dan Orta Asya'ya kadar dağıtmıştı. Su çarkları ve rüzgâr değirmenlerinin ilk sistematik kullanımı bu devirde olmuştur. Kuzey Afrika'da ve diğer yarı kurak bölgelerde artezyen kuyuları açılmış, geniş sulama projeleri geliştirilmiş. Manyetik pusula, usturlap adlı ölçüm cihazı ve Hint aritmetiği pratik kullanıma uygun hale getirilmiş. Tüm zanaatlar gelişme halinde imiş. Müslümanlığın katılaşması ve sonunda Doğu'da Moğol istilası ile Hristiyanların İspanya'yı yeniden fethetmesinin getirdiği parçalanma ise duraksamayı beraberinde getirmiştir.

Haçlıların içgüdüsel olarak pratik uygulamaya yönelmesi, bireyin kısıtlamalarından ve onu bağlayan şeylerden kurtulmasının ürünüydü. Yakın Doğu'nun güneşte kavrulan efsanevi şehirle-

7 S.D. Goitein, *Jews and Arabs* [Yahudiler ve Araplar] (New York: Schocken Books, 1955) s. 104

ri, giyim kuşamlarının ve yiyeceklerinin egzotik havası, günlük yaşamlarının şaşırtıcı muhtemelen birçok Haçlı'nın gönlünde, bu dünyanın Kilise'nin anlattığı gibi gözyaşlarıyla dolu bir sürgün yeri olmadığı hissini uyandırmıştır. Gelişen İslam medeniyetini izledikçe, Avrupa'nın da imkânları olduğunu muhakkak fark etmişlerdir. Yine de tek etkenin Müslüman dünyası ile etkileşimleri olduğunu söyleyemeyiz. Bizans ve İspanya yüzyıllarca temas kurmuşlar ama deney veya icat yapma dürtüsü hissetmemişlerdir. Önemli olan, binlerce bireyin kilise dünyasının alışlagelmiş rutininden kopmasıdır, yani harekettir. Bağımsız bireyin ortaya çıkışı genellikle uzun bir toplumsal büyüme ve olgunlaşma sürecinin sonucu değildir. Şans eseridir, felaketlerin sonucudur. Birey gruptan ayrıldığında göçmüştür, dışlanmış, geride bırakılmıştır yahut alıp götürülmüştür. Göçmenlerin, sürgünlerin ve mültecilerin Batı dünyasının uyanışı sırasında oynadıkları rolün önemini anlata anlata bitiremeyiz. Mesela Reform hareketinin modern Batı'nın yükselişi için mühim oluşunun sebebi, getirdiği öğretilerden çok, dinen eziyet ettiği insanların Batı Avrupa'yı mülteci ve gönüllü göçmen havuzuna çevirmesidir. Hollanda'nın 16. yüzyıldaki iktisadi şöhretinde İspanya, Portekiz ve Fransa'daki sürgün akınının etkisi azımsanamaz. İngiltere'nin sanayideki maharetlerinin kaynağı da aynı şekilde İspanya, Portekiz, Fransa ve Hollanda'dan gelen hem Katolik hem Protestan sürgünlerin, göçmenlerin eseridir. Eski Dünya'dan akan göçmenlerden çıkan enerjinin ve kıtadaki nüfusun devamlı hareketinin klasik örneği Amerika'dır.

3

Soru şudur: Klasik Yunan, bireyi ayrı bir yere koyduğu ve bugünü takdir ettiği halde, zekâsını ve hünerini niçin pratiğe dökememiştir? Yunan medeniyeti müthişti, benzersizdi ama diğer medeniyetler gibi pratikliği küçümserdi. İnandığı şey, pratik işler peşinde koşmanın, “özgür insanların bedenlerinin, ruhlarının ve akıllarının erdemli işlere yönelmesini engelleyeceği” idi.

Akla gelen ilk cevap şudur: Pratiklik duyusunun yükselişi bireyselliğin derecesine bağlıdır. Bireysellik zor bulunduğu, mesela Yunan'da, birey değerini çalışarak değil, liderlik yaparak veya yeteneklerini geliştirerek ispatlayabilir. Atina'da gidişatı belirleyen 30.000 bağımsız birey vardı, günlük yaşamla uğraşmıyorlardı; çünkü işlerin çoğunu 200.000 kadar köle hallediyordu. Ancak Batı'da, bireycilik kitlelere yayılmıştır, birey ile dünyevi işler arasında sıkı bağlar vardır; o yüzden birey yükünü hafifletmek için eline geleni kullanacaktır.

Hikâye burada bitmiyor ama. Yunan'da pratikliğin gözardı edilmesinin bir nedeni de aydının toplumdaki etkisinin harikuladeliği idi. Aydının faydacılığa karşı çağlar süren bir düşmanlığı olduğu kesin gibidir. Bu zıtlık tarihte kendini erkenden göstermektedir, belki yazının bulunuşunda bile görebiliriz. Yazı önce pratik amaçlar için Yakın Doğu'da geliştirilmişti, yani amacı hazine ve depolardaki hesapları kolaylaştırmaktı. İlk yazı örnekleri sayımlardan ve çetelelerden ibarettir. Yazı aslında tapınaklara ve kraliyet hanesine mahsus bir zanaattı, ama başından beri yazı ile uğraşan kişiler kendi başlarına bir zümre teşkil ediyordu. Kâtipler; çömlekçi, dokumacı, marangoz gibi değildi, somut ürünler vermezdi, ürettikleri sorgusuz sualsiz yararlı kabul edilmezdi. Ayrıca kâtip başından beri işçi sınıfına değil, yönetime tahsis edilmiş bir araçtı. Toplumun başrollerinden birinde olduğu için, bu özel konumunu dolayısıyla kâtibin geliştirdiği tavırlar ve önyargılar, o toplumların görünüşüne derinden etki edecekti. Kâtip bir işin değerini anlamak için pratikliğine ve getirdiği yarara bakılmasına karşıydı çünkü kendisinin fayda sağlayacağı kesin değildi. Seçkin olma tutkusu pratikliğe karşı önyargısını besledi. Muhtemelen sıradan insanın mükemmelle erişme ihtimali sadece pratiklik diyarında eğitim görmüş biri kadar olabilmektedir; işte bu yüzden kâtip, değer kavramını kitlenin erişemeyeceği yerlere saklamak istemiştir.

Demek ki her ihtimali göz önünde bulundurduğumuzda, aydın sayılanlar egemen sınıfı kaplıyorsa, marifetli kişilerin pratik meselelerde hünerlerini gösterme ihtimali azalmaktadır. Böyle toplumsal düzenlerde zaman zaman kendini gösteren icat kabiliyeti hayallere, sihirli ve eğlenceli şeylere yönelir. Hero'nun buhar makinesi tapınakta numaralar yapmak ve ziyafetlerde insanları eğlemek için kullanılıyordu. Plutarkhos, Arşimet'in mühendislik mesleğini soysuz ve kaba bulduğunu, bu meslekten gelen mahirane mekanik icatlara oyuncak gibi baktığını söyler. Mandarinlerin egemen olduğu Çin'de manyetik pusula, barut ve matbaanın icadı gündelik yaşamı neredeyse hiç etkilememişti. Pusula, mezarlara yön biçmek için, barut kötü ruhları kovmak için, matbaa ise muskaları çoğaltıp kart oyunu oynamak ve kâğıt para basmak için kullanılıyordu. Brahman aydınlarının acayip aritmetik başarıları, pratik meseleler için hiç kullanılmadı sayılır. Budist aydınlar da dehalarını gündelik görevlerin yükünü hafifletmek için kullanmayı düşünmediler. Su çarklarını tahılları öğütmek için değil, duaları kaydedip çalabilmek için kullandılar. Batı'da, Orta Çağlarda yaşamış üst düzey memurlar ile Rönesans'ın ilk hümanistleri iş yapmaya engel sayarak devrim niteliğindeki buluşları kötülediler. Hümanistler matbaa icadına düşmandı, ayrıca büyük coğrafi keşifleri görmezden gelmişti.

Aydının, artık boğazına kadar pratik meselelere battığı zaman dahi inatla pratikliği hor görmesi ilgi çekicidir. Komünist ülkelerde egemen aydın yeryüzünü sanayileştirmek gibi, oldukça pratik bir işi kendine görev edinmiştir. Fabrikalar, madenler, elektrik santrallerine falan heveslenseler bile, bu çalışmaların pratik yönlerini hor görme eğilimindedirler. Anıtsal, devasa, gösterişli ve mucizeviyi yeğlerler. Sırf fayda getirecek bir şey ilgilerini çekmez; o yüzden yiyecek, giyecek, barınma ve bunun gibi gündelik meseleleri nispeten ilkel bir halde bırakmaları normaldir. Harrison E. Salisbury⁸

8 *To Moscow and Beyond* [Moskova ve Ötesine] (New York : Harper & Brothers, 1960), s. 136

Sovyet Rusya'daki gezilerinde, süregelen araştırmalar ile pratik uygulamalar arasında hiçbir bağlantı olmadığını görünce dehşete düşmüştür. Amerika'da araştırmalar ve sanayi arasında yakın bağ kurulan bir örneğe neredeyse hiç rastlamamıştır. Tarımda bile durum böyledir. Amerikan modelini benimseyen yalnız tek bir büyük tarımsal deney alanına rastlamıştır, o da Romanya'dadır. Tarlalarda üç tane profesör içine kapanık bir şekilde çalışmaktadır. Oradaki profesörlerin Salisbury'e dedikleri şudur: "Halk bize Amerikalı diyor."

Amerika'da pratikliğe verilen olağanüstü ehemmiyetin kaynaklarından biri, tarihte ilk defa burada tipik aydının yardımı olmadan ekonomisini ve devlet idaresini yürütebilen ve kültürel ihtiyaçlarının çoğunu aydınlar yokken dahi tatmin edebilen bir medeniyetin görülmesindedir. Belki de ülkenin savunma ve gelişme için yalnızca bilime ve bilimsel kuramcılarının performanslarına muhtaç olduğunun son zamanlarda gösterilmesi, pratiklik hevesinin kaçacağına delalettir. Bilimi ve bilim ile uğraşanları metheden tüm açıklamalarda yalnızca pratik olanın gözden düştüğü iması vardır. Yine her zamanki gibi, dönüp dolaşıp aynı yere geldik. 17. yüzyılda askeri mühendis Vauban matematiği yıldızlardan yeryüzüne indirmişti, dünyevi meselelerde kullanmıştı. Şimdi, insan yapımı yıldızların yörüngesinde, zekâmız ve maharetimiz pratik meselelerden sapıp, gerisin geriye yıldızlara yöneliyor.

4

Aydının pratikliğe karşı önyargısı, yazı sanatının gelişiminde adamakıllı görülür.

Yukarıda dediğimiz gibi, yazı eşyanın gelir gider kaydını tutmak için icat edilmişti. Okullarda değil ambarlarda doğmuştu, alfabe fikrini ilk ortaya atanın bir tacir olduğuna dair kanıtlar mevcuttur. Mülkiyetin etiketlenip işaretlenmesi kil tabletlerin ve papirüs tomarlarının öncüsü idi. Ancak bir kere yazı işi kâtibin eline düşmeye görsün, kâtip yazı sanatının pratikleşmesi ve ba-

sitleşmesi için atılacak adımlara hemen sırtını döndü. İcadından sonraki iki bin yıl boyunca yazı külfetli ve karmaşık bir mesele, bu sanatta ustalaşmak için kişinin tüm hayatını adanması gereken bir uğraş haline geldi. Hakikaten de kâtibin etkisinin sürdüğü yerlerde; Mısır'da, Mezopotamya'da ve Çin'de ters yönde bir evrim gerçekleşmiştir: Yapay düzenlemelerle yazma işi güçleştirilmeye çalışılmıştır. Kısacası, kâtip pratik alfabenin oluşturulmasıyla değil, yazıyı ayrıcalıklı azınlığın imtiyazı olarak tutmakla ilgileniyordu. Yazının fonetik alfabe ile kolaylaşması dışarıdan gelen bir işti: Fenikeli tüccar bunu yapmıştı.

Genellikle, yazının icadını hızlandıran etmenin Mezopotamya ve Mısır'ın ekonomik altyapısı, yani tapınak için kesilen haraçların ödenmesi ile geniş sulama düzeneğinin idaresi olduğu öne sürülür. Hakikatte, yalnızca böyle ekonomik bir altyapı bunu hızlandırmaya yetmeyecek gibidir. İnka İmparatorluğu'nda ekonomik durum Mezopotamya ve Mısır'dan farklı olmadığı halde orada yazı yoktu. Okuma yazması olmayan bir topluluk, her şeyi kapsayan bir bürokrasi düzeneği oturttu diye yazıyı bulacak değildir. Kâtibin okuyup yazamayan emsali, yazı ve para basma gibi işini inanılmaz ölçüde kolaylaştıracak pratik yöntemleri ne araştırırdı, ne de hoş karşılardı. Onun çıkarı karmaşıklık ve meşakkatleydi. Yazının ortaya çıkmasını kesinleştiren şey sanıyorum özgür tacirin varlığıydı. Bize söylenen şudur: "İnka zamanlarında ticaret yerel takastan öteye gitmezdi. Çünkü yiyecek ve diğer maddelerin hareketi ile dağıtımı devlet elindeydi."⁹ İlâveten, Mezopotamya ve Mısır'ın Delta bölgesinde Cilalı Taş Devri sonlarında özgür tüccarın genişçe yayıldığını varsayabiliriz.

Kâtip egemenliğindeki Mısır'da özgür tacir, İnka İmparatorluğu'ndaki kadar az görülürdü. "‘Tacir’ kelimesiyle, ancak tapınak memurlarından yurt dışına çıkma ayrıcalığına sahip birinin görevlendirilmesinden sonra, yani MÖ ikinci binyılda

karşılaşıyoruz.”¹⁰ Aynı şekilde, Mezopotamya’daki ticaret yolları yüzyıllar boyunca merkezî hükümetin işiydi, her zaman devletin ticarete sıkı denetimi vardı. Mezopotamyalı tacir ne kadar zenginleşirse zenginleşsin, kendini bağımsız hissetmez ve merkeze karşı gelerek kendini göstermezdi. Çin’de özgür tacir ancak bürokrasi çöktüğü sıralarda, Çu hanedanının sonlarına doğru kendini gösterebilmiştir.

Tacirin kökenini, kâtibin kökeninden az biliyoruz. Ama günümüzde komünist dünyada yaşananlara bakınca, ticaretin sıradan insanların kendini ortaya koyma biçimi olduğu yönünde düşünmek zorunda kalıyoruz. Ticaret kuramsız, korkak, yontemsiz olduğu halde sürekli olarak totaliter hâkimiyeti küçümseyip köstekler, bu özelliğiyle yıkıcı bir faaliyettir. Antik totaliter sistemlerin çöküşüne tacir sebep olmamıştır muhtemelen, ama tacir tek parça görünen duvarlardaki çatlaklara hemen yerleşivermiş ve o çatlakları genişletmek için elinden geleni yapmıştır. Bu yüzden havadan sudan amaçlarına ve şaibeli uygulamalarına rağmen tacir bireysel özgürlük yolunda ilk adımı atmıştır; zaten bizi ilgilendiren, marifet ve enerjinin pratikliğe yönelmesidir.

Tacirin kendini üstün hissettiğinde diğer yönetici sınıflar kadar acımasız olacağı doğrudur. Antik dünyayı çürüten kölelik kurumu kral, rahip ve kâtip kadar tacirin de teşviki ve katkısıyla mevcut olmuştur. Ticaret geleneksel, durağan adetlerinin yerleşmesinin uzun zaman aldığı da doğrudur. Fakat ticaret genellikle baskıcı değildir, ikna kabiliyetini kullanarak hareket ve değişkenlik getirir, idareyi kolaylaştırır. Tacirin, dertlerini mutlak bir hakikate dönüştürecek ve bu hakikati dünyaya kabul ettirecek kelimeleri de

10 Henri Frankfort, *The Birth of the Civilization in the Near East* [Yakın Doğu’da Medeniyetin Doğuşu] (New York: Doubleday Anchor Books, 1956), s. 118. Ayrıca bkz. J. E. Manchip White, *Ancient Egypt* [Antik Mısır] (New York: Thomas Y. Cromwell Company, 1955), s. 124: “Acemler gümüş Darius şekelini ortaya çıkarana dek Mısır’da madeni para görülmemiştir.”

yoktur zehri de. Tacir egemenliğindeki bir toplumda, kâtip yönetim işlerinden uzak tutulsa da kültürel alanda az çok serbesttir. Kâtibin emir verme açlığına ket vurarak tacir, kâtibin hiddetini ve kibrini üzerine çeker ama istemeden aynı zamanda kâtibin yaratıcı güçlerini açığa çıkarmış olur. Peygamberlerin, İyonlu filozofların, Konfüçyüs'ün, Buda'nın tüccarın göz önünde ve baskın olduğu devirlerde görünmesi tesadüfî değildir. Tabii aynı şey Rönesans'ın doğuşu ve modern çağlarda bilimin, edebiyatın ve sanatın gelişmesi için de geçerlidir.

Kâtip egemenliğindeki bir toplumda tacir kurallara bağlıdır, disipline sokulmuştur. Kâtip güce kavuştuğunda pratik kişilerin elle tutulur neyi varsa almaktan, imkânsız başarımları için onları zorlamaktan ve çoğu zaman bu süreç içinde onları öldürmekten acayip bir memnuniyet duyar.

Tacir egemenliğindeki bir toplumda kâtibe tahammül edilmesi demek, sıkıntılara kulak verip, hoşnutsuzluk ve ayaklanma çıkarabilecek bir muhalefete tahammül göstermek demektir. Dolayısıyla, yakın zamana kadar tacir ile kâtip arasındaki zıtlık yararlı sonuçlar vermişti: Birbirlerinin tekellerini kırmışlardır. Tacir kâtibin öğrenme tekeli alfabe ve matbaayı basitleştirerek ve milli eğitimi teşvik ederek kırdı. Diğer taraftan kâtip de taciri servetinden koparacak her eylemde başı çekmiştir. Bu süreçte hem bilgi hem de zenginlik halka yayılmıştır.

8. YEHOVA VE MAKİNE ÇAĞI

Bir keresinde genç ve parlak bir siyaset bilimi profesörünün, gazların yayılma kanununu düşüncelerin yayılmasına uyarlasaydık ortaya nasıl bir şey çıkardı diye düşündüğünü işitmiştim. Bu fikir ona uçuk gelmişti ama üzerinde oynamak da istiyordu.

Aklıma bu fikri bir Galileo veya bir Kepler dinlese böyle etkileyici bulmayacağı geldi. Çünkü hem Galileo hem de Kepler, yaratılışın tümünü tasarlamış ve tertiplemiş olan, matematikçi ve teknisyen bir Tanrı'ya inanmaktaydı. Tanrı'nın üslubuydu matematik; yıldızların hareketi, kuşların uçuşu, gazların yayılması ve fikirlerin üremesi hep Tanrı'nın matematiksel niteliklerinin ürünüydü.

Modern bilimin doğuşunda yaşayanları belirgin bir Tanrı anlayışının harekete geçirip yönlendirmesi, modernleşmiş kulaklara garip gelir. Eskiden insanlar, yaptıkları her keşifte kendilerini Tanrı ile temas halinde hissetmişler. Doğa'nın matematiksel kanunlarını incelemek bir yere kadar dini bir görev gibiymiş. Doğa Tanrı'nın metni, matematik formüller ise O'nun alfabesiydi.

Galileo, Doğa kitabının bizim alfabemizdekilerden farklı bir takım harflerle yazıldığını söyler: “bu harfler üçgenler, kareler, daireler, küreler, koniler, piramitler ve diğer matematiksel şekillerdir.” Kepler, gök cisimlerinin hareketlerini belirleyen kanunları el yordamıyla ararken aslında Tanrı’nın metnini çözümlemeye çalıştığından o kadar emindi ki, sonradan aşka geldi ve yazar olan Tanrı’nın ilk okuyucusu için altı bin yıl boyunca beklemesi gerektiğini söyleyip kendini övdü. Leonardo da Vinci kadavraları inceleyerek çizdiği resimlerden bahsederken şu duayı kaleme almıştır: “Keşke yaratıcımız, insanın vücudunu çizdiğim sırada doğasını ve adetlerini de su yüzüne çıkarmış olmamı takdir etse.” Leonardo’nun anatomi merakı sanatçılığından geliyordur belki ama er ya da geç onu harekete geçiren şey bilim ve mekaniğe duyduğu ilgiydi. Yaşayan mahlûklar usta bir makinistin kurduğu harikulade makinelerdi, Leonardo bu makinelerin nasıl bir araya getirildiğini ve işlediğini anlayabilmek adına onları parçalamıştı. İnceleyip kurcaladıkça insan da makine yapacak hale gelebilirdi. Belki sonunda görme makinesi, duyma makinesi, uçma makinesi ve benzeri şeyler yapabilirdi. Makine yapımı yeni bir yaratılış olabilirdi: Bu insanın iradesinden ve düşüncesinden maddeye üfleme şekliydi.

Tanrı’nın matematik ve zanaat ustası olduğu anlayışı belki de 17. ve 18. yüzyıllarda öğrenimin yeniden canlanması ile bilimin yeniden canlanması arasında neden böylesine bir fark olduğunu izah edebilir. Öğrenim canlanırken, antikleşmiş fikirlerin ve örneklerin boyunduruğu altına tamamen girmişti; bilim ise, bilimsel Yunan yazıtlarından beslenerek canlandığı halde, başından beri bariz bir bağımsızlık beyan etmişti. Tanrı’nın gözleri önüne serdiği çözümlenmemiş metni fark eden yeni bilim erbabı, antik metinleri şerh edip taklit etmekten vazgeçmiştir. Böylece Tanrı’ya samimiyetle inanmak, fıkırî bağımsızlığı doğurmuştur.

Modern bilim ve teknolojinin eskisi gibi belirli bir Tanrı anlayışına dayanmadan gelişebileceği düşünülebilir. Ancak ikisinin

arasındaki ilişkinin önemini gözardı etmek olmaz. Sanki Batı, bilim ve teknoloji hâkimiyetinde bir medeniyet yaratmadan önce bilim ve teknoloji ustası bir Tanrı tasavvur etmek zorundadır. Hep denir ya, insan Tanrı'sını kendi suretinde yaratır diye; belki de tam olarak öyle değildir. Aslında insan O'nu kendi tutku ve hayallerinin suretinde yaratır: Olmak istediğinin suretinde bir Tanrı yapmak, toplumun arzularını gerçekleştirme sürecinin bir parçasıdır belki de: Önce arzularını belirli bir Tanrı fikrinde toplar, sonra o Tanrı'yı taklit etmeye başlar. Yeni olanı yaparken aslında yaratmadığımızı, sadece taklit ettiğimizi düşünürsek, benzersiz olana yeltenebiliriz. Semanın bu kadar ilgimizi çekmesinin altında belki de benzersiz olana ulaşmak için ona benzeyen şeyler bulma çabamız yatmaktadır.

Sonuçta bildiğimiz bir şey var, diğer medeniyetler o kadar hünerli ve yetenekli olmalarına rağmen makine çağına gelememiştir çünkü mutlak güce sahip, mühendis bir Tanrıları yokmuş. Bugünkü makine çağının halen peşinde olduğu marifetleri Kudretli Yehova ta zamanın başında göstermemiş mi? Denizin kapılarını kapayıp ona demiş ki: “Buraya kadar gel, sonra dur; burada kibirli dalgaların durulsun.” Vahşi doğaya su havuzları koymuş, çölleri bahçeye çevirmiş. Yıldızların sayısını sınırlandırmış, onlara isim vermiş. Bulutlara emretmiş, nehirlerle akacakları yönü söylemiş. Avucunun içinde suları tartmış, karışıyla gökleri ölçmüş, toprağı belirli bir ölçüde koymuş, dağları terazilere koymuş.

Orta Çağlar'dan sonra Avrupa'da görülen ciddi dönüşüm bir açıdan İsa'yı taklitten Tanrı'yı taklide geçmektir. Yeni bilim adamları kendilerini dünyayı yaratıp idame ettiren Tanrı'ya yakın hissettiler. O'nun önünde eğildiler, aynı zamanda kendilerini sanki O'nun okulundaymış gibi hissettiler. Tanrı'nın düşüncelerini zihinlerinde tasarlıyorlardı, o düşünceleri bilseler de bilmeseler de O'nun gibi olmayı arzuluyorlardı.

Tanrı'yı taklit etmek, kesinlikle modern Batı'yı doğuşundan beri farklı bir yere koyan dinamikliğin ortaya çıkış unsurların-

dandı, onu diğer medeniyetlerden ayıran da buydu. Sadece yeni bilim adamları değil, yeni sanatçılar, kâşifler, tüccar ve iş adamları da Alberti'nin sözleriyle "insanın isterse her şeyi yapabileceğini" hissettiler. Kolomb "Il mondo e poco!"* derken ümitsiz değildi, aslında zaferini ilân ediyordu. Önemli keşifler ve başarılar Tanrı'yı küçük düşürüyor gibiydi. Çünkü taklitte rekabet vardır, dürtümüz taklit ettiğimizi sollayıp onu alt etmektir. Batı, eşya üzerine ustalaştıkça Tanrı'ya yetiştiğini, O'nun mahlûklarını ehlileştirip insan yapımı bir dünyaya hizmet edecek hale getirdiğini hissetmeye başladı. Batı, "düşüncelerini gerçekleştirecek, hiçbir engel tanımayacak" gibi hisseden, göklere hücum eden tufan nesle dönüyordu.

* İt. "Dünya küçüktür."

9. İŞÇİ VE YÖNETİM

Aramızda ömrü boyunca işçilik yapmış ve —bilelim yahut bilme-yelim— ölene kadar işçi kalacak çok kişi vardır. Cennette bir Tanrı olsun olmasın, hür yahut bir yere bağlı olalım, yaşam standardımız yüksekse de düşükse de; ben ve benim gibiler öyle ya da böyle şimdi yaptığını sürdürmeye devam edecek.

Bunu idrak etmek, Amerikan işçileri gibi çalışma alışkanlığı edinmiş ve oldukça keyifli bir hayat için gereken şeylere ulaşma imkânına sahip kişilere fazla iç karartıcı gelmemelidir. Yine de, sonsuza dek işçi kalmanın bilinci insanın tavırlarını etkileyebilir; yönetim ile işgücü arasındaki ilişkileri bu kişinin bakış açısından incelemek ilgi çekici olacaktır.

Sonsuza dek işçi kalacak biri için yönetim, kâr amacı güdenlerden, idealistlerden, teknisyen ya da bürokratlardan da oluşsa esasen aynıdır. Yöneticilik vazifesine ve onun sonuçlarına biat etmiştir. Onu harekete geçiren şey ne olursa olsun, işçiyi vasıta olarak görmekten kendini alıkoyamaz. Her zaman için işçiden en

iyi şekilde yararlanma peşindedir; kâr, kutsal bir dava veya sırf verimlilik ilkesi doğrultusunda hareket etmesi önemli değildir.

Yönetim işçiyi çantada keklik sandığında ve işçinin söyleyeceklerini ve yapacaklarını umursamadan tasarılar yapıp faaliyete geçirdiğinde işler zorlaşacaktır. Bunu anlamak için insanın yönetimi düşman bellemesine yahut bir gün boyunca dürüstçe çalıştığı için hak arayışına girmesine gerek yoktur.

Önemli olan nokta, işçiyi çantada keklik sanmanın yalnızca yönetimin sınırsız gücü olduğu durumlarda değil, yönetim ile işgücü arasındaki ayrımın o kadar da aşikâr olmadığı durumlarda da görülmesidir. Yönetim ile işgücünün birliğini savunan her öğretisi bir parti, sınıf, ırk, millet hatta din birliği üzerinden konuşsa dahi, işçiyi yönetim elindeki itaatkâr bir âlete dönüştürmek için kullanabilir. Hem komünizm hem de faşizm, yönetim ile işgücünün birliğini öne sürerler, ikisi de düşük ücret ödenen işten alınabilecek verimin doruklarına ulaşma cihazlarıdır. Irk birliğine dair verilen vaazlar bizim kuzey bölgelerimizde, Kanada'nın Fransız bölgesinde ve Güney Afrika'da emek sömürsünü kolaylaştırmıştır. Milliyetçi ve dini birliğin baskısı başka yerlerde aynı amaca hizmet etmiş ve hâlâ etmektedir.

Bu açıdan bakınca üretim araçlarının kamulaştırılması güvence değil tehdit unsuru gibi görünmektedir. Sonuçta üretim araçları kimin elinde olursa olsun biri bize patron olacak, bizi yönetecek. Savunmasız olduğumuz insan tipi ise bize işçiler olarak gerçekten her şeyin sahibi olduğumuzu, onlarınsa işverenler olarak iyiliğimiz için bizi idare ettiklerini söyleyen kişilerdir. Sosyalizm ile kapitalizm arasındaki savaş, patronların savaşıdır, kendini göreve adanmış sosyalistin de potansiyel bir patron olduğunu düşünmek mantıklıdır.

İdealist kişilerin, aslında en zorlu işverenleri oluşturduklarını fark etmek için illa komünist Rusya'yı akla getirmek lazım değildir. Çıkarıcı birinden gelecek acımasızlık kutsal davaya kendini

adayandan gelecek acımasızlığın yanında az kalır. “Tanrı,” diyor Calvin, “şerefine tüm insanlıktan vazgeçebilmemizi ister.” O yüzden inancı tam olmayan, oyuncaklara gönül bağlayan kişinin yönetimde olması, bir vaka uğruna kendilerini ve başkalarını feda edebilecek derecede ulvi bir davaya kendini adayanların idaresinden yeğdir. En zorlu işveren, Stalin gibi, işçilerin temsilciliği ve savunuculuğu rolüne soyunanlardır.

Alabileceğimiz yegâne tedbir, yönetim ile işgücü arasındaki ayrılığı belirgin ve sabit tutmaktır. Yönetimin en iyi şekilde yönetmesini, işçilerin çıkarlarını en iyi şekilde korumasını istiyoruz. Herhangi bir toplumsal düzeni özgür sayabilmemiz için, işçinin yönetimden bağımsız hareket edebilmesi lazımdır.

Bu bağımsızlığı destekleyen şeyler ütöpik değildir. Etkili işçi sendikaları, nispeten geniş bir alanda serbest dolaşım imkânı, bir mevduat hesabı ve bireysel özsaygının yerleşmiş olması bunlardan bazılarıdır. Bu ülkede ve özgür dünyanın çoğunda işçilerin ulaşabildiği şeylerdir bunlar, ama totaliter devletlerde ya yoktur, ya da aşırı zordur.

Günümüzde komünist rejimlerde sendikalar yönetimin araçlarıdır, işçi hareket etmek istediğinde her türlü yola başvurularak caydırılmaktadır, insanların birikimleri para dolaşımının belirli aralıklarla değiştirilmesi sonucunda yok edilmektedir, bireyin özsaygısı ise terörün dehşet verici yöntemleri ile imha edilmektedir. Dolayısıyla işçinin bağımsızlığını, bir toplumdaki özgürlüğün göstergesi olarak alabiliriz.

Bağımsız bir işgücünün sağladığı üretimin verimliliğini ele almak lazımdır. Çünkü çalışanların tavırları üretim sürecinin tam manasıyla gelişmesinin önünde engel teşkil ediyorsa, işçinin bağımsızlığı anlamını yitirir.

Yıllardır San Francisco limanlarında yaptığım gözlemlere göre, tamamen bağımsız bir iş gücü yönetimin rahatını bozsa dahi teşkilatı mükemmel hale getirmek ve verimi artırmak için

yönetimi teşvik eder. San Francisco rıhtımındaki yönetim, günün yirmi dört saati, mümkün olan en az adamla gemileri yükleyip boşaltmanın yollarını aramakla meşguldür.

Bugünkü aktivist işçi sendikasının 1934'te kurulmasından bu yana, rıhtımdaki makineleşme göze çarpıyor. Yük kaldırma aracı ile yük paleti her yere yayılmış. Özellikle şeker, tahıl, çimento, maden ve gazete kâğıdını ambalajlayacak makineler var. Her gün yeni düzenlemeler ve gelişmeler görülüyor. Kimseye yönetimin sürekli çalıştığının söylenmesi gerekmiyor. Tabii ki bu canlılığın arkasında başka etmenler de vardır ve bu etmenlerin bazıları makineleşme süreci için belki daha önemlidir. Fakat sert ve bağımsız bir işçi sınıfının verimli üretimi engellemediği aşîkârdır.

Sanayi Devriminin altın çağlarında bazıları tarafından öne sürülen ilkenin tersine, makineleşme "işçinin nasırlı ellerini" yumuşatmamıştır. En azından burada, limanlarda, ne olursa olsun payımıza düşeni almayı becereceğimizi biliyoruz. Ayrıca makinelerin gerçek bir milenyumun kapısını açacak yegâne anahtar olduğunu göremeyen bir işçi kalın kafalıdır. Çünkü sadece makineleşme, Tocqueville'in "çalışma hastalığı" dediği, insanlığa varoluşundan beri eziyet eden şeyi tedavi edemese bile yatıştırabilir. Bana göre otomasyonun gelişmesi, modern Batı'nın yükselişi ile başlamış Tanrı ile rekabetin zirvesidir. Tanrı ile bu çekişme, ta Adn'in* kapısına kadar geri gitmiştir şimdi. Yehova ve melekleri, yanardöner kılıçları ile Adn kalesine saklanmışlardır, makine sahibi kâfir çoğunluk ise kapıda yaygara koparmaktadır. Tam da orada, Yehova'nın ve meleklerinin gözünde, insanın alnının teriyle ekmeğini kazanacağına dair yazılmış fermanı feshetmekteyiz.

Yönetim ile işgücü arasındaki ayrım, gerginlik ve çatışma kaynağıdır elbet. Peki, sükût altın mıdır gerçekten, bu tartışılabilir.

3. William Randolph Hearst, "sessizleşmeye başlayan şeylerin sessiz olmayanlarca mideye indirildiği"ni zekice ileri sürmüştür.

* Adn, İncil'de Adem ile Havva'nın yaşadığı cennet bahçesidir.

Gelişmek ve ilerlemek için durmadan çabalamak ne kendiliğinden olur, ne de şıkların arasından gelişigüzel seçim yapmakla. İnsan ilişkilerinde hızla ilerlemeyi, en iyi kendisinden koşarak kaçılacak bir şey teşvik edecektir. Kurtla kuzunun birlikte yaşayacağı bir milenyum toplumu muhtemelen durağan olacaktır.

10. KOMÜNİST ÜLKELERDE HALK AYAKLANMALARI

Stalin'in ölümünden beri komünist ülkelerde gerçekleşen ayaklanmaların en tuhaf yanı Batı'da böyle bir ayaklanmayı kimsenin beklememesidir. Böylesine şaşırmamız komünist belanın önünde nasıl el pençe divan durduğumuzu göstermektedir. Sanki komünizmin insanların ruhlarını şekillendirip ezebilecek sınırsız gücü vardır. Gururlu ve cesur insanları yerde süründürüp en akıl almaz suçları işlediklerini itiraf ettirebiliyor; terörle ezilmiş, özsaygısını ve namusunu yitirmiş bir halkı şekillendirip, vatana ve millete kendini neredeyse dine adar gibi adamaya ve kendilerini suiistimal eden ve sömüren kişiler için ölmeye hazır hale getirebiliyor. Tekrar tekrar bu mucizevi sapkınlığa şahit oluyoruz: Komünist rejimdeki dehşete düşmüş milyonlarca insan, kendilerini insanlığın öncüsü ilan ederken zalimlere methiyeler düzüyor ve dış dünyaya meydan okuyan naralar atıyor.

Yine de önemsenmesi gereken, komünist belanın nüfuzunun kuvvetli etkisine rağmen, devlet adamlarımızın ve gazetecile-

rimizin Doğu Avrupa'daki Stalin sonrası hengâmeye tamamen hazırlıksız yakalanmamaları gerektiğidir. Çünkü ellerinde, Demir Perde'nin arkasındaki halkların huzursuzluklarının ve hangi ülkelerin bu huzursuzlukta başı çekeceğinin sinyallerini veren makul teoriler vardı.

Burada konuyla ilgili bir iki teoriyi kısaca özetlemeye çalışayım.

De Tocqueville 1789 devrimi öncesinde Fransa toplumu hakkında araştırma yaptığında “en ezici kanunlara şikâyet etmeden, sanki hissetmiyormuş gibi dayanan bir halkın yükleri azalmaya başladığı andan itibaren, bu kanunları üzerlerinden hiddet ile attıklarını” görmüştür. Yani halk ayaklanması baskının eziciliği hafıflediğinde daha mümkündür. Bu belirgin çelişkiyi Tocqueville memnuniyetsizlik ile umut arasındaki ilişkiye işaret ederek açıklamaya çalışmıştır: “Kaçınılmaz iken sabırla çekilen belalar, bunlardan kaçma şansı ortaya çıktığı anda dayanılmaz hale gelirler.” Umutsuzluk ve sefalet sabittir. Ayaklanmanın enerjisi umut ve haysiyet hissinden gelir. Gerçekte eziyet çekmek değil, daha iyinin ümidi halkı isyana sevk eder.

Memnuniyet ile ümit ilişkisi genelde gözlemlense de, akıllarda iz bırakmaz nedense. Belki sebebi iki çeşit ümidin birbirine karıştırılmasıdır: Yakın umut ile uzak umut. Halkı harekete geçiren umut, şuracıkta durur; uzaktaki umut ise afyon etkisi yapar. Havari Paul'un Romalılara yazdığı gibi: “Görmediğimizi umuyorsak, onu sabırla bekleriz.” Komünist rejimler uzak umudun, yani “olmayacak dua”nın kullanımını hırpalanmış halkı uysal ve sabırlı kılmak adına abartmışlardır. Ancak, böyle rejimlerin bir yere kadar kendi acımasızlıklarının esiri oldukları da açıktır. Mutlakıyetçi komünist önderlerin, tavırlarını ve politikalarını halk tepkisini hiçe sayarak değiştirip, bir uçtan ötekine geçebileceğini söylüyorlar. Ama acıyıp da reforma gitmeye karar verdikleri vakit, risk almış olurlar. Tocqueville sertçe “uzun baskı

dönemlerinden sonra kullarını rahatlatmaya çalışan bir saltanatı ancak müthiş bir siyasi zekâ kurtarabilir,” diyor. Tocqueville’in gözlemlerine dayanarak ben de 1950’de ortaya bir şey atmışım: “Sovyet Rusya’daki halk iyi bir hayatı gerçek anlamda tatmadan önce muhtemelen ayaklanmayacaktır. Politbüro rejimi için en tehlikeli an, Rus kitlelerin ekonomik şartlarının adamakıllı geliştiği ve totaliter idarenin az da olsa gevşediği andır.”¹¹ Sonra komünist rejimlerin kritik zamanlarının “reformlardan, yani özgürlükçü hareketlerden sonra” geleceğini de söylemişim.¹²

Aslında modern totaliter rejimler söz konusu olduğunda tek başına böyle bir rahatlama insanı teşvik etmez. Yakın umudun, sabırsızlığı hoşnutsuzluk ve isyana dönüştürmesi için başka etmenler gerekir. Stalin’in halefleri totaliter idareyi hafifleteceğinin sinyallerini vermeye başladığında, Batı dünyası Demir Perde’nin arkasındaki huzursuzluğun kendini göstermeye başlayacağını beklemekte haklıydı. Ama muhalefetin nerelerde görüleceğini tahmin edecek kadar olaya hâkim değildi.

Gayri memnunlar kendilerini toplu bir örgüt veya hareketle özdeşleştiremediği müddetçe, bireysel memnuniyetsizlik ne kadar yoğun ve yaygın da olsa, etkin bir direniş ortaya çıkmayacaktır. Dertleri ne kadar üzücü olursa olsun, kendisi ne kadar değerli olduğunu düşünürse düşünsün, tek başına duran bireyin totaliter zorbalığa karşı gelmeyeceği son yıllarda kanıtlanmıştır. Birey tek başına değil, kendisini muazzam ve ebedi bir şeyin parçası hissettiğinde güç bulur. Amansız totaliter makineyi ancak öyle bir özdeşleşmenin getireceği inanç, gurur ve deli cesareti kırabilir. Gizli polis ve ortak güvensizlik halkın komünist rejim içerisinde muhalif bir örgüt veya hareket kurmasının yolunu kapadığına göre, etkin bir mücadeleyi doğuracak olan, rejimin ulaşamaya-

11 Eric Hoffer, *The True Believer* [Kesin İnançlılar] (New York: Harper & Brothers, 1951), s. 28

12 *age.* s. 44.

çağı, —dış dünyadan veya şanlı geçmişten gelecek— tesirli bir şey olacaktır.

Stalin bu gerçeğin farkındaydı, halkın kendini dışarıyla özdeşleştirme ihtimallerinin en küçüğünü bile ortadan kaldırmak adına inanılmaz derecede ileri gitti. Dış dünyadan tamamen soyutlanarak komünizmin kapsadığı alanın dışını yok etmek istiyordu. Cüretkâr propagandaları komünist olmayan insanlığı tamamıyla sefil, ahlaksız, kısır ve mahvolmanın eşiğinde gibi gösteriyordu: Dışarıda insanın kendisini özdeşleştirebileceği, hayranlık ve hürmet uyandırmaya layık hiçbir şey bulunmadığının resmini çizmişti.

Demir Perde, casusların komünist topraklarına(zindanlarına) sızmasını önlemekten çok, tutsak halkın düşünce ve özlemlerinin dış dünyaya ulaşmasını engellemeye dönüktü. Göç yasağından taviz vermeyiş (yabancılarla evlenen kadınların bile göç edememesi) dış dünyayı adeta başka bir gezegen yapıyordu. Stalin'in Titocu mirasa ve var olan tüm sosyalist kuruluşlara karşı canice düşmanlık beslemesinin altında yatan en büyük sebeplerden biri, insanların komünist dünyadaki olası muhalefetle kendini özdeşleştirmeleri korkusuydu. Hatta minik İsrail devletindeki birkaç Yahudi'yi bile tehdit saymış, Siyonizm karşıtı, zehir saçan bir kampanya başlatmıştı.

Tüm uydu devletler arasında Doğu Almanya'nın dışarıyla özdeşleşme konusundaki yeri farklıydı, bu açıktır. Doğu Almanyalılar kendilerini ülkelerinin özgür ve gelişen Batı tarafıyla özdeşleştirmeye yatkınlardı. Batı Berlin sayesinde kendilerini insanlığın geri kalanından kopmuş gibi hissetmemişlerdi. Yalnızca Doğu Almanya'da yakın umut vardı yani; Stalin'in ölümüyle gelen rahatlık, umudu yeşertmişti, dış dünyayla kendilerini özdeşleştirmeleri artmıştı; orada memnuniyetsizliğin gerçek bir ayaklanma şeklinde patlaması ihtimali daha yüksekti.

Peki diğer uydular?

Dış dünyaya en yakın ülkelerin kendilerini orayla özdeşleştirmelerinin kolay olacağını düşünebiliriz. Fakat Macaristan, Çekoslovakya ve Polonya'daki memnuniyetsiz birey kendini görkemli dış dünyayla nasıl özdeşleştir? Özgürlük aşkı hisseden insanlıkla özdeşleştirecek desek, bu çok belirsizdir; Amerika fazla uzak ve sessiz, hatta belki fazla yabancıdır; Batı Avrupa'nın ise şu anda adı lekelenmiştir, kısıtlı imkânlara sahiptir; terk edilmiş birey, totaliter muhafızların gözetiminde kıvranırken ne arzu hisseder ne de kendini bir davaya adayabilir.

Galiba uydu devletlerdeki halk, en çok birleşmiş bir Avrupa tasavvuruyla kendini özdeşleştirebilecektir. Kıta büyüklüğündeki böyle bir birleşme güzel ve güçlüdür; dünyaya nazaran yetenekli, usta, bilgilidir, tarihindeki ihtişam ve başarıların eşi yoktur. Halk böyle bir Avrupa'nın her yerinde çalışabilir, okuyabilir, okutabilir, inşa edebilir, ticaretle uğraşabilir, gezebilir ve oynayabilir; her yeri evi görür. Rusya böyle bir Avrupa tasavvuruna nazaran bir kenar mahalledir, Asya mezarlık, Amerika ise sadece gurur kaynağıdır: Avrupa'nın istenmeyenlerinin bakir bir kıtaya bırakıldıklarında çıkardıkları el işçiliğidir.

Fakat bu tasavvur durup dururken ortaya çıkmaz. Avrupa'nın komünist olmayan tarafı gayret ederek bu tasavvuru göstermeli ve yaymalıdır. Hareket, Avrupa bölgesinin Rusya'nın katı sınırları dışındaki her bir metrekaresini kapsamalı ve tutsak halka terk edilmediklerini, Avrupa'nın onları kanından canından gördüğünü, komünist işgalinin kâbus olduğunu, geçeceğini söyleyebilmelidir.

Böyle bir hareket yoksa, dış dünya ile özdeşleşmenin komünist egemenliğine karşı çıkacak kesin bir direniş uyandırması düşük ihtimaldir. Şu an tuzağa düşmüş milyonları yüreklendirip gözü kara bir şekilde muhalefet etmeye götürenler dirilerden çok ölümlerdir. Totaliter zalimler, bireyin bağımsızlığını ve kendine saygısını yeşertebilecek maddi manevi tüm kaynakları kurutmak için müthiş bir yöntem geliştirmiştir. Birey bu yöntemle çaresiz

ve sahipsiz kalmıştır. Artık sessizliğe veya yalnız kalacağı bir inzivaya bile sığınamamaktadır. Dış dünyadan koparıldığı gibi etrafındakilerden, akraba, arkadaş ve komşularından da koparılmıştır; bu kimseler destek değil, tehdit unsurlarıdır. Tek başına ve çırılçıplaktır, mutlak yalnızlığında onu ayakta tutacak büyümlü sözlerden bile yoksundur. Çünkü Stalin güçlü sözlerin hepsini katletmiştir, “onur,” “dürüstlük,” “adalet,” “özgürlük,” “eşitlik,” “kardeşlik,” “insanlık,” kelimelerinin kanını emmiştir. Yalnızca ebedi ölümler, bireyin damarlarında akan kanın, vücudundaki her bir hücreye mühürlenmiş o ruhun sahibi, onun boyun eğmez ataları kalmıştır. Geçmişe hep ölümlerin el attığını duyarız; aslında ölümler her uyanışa el atmıştır, onlarla bağlantı kurmak ümitsiz kalındığında müthiş bir güç sağlar. Aktivist milliyetçiliğin vahşeti yüzünden, milletler geçmişiyile meşgul olduğunda bunu toplumsal bir kusur veya hastalık olarak görürüz. Fakat komünist zorbalığının ruhu tüketen ortamında, atomlarına ayrılmış birey, kendisini isteyen istediği zaman kullanabileceği bir hammaddeye dönüştürecek korkunç sürece ancak ve ancak gururlu, isyankâr atalarıyla yakın bağ kurarak direnebilir. İnsafsız komünist girişimleri, Macaristan ve Polonya’daki her şeye kadir ölümlerin durdurduğunu ve komünizm kara büyüüne en kolay aldananların, yani gençlerin ve aydınların bile atalarına deli gibi sahip çıktığını görünce, insan heyecanlanıyor.

Belki normal zamanlarda “Tarihi olmayan millet mutludur.” Hitler ve Stalin dünyaya hükmettiği zaman, bir millet isyankâr atalarıyla bağ kuramıyor, onların kanlarının kendi damarlarında attığını hissedemiyorsa; hiçbir şeyle başa çıkamaz.

11. KARDEŞLİK

İnsanlığı bir bütün olarak sevmek, komşumuzu sevmekten kolay gelir. Hatta komşu sevgisi ile insanlık sevgisi arasında zıtlık bile bulunabilir. Yakınımızdakilerle geçinemeyişimiz insanların kardeşliği fikriyle epeyce uyuşur. Yüz yıl kadar önce Petraşevski adında bir toprak sahibi hatırı sayılır bir neticeye varmış: “Kadınlar ve erkekler arasında benim bağlılığımı hak edecek bir şey bulamadığım için kendimi insanoğluna hizmete adadım.” Adam, Fourier’in takipçisi olmuş, arazisine ortaklaşa yaşanacak bir falanj* inşa etmiştir. Deneyin sonu üzücü olmuş, ama bunu belki de beklemişlerdir: Köylüler, yani Petraşevski’nin komşuları, falanjı yakmıştır.

Şimdilerdeki en büyük zorbalık insanlığa içtenlikle hizmet “yemini” edenlerden çıkıyor, bu yeminin komşuyu komşuya düşürmekten başka işlevi de olmuyor. Totaliter rejimin her şeyi gören gözü genellikle kapı komşusunun gözüdür. Komünist

* Fourier, falanj adı verilen ortaklaşa yaşamı alanları tahayyül etmiştir.

devlette komşuyu sevmek, devrim karşıtı sayılabilir. Mao Tse-tung liberallerin, “tanıdıkların, akrabaların, okul arkadaşlarının, dostlarının, sevdiklerinin” kabahatlerini ihbar etmemesini suç sayar. Komşular arasında dayanışmayı teşvik etmek totaliter bir toplumu tıkayacak en büyük şeylerden biridir.

Komşumuzla geçinebilme becerimiz büyük ölçüde kendimizle geçinebilme becerimize bağlıdır. Kendine saygı duyan birey, komşusunun kusurlarına, kendininmiş gibi tahammül etmeye çalışacaktır. Kendini üstün görme, kendini hor görmenin teza-hürüdür. Kendi değersizliğimizin bilincindeyse, diğerlerinin kendimizden iyi olmasını beklememiz doğaldır. Kendimizden beklediğimizin fazlasını onlardan bekleriz, sanki onlar bizi hayal kırıklığına uğratsın isteriz. Özsaygının gittiği yere edepsizlik kurulur.

Bugün hem coğrafi hem de toplumsal mesafe kısaldığı için tüm uluslar, ırklar ve sınıflar komşu olmuştur. Günümüzün trajedisi, böyle bir yakınlaşmanın gerçekleştiği dönemin bireyin özsaygısını muhafaza etmekte zorlandığı döneme rast gelmesidir. Dünya’nın komünist kısmındaki devlet politikaları, hem mevcut ve muhtemel muhalifleri ortadan kaldırmak, hem de halkı istediği zaman şekillendirebileceği, yoğurabileceği bir kitleye dönüştürmek içindir. Komünist rejimler kendisine saygı duyabilen, dostlarıyla muhatap olurken sınırları ihlal etmeyecek bireylere tahammül edemez. Böyle bireyler, sayıları ne kadar az olursa olsun, ahaliyi zaptedilemez hale getirir. “Her despotluk,” der 19. yüzyıl düşünürü Amiel, “insan değerini ve bağımsızlığını koruyan her şeye karşı şiddet ve düşmanlık hisseder.”

Bu düşmanlık özellikle öğretileri olan despotluklarda belirginleşir. Yol gösteren bu öğretilere karşı çıkılamayacağına dair inanç yüzünden, böyle despotluklar itaat edilmekle yetinemez. Aslında etkilenip de ikna edilenlerden gelecek bir rızayı, baskı kullanarak almak ister. Bunu ancak özsaygısını tamamen yitir-

miş, sevdiklerinden nefret etmeye, nefret ettiklerini sevmeye can atan bireylerin oluşturduğu bir toplum sağlayabilir. Boris Pasternak'ın bize dediği gibi, komünist rejimin gerçekten istediği yegâne şey budur.

Şu anda dünyanın komünist olmayan kısmında da insanın özsaygısını koruması çok zordur. Mesela az gelişmiş ülkelerde geri kalmışlığın bilincinde olmak acı verir ve bu acı sıradışı bireyin bile “yaşanun satın alınamayacak lütfuna”, yani kendiliğinden gelişen, herkesçe kabul edilen bir değerlilik hissine erişmesini engeller. Aynı şekilde, ırkçı veya dini ayrımcılık yapılan ülkelerde de bireyin özsaygısına ket vurulmaktadır. Burada ezenler de ezilenler gibi yara alır. Ezilenler kendilerine önyargıyla yaklaşılmasına içten içe razı olduklarından çürürler, ezenler ise başkalarına aşıladıkları korkuya maruz kalırlar. Son olarak, gelişmiş ve tamamen eşitlikçi toplumlarda bile milyonlarca insan işsizlik ve teknolojideki devrimsel ilerlemelerin vasıfları değersiz kılması yüzünden kendilerini değerli hissedemezler.

Madem öyle, şimdiki dünyada insanların birbirlerine yaklaşması ve daha çok benzemeye başlaması tek bir insanlık olduğu algısını bulanıklaştırır. İnsan sureti, ufukta hayal meyal göründüğünde gayet açıktır. Dostlarımızın gözlerinin içine bakmak için onlara yaklaştığımızda ise, aynada kendimize bakmış oluruz, gördüklerimiz hoşumuza gitmez.

Özsaygı sorununun başka ciddi sonuçları da vardır. İnsan, hayatında önemli bir parça eksikse, onun yerine bir şey ikame eder. Bu ikame etme genellikle hararet ve aşırılıkla gelir, çünkü ikinci gelenin aslında en iyisi olduğuna kendimizi inandırma-mız lazımdır. Körü körüne inanınca kendimize inancımızı kaybetmemizin yerine büyükçe bir şey koymuş oluruz; doyumsuz isteklerimiz ümidimizin yerine geçer; artık gelişmek yerine biriktirir; anlamlı hareket etmek yerine itişip kakışır ve kendimize saygıyı yeşertemeyip yerine haysiyet hissini koyarız. Şimdi bütün

dünyayı kaplayan gurur, seçilmiş bir grubun, bir milletin, ırkın, kilisenin veya partinin üyesi olduğumuzu iddia etmekten gelir. Tek bir insanlık algısına bu kadar zarar vermiş ve zamanımızın vahşi çekişmelerine böyle katkı sağlamış başka bir tutum yoktur.

İyi niyet ve barışın kökleri, bireyin varoluşundadır. Fakat bugünkü fayda ve değer ölçülerimiz, toplumsal ve iktisadi ilerlemelerin bireyin kişisel rahatsızlıklarına çare olmasını engelleyebilir. Yeni sanayi devrimi herkese bolluk bereket getirme sözü veriyor, özgür dünyada bireyler çoğunlukla işsiz olmalarına rağmen nimetlerden faydalanacak gibi duruyor. Ama neyin faydalı, değerli ve etkili olabileceğine dair anlayışımız kökten değişmedikçe, iktisadi bir milenyumun tahammül ve cömertlik sınırlarını genişletmesi zor görünmektedir.

Bizim değerler şemamızın ışığında, zenginlik ve boş vakit, ulusal ve ırkçı ayrımcılık eğilimimizi besleyebilir. D.A.R. ve Dixicrats* gibi kuruluşların içinde çok çalışan ve az maaş alanlar yoktur. Tuzu kuru, miskin bir halk, kesinlikle değerli olduğu ve fayda sağladığı hissine ihtiyaç duyduğu için, bunları ikame edecek, patlamaya hazır şeyleri deli gibi kovalamaya başlamıştır.

Aslında bir ülkenin randımanı, insanlardaki potansiyelleri ortaya çıkarma miktarına göre belirlenmelidir. Sanayi, tarım ve doğal kaynakların işletilmesi bir halkın içinde yatan entelektüel, sanatsal ve el becerilerini geliştirecek araçlar değilse, etkili sayılamazlar.

Madem yeni sanayi devrimi böyle bir araç sağlama yolundadır, demek ki artık biraz nefes alabileceğiz; sonra da insanın hayattaki tek meşru amacının Tanrı'nın işini bitirmek (içimize yerleştirilmiş

* Daughters of American Revolution (D.A.R.): Amerikan Devriminin Kızları, Amerika Bağımsızlık Mücadelesi'nde yer almış kişilerin soyundan gelen kadınlar için kurulmuş dernek. Bu dernek kurulduğu yıllarda ırkçı bir tutum sergilemiştir.

Dixicrats: 1948 yılında Amerika'da kurulmuş ırkçı bir siyasi parti. Amerika'da Kuzeyli Demokratlar bazen bu terimi Güneyli muhafazakâr demokratlar için kullanırmış.

yetenek ve kabiliyetleri sonuna kadar geliştirmek) olduğunun aklınıza gelmesi icap eder. Bu amaca kendini adanmış halk, sırf insanlık namuna nefes almak zorunda değildir tabii, ama böyle bir halk en azından değerli olduğunu milletin, ırkının veya öğretisinin üstünlüğü ve ayrıcalığıyla ispat etmeye çalışmayacaktır.

12. BİREYSEL ÖZGÜRLÜK ÜZERİNE

Toplum içinde özgürlüğü korumanın genellikle haklarının arkasında durmaya hazır dayanıklı bireylere bağlı olduğu zannedilir. Bize “özgürlüğün bedeli ebediyen dikkat kesilmektir” ve “özgürlüğe yalnız onu her gün yeniden fethedenler layıktır,” dediler. Az çok özgür bir toplumdaki günlük yaşamda bu iddiaların ne kadar yeri vardır? Bireysel özgürlük varlığını aktivist bireylere mi borçludur? Ebediyen dikkat kesilmek ve her gün özgürlüğünü yeniden kazanmak zorunda kalan insan gerçekten özgür hissedebilir mi?

Paskal’a göre bizi erdemli kılan erdem sevgimiz değil, “iki kusurun dengelenmesi”dir. Bir kusura başka bir kusur gem vurur, erdem iki zıt kusurun ikileminden çıkan yan üründür. Aynı şey muhtemelen bireysel özgürlük için de doğrudur: Kendi gücümüzle değil, iki zıt gücün dengelenmesi sayesinde özgürleşiyoruz. Bireysel özgürlük aşağı yukarı eşit partilerin, ihtilafların ve grupların sürüncemede kalmış rekabet hallerinin yan ürünüdür.

Rakiplerin nitelikleri önemsiz gibidir. Bireysel özgürlük için, iki aşırı sağcı grubun arasındaki rekabet, belki aşırı sağcı ve devrimci partilerin arasındaki rekabet kadar bereketlidir. Polonya şu anda komünist dünyanın bireysel yönden en özgür ülkesiyse, sebebi güçlü komünist bir parti ile güçlü Katolik bir kilisenin, bireysel özgürlükleri umursamamalarına rağmen, birbiriyle az çok eşit şartlarda rekabet etmeleridir. Polonya'da bugünkü durum biraz Batı'da, Orta Çağların sonunda Kilise ve Devletin mutlak egemenliğe yönelip uzun mücadelelere girmelerine ve istemeden sivil özgürlüğün doğuşu için zemin hazırlamalarına benzer.

Batı'da özgürlüğün gelişmesi gücün çeşitlenip dağılmasıyla olmuştur. Batılı toplumlarda güç ruhban ve laik güçlerin ayrılması ile evrilerek nihayet bölüştürülmüştür (siyasi, iktisadi ve fikrî). Her bölüm kendi içinde ayrılmıştır (kiliselerin, partilerin ve kuruluşların; bağımsız yasama organları ve mahkemelerin çoğalması ve işçiler ile yönetim; aydınlar ile hareket adamları arasındaki zıtlıklar). Gücün mutlaklaşmasına karşı da tedbir alınmıştır (düzenli seçimler, gelir ve miras vergileri yoluyla düzenli olarak mala el konulması). 20. yüzyılda totalitarizmin yükselişi, Batı'nın bu kendine has eğiliminin birden tersine dönmesidir. Totalitarizm basitleştirmek demektir: Hedeflerin, gerekçelerin, ilgilerin, insan çeşitliliğinin ve hepsinden çok güç birimleri ile bölümlerinin çeşitliliğinin fena halde azalmasıdır. Totaliter devlette güç tek çeşittir, yenik düşmüş birey ne kadar sıradışı olsa da, kendine bir çıkar yol bulamaz.

Haliyle etkili, organize bir muhalefet bireysel özgürlüğün olmazsa olmazıdır. Toplum normal zamanlarda ittifaka varamadığında düzgün işleyemiyorsa, özgürlüğe elverişsizdir. Etkin muhalefetin ve özgür bireylerin hareketleri toplumun gerilimli yapısını muhafaza eder. Partilerin sürekli mücadelesine ve özgür bireylerin bencilliklerine dayanabilecek toplumda, düzeni iyi işler ve birlik içinde olma geleneğine sıkıca bağlanılır. Toplumun hükümeti, ekonomisi ve gündelik mekanizmalarının hepsi fazlaca otomatik-

leşmeli, pürüzsüz çalışmalıdır. Yani özgür toplumlar aynı zamanda becerikli toplumlardır. Becerilerin genişçe yayılması (teknik, siyasi ve toplumsal) toplumun gergin zamanlarda doğru düzgün işlemesini mümkün kılmakla kalmaz, toplumun bireysel özerkliği bulandıran coşku ve şevk hislerinden vazgeçilmesini sağlar ve aşırı koruma ile denetimin bireysel özgürlüğü kısıtlamasını engeller. Gerçekten özgür bir toplumda sıradan insanlar olağanüstü görevleri bile sıradan yollarla başarabilir; toplumsal süreç çok sıcaklarda değil, oda ısısında yürür. Son olarak, toplumlar, üyelerinin kendi adımlarını atmalarına ve kendi eğilimlerine yönelmelerine tamamen izin vermeden önce büyük ölçüde zenginleşmelidir. Deneme yanılmanın yarattığı karışıklıktan çıkan zararların karşılanabilmesi buna bağlıdır. Başarısızlık özgürlüğü yoksa gerçek özgürlük yoktur.

Bireysel özgürlüğün toplumsal enerjiyi açığa çıkarma, özellikle de sıradan insanları harekete geçirme konusunda eşsiz olduğu şüphe götürmez. Tocqueville'e göre yalnızca bireysel özgürlükle "açığa çıkabilecek ve açığa çıktığında harikalar yaratacak bir hareket, güç ve enerji topluma aşılansaktadır." Ancak bu enerji kaynağı sadece bazı özel koşullarda fişkirabilir: Toplumun bireysel özgürlüğü destekleyecek kuvveti ve sermayesi olmalıdır. Dolayısıyla geri kalmış ülkelerin özgürlük ortamında aceleyle kendini modernleştirmeye çalışmasını beklemek hiç mantıklı değildir. Yoksulluk, beceriksizlik, coşku ve birlik ihtiyacı, geri kalmış ülkelerin aleyhine çalışır. Sıradışı vakalarda, mesela parası ve becerisi hali hazırda bulunan Porto Riko ve İsrail'de ise, hızlı modernleşme bireysel özgürlükle ters düşmez.

Aydının geri kalmış ülkelerin modernleşmesindeki baskın rolü, bireysel özgürlüğün hüküm sürmesini bir yere kadar engeller. Toplumun sıkı bir düzene girmesine sebep sadece aydının ders verme, yönetme ve düzenleme tutkusu değildir. Mühim olanı arzulaması da bir ciddiyete sebep olarak, özgürlüğün tam olarak gerçekleşmesini önler. Aydın "toplumun alelade başarılarını

Prometheus'un görevlerine, görkemli mağlubiyetlere, acıklı öykülere dönüştürür.”¹³ Ebedi bir tiyatro eserindeki zirveye çıkan ve çöküşe sürüklenen hava, kahramanlar ve azizler için müthiştir; kendi hayatını elinden geldiğince şekillendiren bağımsız birey içinse o kadar iyi değildir. Şayet gelişmiş bir toplum aydınının himayesi altına girerse, bizim geri kalmış bir ülkenin uyanış sancılarına has sandığımız telaş, kendini göstermeye başlar.

Aydına göre özgürlük mücadelesi, özgür bir toplum oluşmasından önemlidir. “Özgürlüğü elde etmektense onun için çalışıp, savaşp konuşmayı yeğler.”¹⁴ Hakikatte, özgür toplum şimdiye kadar hiçbir zaman aydına iyi gelmemiştir. Aydına ne üstün bir mevki kazandırmış, ne özgüven vermiş, ne de aydının faydalı olduğunu hissetmesini sağlamıştır. Çünkü aydın genellikle yönettiğinde, talimat verdiğinde ve bir şeyler tasarladığında (yani diğerlerinin işine burnunu soktuğunda) kendini faydalı zanneder; ayrıca halk bireysel ve toplumsal ilişkileri idare etmeye kadir olduğunu düşünüyorsa, denetim ve düzenlemeye gelemiyorsa, aydın kendini fazlalık olarak görür ve ihmale edildiği hissine kapılır. Ekonominin otomatikleşmesi işçinin, özgür bir toplumsa aydının değer duygusunu tehdit eder. Liderliğin asgari düzeyde olduğu toplumsal düzenler, aydına cehennem gibi gelir.

Aydın sıradışı insanların her gün sıradışı görevlerle uğraştığı toplumsal düzenlerin peşindedir. Kalbi fedakârlık, hürmet ve hayranlık ile çarpan bir toplum ister. Bilimsel keşiflerin ve kahramanların marifetlerinin, sıradan ahalinin rahatı ve refahı için kullanılmasını rezalet gibi görür. Halkın yönettiği ve halk için işleyen toplumsal düzen aydına göre sırf fizyolojik olarak hareket eden beyinsiz bir organizmadır.

13 Raymon Aron, *The Opium of The Intellectuals* [Aydınların Afyonu] (Garden City, New York: Doubleday, 1957), s. xiv

14 Lincoln Steffens, *The Autobiography of Lincoln Steffens* [Lincoln Steffens'in Otobiyografisi] (New York: Harcourt Brace, 1931), s. 635.

13. KÂTİP, YAZAR VE ASİ

MÖ 3000’lerde yazının icat edilmesi bilgi ve fikirlerin nakledilme şeklini kökten değiştirdi, bu yüzden insan meşgalelerinde yeni bir çığır açıldı. Aslında daha önce dediğimiz gibi, yazı icat edildikten sonra, yüzyıllar boyunca sadece muhasebe kayıtları ve yönetime hizmet etmiştir. İnsanlar ancak milattan önceki ilk binyılda gözlemlerini ve düşüncelerini yazmaya başlamıştır. Yine de yazının icadı insanlığın kaderine hemen etkilerini göstermiş, eğitimli bir sınıf meydana getirmiştir. Kâtipler, işe zanaatkârlıkla başlamışsa da, ilk zamanlardan beri kendini çalışanlarla değil yönetenlerle işbirliği içinde bulmuştur. Mısır’daki mezar resimlerinde kâtip, elinde kâğıt kalemyle kırbaçlı yöneticinin yanı başındadır. İkisi de yüzlerini dünyanın işini yapan ahaliye dönmüştür. Haliyle kâtiplik mesleği, sıradan halkın toplumun ayrıcalıklı kesimine girme yolu haline gelmiştir. Daha pratik zanaat ve mesleklere yönelebilecek yetenek ve ihtiraslar mecburen bu alana yönelmiştir. Yani toplumun enerjisi yazının icadı sayesinde değişik alanlara

akmaya başlamıştır. Böyle bir değişikliğe genelde tarihin dönüm noktalarında rastlanır, bu yüzden çok önemlidir.

Yazı icat edileli beri, toplumsal istikrarın unsurlarından biri eğitilmiş azınlıktır. Eğitilmişler güçlülerin tarafını tutarsa toplumda muhalefet ve ayaklanma olmaz, sonuçta sıkıntıların muhalefet ve başkaldırmaya dönüştüren kelimeler yalnız eğitilmişlerden çıkabilir. Diğer taraftan eğitilmişlerin ittifakını kazanıp korumakta zorlanan güçlü ve becerikli yöneticiler, makamlarına tutunmakta da zorlanacaktır. Uzun ömürlü toplumsal kuruluşlar, birkaç istisna dışında hep eğitilmiş sınıftan yoksundur yahut eğitilmiş sınıf ile hükmedenler işbirliği içindedir. Kâtipleriyle Sümer, edebiyatçılarıyla Mısır, Brahman rahipleriyle Hindistan, Mandarinleriyle Çin, hahamları ve âlimleriyle Yahudilik, Romalı ve Yunan aydınlarıyla Roma İmparatorluğu, kritoi ve sekretoi kavramlarıyla Bizans ve memurlarıyla Katolik kilisesi buna örnektir. Çinli bilge Mo Ti'nin bir sözü vardır, Çi ve Çu yönetici sınıflarının "imparatorluklarını ve hayatlarını âlimlerini istihdam etmedikleri için kaybettiklerini" iddia eder. Korkunç Stalin, bunu şu sözleriyle desteklemiştir: "Egemen sınıf, aydınları yoksa ayakta duramaz."

Eğitilmişlerin ittifakını kazanıp bunu korumanın yolu onlara anlamlı ve saygın yaşamlar sürme şansının verilmesinden geçer. Uzun ömürlü toplumlar bu sorunu eğitilmişleri bürokratik mertebelere sokarak çözmüştür. Kâtip, kendisi gerçek bir üretici olmadığı için değerini tasdikleyecek bir konum arayışındadır, faydalı olduğunu ispatlamak için dünya işleriyle ilişkilendirilmeye ve ürün verdiğini hissedebilmek için rütbelendirilmeye ihtiyacı vardır. Tüm bu ihtiyaçlar devlet memurluğu konumu ve işleviyle en iyi şekilde karşılanabilir. Bürokratik hücrelerine yerleşen kâtip kendi dünyasına bakar, halinden memnundur. Ne şikâyeti vardır, ne de hayalleri.

2

Kâtip hangi noktada yazar oldu?

Yazının icadından sonraki yüzyıllar boyunca kâtip, zanaatının yalnız memuriyet tarafıyla alakadar olmuş. Kayıtlar tutmuş, konuşulanları yazmış, belgeleri ve dini metinlerin nüshalarını çoğaltmış. Edebiyat, halk ozanları ile meddahların sahasına girermiş o zamanlar. Onlar ise, meslek sırrını vermek istemeyen her zanaatçı gibi, sermayeleri olan eserlerini kayıt altına almaktan kaçınırmış.

Antik medeniyetlerin bazılarında edebiyatın çıkışına bakınca, belirli bir nizam göze çarpar. Mısır'da edebi yazı, MÖ 3000'in sonlarında görünmüştür; o dönem eski krallık dağılmış, yani medeniyetin doğuşundan beri ilk defa felaket yaşanmış, dolayısıyla karmaşık bir sürece girilmişti. Sümer'de en eski edebi kayıtlara MÖ 2000'in ilk zamanlarında rastlanır; bu da üçüncü Ur sülalesinin –“Sümer'in en parlak çağının”– tahttan düşmesine tekabül eder. Anca Amoriler ve Elamlılar bölgeyi istila edince ve parlak çağ aniden sönünce, gerçek edebiyat doğmuş. O zaman (MÖ 2000 civarında) “Sümerli kâtipler geçmiş günlerin ihtişamını kayıt altına almak adına yazmışlardır.”¹⁵ Yunan dünyasında yazılı edebiyat, ziyadesiyle bürokratikleşmiş Mikenos dönemi toplumsal düzeninin yıkılmasıyla başlar, Filistin'de Süleyman'ın merkeziyetçi krallığının çökmesinden sonra görülür. Velhasıl Çin edebiyatı da MÖ 6. yüzyılda, Çu İmparatorluğu dağılıp “savaşan devletler” döneminin karmaşası başladığında doğmuştur.

Toplumsal felaketler ile edebiyatın doğuşu arasında tekerrür eden ilişki sanki şunu işaret eder: Kâtipteki yaratıcılığı serbest bırakmak için kâtiplerin dünyanın sona erdiğini görecekleri, onlara vahiy getirecek bir kıyamet manzarasına gereksinimleri vardır. Evet, daimi bir düzenin şiddet ve karmaşaya sahne olması kâtipleri derinden etkiler; fakat biz, kâtipleri yazmaya başlatanın

15 C. Leonard Wooller, *The Sumerians* [Sümerler] (Oxford: The Clarendon Press, 1929), s. 178.

böyle bir manzara olduğuna –manzara tüylerini diken diken etse de– kesin kanaat getiremeyiz. Toplumsal düzenin sarsılması kâtip için kişisel bir önem taşıyordu, toplumun herhangi bir parçası için olduğundan daha önemliydi. Aristokrasi ve ruhbanlık kurumları, saygınlığını tamamen yitirmeden yaşanan toplumsal çöküşleri atlatmıştır. Mesela Mısır ve Çin’de İmparatorluk yıkılınca güçlü ve itibarlı bir sürü derebeyi devleti türemiştir; ruhbanlık ise bozulmamış, hatta gelişmiştir. Çağlarca itaat etmiş kitleler efendilerinin değişmesine bakmaksızın boyun eğmeye devam etmişlerdir. Kâtibin konumu ise değişmiştir: Bürokratik vazifesine rahatça konuşlanmışken, değerli ve faydalı olduğundan eminken, aniden terk edilmiş ve işsiz kalmıştır. Hazine memuru İpuwer’in yazdığı, Mısır edebiyatının ilk örneklerinden birinde, kâtibin “şahsi sıkıntısının” yankısını duyarız: “Artık bozgun çıkınca vergi vermiyorlar ... Majesteleri aç, ve yoksulluğun cefasını çekiyor ... Ambarlar açık, bekçileri yerde yatmakta. Görkemli mahkeme salonunun içindeki yazılar gitmiş, gizli yerler açıkta ... devlet dairelerine girilebiliyor, listeleri götürüyorlar. ... Bakın, bu toprağın memurları topraklarımızdan kovulmuş.”¹⁶

Kâtip, memur kimliğini yitirince bilgeliğe, peygamberliğe ve öğretmenliğe soyunmuş, ayrıca kalemini, fırçasını kullanarak yeniden parlamak istemiştir. Böylece Neferrohn, “marifetli parmaklarıyla bir kâtip ... elini yazı âletlerini koyduğu kutusuna uzattı ve bir tomar kâğıt ile divit aldı, sonra yazmaya koyuldu.” Şöyle yazdı: “Bel verdiğin bu topraklar için hayıflanmanı isterim canı gönülden. ... Uyuma! Bak, gözünün önünde durmakta. ... Toprak topyekûn yitti, zerresi kalmadı, toprak yerine yalnız kırıntısı baki kaldı.”¹⁷ Sonra yas tutmaya ve çağdaşı İpuwer’in yolunda nasihatler vermeye devam etti.

16 Adolph, Erman, *The Literature of the Ancient Egyptians* [Antik Mısır Edebiyatı] (London: Methuen & Company, 1927), s. 97-99

17 *age.*, s. 112.

Filistin ve Yunanlılardaki toplumsal felaket, okuryazarlığın yayılmasıyla aynı zamana denk düşer, çünkü basitleştirilmiş alfabe o dönemde görülmüştür. Okuryazar sayısı, istihdamın yetersiz kaldığı bir dönemde artmış ve huzursuzluk çoğalmıştır. Çoban Amos ile çiftçi Hesoidos yazma sanatında ustalaşmış ve hemcinslerine yol gösterme ve nasihat etme dürtüsüne kapılmışlardır.

Çin’de, sülalece kâtip olanlar toplumun dağılma sürecinde kitlelere karışmış, yazı sanatlarını da yanlarında götürmüşler. Konfüçyüs böyle bir sülaleden gelmiş.¹⁸ Çoğunlukla, yoksullaşan sülalelerin torunları yaratıcılığı tahrik etmiş. Geçmiş saltanatın anıları damarlarında lav gibi akmış; masallarla, felsefeyle, kehanetlerle dışarı sızmış.

Kâtip, devlet memuriyetiyle meşgul iken yazmaya başlama ihtimali pek yoktu. İnsanın komuta etme isteğine ket vurulunca yaratıcı dürtü açığa çıkar. Meşgul ve anlamlı yaşamı arzulayınca, mirastan yoksun kalmış kâtibin enerjisi yaratıcılığa yönelmiştir. Bir kere başladı mı, değirmeninde öğütebileceği tahılların hepsini toplar gibi, şiire, efsaneye, tarihe, deyişlere dair elini uzatabileceği ne varsa derlemiştir.

3

Kâtibi yazmaya iten koşullar onu büsbütün asiye dönüştürebilirdi, bu gayet açıktır. Devrimci, kutsal amacı veya düşüncesi ne olursa olsun, çoğunlukla anlamlı ve gösterişli hareketlere duyduğu tutkuya ket vurulan bir adamdır. “Aşktan sonra,” diye yazmış Bakunin, “hareket, mutluluğun en yüksek biçimidir.” Tüm hayatını konuşarak ve tartışarak geçirebilir, ama eline fırsat geçtiği anda fevkalade bir hareket adamı olarak kendini ortaya atar.

Filistin ve Çin’de, yazar ve devrimci aynı zamanlarda ortaya çıkmıştır, genellikle de aynı kişidir. Renan’ın dediği gibi, pey-

18 Liu Wu-chi, *Confucius, His Life and Time* [Konfüçyüs, Yaşamı ve Çağı] (New York: Philosophical Library, 1955) s. 27

gamberler ilk köktenci gazetecilerdir. Çin’de “savaşan devletler” döneminin bir özelliği olan başıboş işsiz memur grupları, kendilerini edebiyata ve hükümeti devirmeye adanmışlardır. Konfüçyüs’ün “bir devletten ötekine doğru gezinirken gittiği yerlerden birinde iktidara geçmeye niyetlenerek derebeylerini birbirine düşürmeye çalıştığını” öne sürüyorlar.¹⁹ Kâtip soyundan gelen devrimci, iktidara geldiğinde kâtiplerin arzularına ve yeteneklerine tam olarak hitap eden bir toplumsal düzen kurar. Bu, memur sürüsünün kurguladığı, idare edip yönettiği, güdülmeye hazır bir toplumsal düzendir.

Aynı soydan gelmişlerdir ama yazar ile asinin sözlere karşı takındığı tavır arasında temel bir fark vardır. Hakiki bir yazar için söz başlı başına bir amaçtır, varlığının merkezindedir. Muazzam hareket hayalleri kurabilir, bu hareketlerde önemli roller edinmek ona cazip gelebilir ama uzun vadede meşguliyetlerden, koşturmalardan bunalacaktır. Hareketi etkileyici ve başarılıysa bile, içten içe doğuştan gelen yeteneklerini çer çöp için sattığını zannedecektir. Yazar, sadece içindeki yaratıcılık bir dizi kelime ile dışarı akıp vücut bulduğunda rahat hisseder.

Asi öyle değildir: Onun için söz amaca götüren bir araçtır; amaç ise harekettir. Gözleri yasaklanmış hedefe kilitlenmiştir, tüm gayretiyle engelleri zorlamaktadır. Sırf sözleri kullanarak tatmin olamaz, mecburen kelimelerin harekete dönüşeceği bölgeye doğru sürüklenir. Fikirler, harekete götürdüğü için önemlidir. Kuramlar, felsefe ve sıkıcı yazılar, eylem yolundaki engelleri aşmak ve yıkmak için birer araçtır.

O zaman yazar ile devrimci arasında belirli bir zıtlık vardır. Bir yazarın devrimciliği arttıkça yazarlığı azalır görüşü genelde doğrudur. Temelinde belki de Tanrı vergisi bir özellik yatmaktadır: Hakiki yazar isyanını yazabilirken devrimci onu yalnızca

19 Wolfram Eberhard, *A History of China* [Çin Tarihi] (Berkeley: University of Carolina Press, 1950), s. 38.

yaşayabilir. Devrimci hareket becerisi ve yaratıcılık kabiliyetlerinin olağanüstü bir halde tek bir insanda toplandığı vakalar nadir de olsa mevcuttur. Bu durumlarda iki beceri aynı anda ortaya çıkmaz. Milton, Troçki, Koestler, Silone ve diğerlerinin yazdıkları dönemler gönüllü veya zorunlu olarak eylemsiz kaldıkları vakitlere denk düşmektedir. Troçki'nin bildiği bir şey vardı: "Yüksek gerilim ve toplumsal ihtiraslar derin düşüncelere ve hayallere yer bırakmıyor. Tüm ilham perileri; hatta gazeteciliğin kalın kalçalı, ayak takımından gelmiş ilham perisi bile, devrim günü zorlanır." Troçki'nin kabul ettiği şeylerden biri de, gerçek bir asinin yazmayı hareketi zar zor ikame eden bir şey olarak gördüğüdür. Troçki *Sürgün Günlüğü*'nde, Lassalle'nin gücünün yettiğini düşündüğü şeylerden en azından bir kısmını yapmayı başarması halinde bildiklerini yazarak paylaşmaya yanaşmayacağını söyler. Sonra ekler: "Tüm devrimciler böyle hisseder."

4

En çok, düzgün istihdam edilmemiş ve herkesçe onaylanan bir mevkie getirilmemiş kâtip kitleleri toplumsal düzeni bozar. Cahil toplumun okuryazarlığı bu yüzden hassas bir sürece yol açar ve muhtemelen tarihin birçok dönüm noktasında bu süreç yaşanmıştır. Belki de geriye dönüp bakarsak, az gelişmiş ülkelerde bugün görülen çalkantıların aslında okuryazar oranının birden artmasının yan ürünü olduğunu görürüz. Kitlelerin başkaldırdığını çok duyuyoruz, ama Amerika'nın doğusu dışında tarihsel gelişimde kitlelerin birincil etken ve ana karakter olduğu tek bir vaka göstermek zordur. Bugünkü dünya krizini tabii ki kitleler yapmıştır. Az gelişmiş veya gelişmiş ülkelerdeki kitleler ne tedirgindir, ne aktivisttir, ne de gururludur. Çağımızın patlayıcı unsuru kitlelerin feryadı değil, okumuş kişiler ve üniversitelerin mezunlarının tepeden bakan talepleridir. Bu kâtip ordusu tasarıların, düzenlemelerin, denetim ve yönetimin ana unsur olduğu, eğitimlilerin ayrıcalıklı sayıldığı bir toplum için yaygara kopar-

maktadır. Bunlar, kâtibin altın çağının özlemini çekmekte, antik Mısır, Çin ve Orta Çağlardaki Avrupa'da hüküm sürmüş, kâtibin baskın olduğu topluma benzer bir düzenin yeniden gelmesini isterler. Yeni ve modernleşen toplumlarda bugün toplumsal düzenleme eğilimi varsa, bunun sebeplerinden biri büyük ihtimalle bir sürü kâtibe istihdam alanı yaratma ihtiyacıdır. Okuryazarların üretim hızı sürekli arttığına göre, umut devamlı şişebilen bürokrasidedir. Yönetici ile üretici güç arasındaki oran yükseldikçe iktisadi yetersizlikler görünür. Fakat bir yerde toplumsal istikrar ihtiyacı ağır basıyorsa, orada eğitimlilere uygun pozisyonlar sağlamak için iktisadi harcamalara girişmek verim sağlayabilir.

Toplumsal düzenin, yeteneklilerin önünü açtığı müddetçe istikrarını koruyacağını söylerler. Aslında toplumsal istikrarı sağlayacak en mühim hareket yeteneksizlerin önünü açmaktır. Yeteneksiz kişiler hem sayıca fazladır, hem de sıkıntılarını yaratıcılığa dönüştüremezler, velhasıl hoşnutsuzlukları daha çok ses getirecek ve daha büyük patlamalara yol açacaktır. O zaman toplum mühendisliğinin en büyük sorunu yeteneksizliklerin geçimini sağlamaktır. Yeteneksizlere karşı güvenliği sağlamak da bir o kadar önemlidir. Çünkü yeteneksizler enerjilerini kendi gelişimlerine değil, diğerlerinin yönetilmesine, kullanılmasına ve muhtemelen ezilmesine harcarlar. Denetlemek, ders vermek, yol göstermek ve kurcalamak isterler. Uygun bir toplumsal düzende yeteneksizler, etrafında gelişen yeteneklerin karşısına çıkmadan, faydalı olduklarını ve geliştiklerini hissedebilmelidir. Bunun için öncelikle kişinin kendini geliştirebileceği ve hareketlerinin anlam kazanabileceği ortamların çoğaltılması gereklidir. Ayrıca teknik ve toplumsal beceriler her yere işlemelidir ki halk, işlerini hallederken başkasının vesayetine asgari miktarda ihtiyaç duysun. Kâtip zihniyeti, enerjisini anlamlı ve faydalı meşgalelere yönelttiğinde ve halkın tümünün kültürel seviyesi yükselip, eğitilmiş ile eğitimsizin arasındaki çizgi belirsizleştiğinde etkisiz hale gelir. Böyle

bir düzenleme yetenekliyi teşvik edecek koşullardan yoksunsa da onlara karışılmasını engelleyen meziyetlerden yoksun değildir. Henüz bir toplumun içinde yatan yaratıcı potansiyelin tümünü ortaya çıkaracak toplumsal bir işleyiş oturtamadık. Ama kâtiplerin baskın olduğu toplumların yaratıcı aklı tamamen açığa çıkarmayacağını artık biliyoruz.

14. EĞLENCE

Büyük adamların havadan sudan konuşmalarını kaydetmemekle dünyanın çok şey kaybettiğini hep hissetmişimdir. Resmi konuşma ve yazılar, bize ulaşan az sayıdaki gayri resmi muhabbetin zekâ ve dobralığından muaftır. İnsan bu sözlerin evrenselliğini ve zamanın ötesinde olduğunu hemen anlıyor. İnsanların eğlendikleri vakitlerde, çaba sarf etmeden ölümsüzlüğe ulaşmaları gariptir. Muhakkak bunlardan bazıları konuştukları gibi yazmadıkları için ölümsüz yazarlar olamamışlardır. Clemenceau bu konuda örnektir. Kitapları sıkıcıdır, kendisini okumak güçtür ama ağzını her açtığında hatırdaki kalacak bir şeyler söyler. Elimizdeki gündelik konuşma kırıntıları insana öyle bir ışık tutar ki, o ışık rafları dolduran psikoloji, sosyoloji ve tarih kitaplarından daha çok aydınlatır. Yaşamının sonuna doğru Clemenceau'nun şöyle feryat ettiği söylenir: "Keşke üç dört yıl daha yaşasaydım, o zaman kitaplarımı yeniden, aşçım için yazardım." Ayrıca İncil Yeni Ahit'te ve Lun Yu'da* doğaçlama

* Konfüçyüs'ün seçilmiş sohbetlerinin toplandığı kitap.

yorum ve deyişlerin çokça olduğunu ve Montaigne'in konuşurken yazdığını söylemek lazımdır. ("Kâğıdımla ilk kez gördüğüm biriyle konuşur gibi konuşurum.")

Müthiş hayatların "gençlik düşüncelerinin olgunluk yıllarında işlenmesi" olduğunu söylerler; belki "müthiş" düşünceler de eğlence anlarımızda kavradıklarımız ve düşündüklerimizi işlememizden ibarettir. Arşimet'in küveti ve Newton'un elmasına bakın, mühim düşünce zincirleri alelade düşüncelere dalmakla başlar sanki. Kavramak aslında, muhtemelen zihnin farklı bölge-lerine konuşlanmış unsurların açığa çıkıp birbirlerine sürtünmesi ve ara sıra kaynaşarak yeni bileşimler kurmasıyla gerçekleşiyor. Bir zihnin sıkışıp hareket edemediği halde yeni sorular sormasını bekleyemeyiz. Fikirlerin ve kavradıklarımızın işlenmesi için sürekli kafa yormak gerektiği doğrudur, tabii böyle bir görev için gereken ilham muhtemelen hedefe odaklanmanın yan ürünü olarak ortaya çıkar. Ne yazık ki kafamızda aniden aydınlanma ve keşif kıvılcımlarının çakması, baskı altında pek mümkün değildir.

İnsanın düşünüp kurcalayarak önemli bir yere varamayacağını zannettiği zamanlar kadar özgürce düşündüğü veya düşünceleriyle oynadığı olmaz. Yaptığımız önemsizse, denenmemişi deneyebiliyoruz. İcatların oyuncak olarak doğması bundandır. Batı'daki ilk makineler mekanik oyuncaklardı, teleskop ve mikroskop gibi hayati aletler de başta oyun eşyasıydı. Neredeyse tüm medeniyetler oyuncak yapımında acayip beceriklidir. Aztekler'de tekerlek yoktu ama bazı oyuncak hayvanların ayak yerine ufak silindirleri vardı. Eski Yakın Doğu'da tekerlek ve yelkenin ilk önce oyuncak şeklinde hayat bulduğunu varsaymak gerçek dışı bir şey değildir. Dünyanın en eski mezarlıklarından birinde iskeletler, halkın ortalama ölüm yaşının yirmi beşten aşağı olduğunu göstermiştir. Buralarda sağlık sorunları olduğunu varsaymamızı sağlayacak bir sebep de yoktur. O zaman Cilalı Taş Devri'nde medeniyeti doğuran ve düne kadar günlük yaşamımızın teme-

lini oluşturmuş ciddi keşif ve buluşlar muhtemelen çocuk gibi, eğlence peşindeki kişilerce yapılmıştır. İlk evcil hayvanlar belki çocukların hayvanlarıydı. Ekip sulamak da büyük ihtimalle oyun amacıyla başlamıştı. (Beş yaşında bir kız kel kafama saç ekmemi önermişti mesela.) İlk çobanların ve çiftçilerin iklim kuraklığında ortaya çıktığı kanıtlanırsa bile bu evcilleştirme kavramının bir kriz anında ortaya çıktığının ispatı değildir. İnsanın enerjisi kriz anlarında hareket ve uygulama kanallarına yönelir. Evcilleştirme pratik olmadan çok önce keyif aracıydı belki. Kriz, insanların keyif için buldukları şeyi, işe yarar hale getirmelerini tetikledi.

Ciddi zorluklar yaşanıp, yaratıcı tepkiler doğarsa, bunlar insan köşeye sıkıştığı için çıkmıştır diyemeyiz. Belki de önce bir enerji patlaması yaşandı ve zorluk arayışı bundan hâsıl oldu. İnsanların, zaruret halinde hakikaten yaratıcı bir tepki vermesi ihtimali çok düşüktür. Devamlı olarak umutsuz bir varoluş mücadelesi vermek hareket halinde olmak değil, durmaktır. Hayati önem taşıyan ihtiyaçları ararken, az çok yeterli bir şeye ulaştığımızda arayışımız durur. Lüzumsuz olanı aramanın ise sonu yoktur. Yani insan en çok, ihtiyaç duydukları değil, bol bol sahip oldukları için bıkmadan usanmadan çabalamıştır. Amerika'nın keşfi zencefil, karanfil, biber ve tarçın arayışının yan ürünüdür. Şimdi günlük yaşamımızın olmazsa olmazı bile olsa, kullanışlı aletler muhtemelen eskiden kullanışsızdı. Mezar odaları, tapınaklar ve saraylar kullanışlı evlerden önce gelmiştir; takı giysiden öncedir; çalışmak, özellikle de takım çalışmaları eğlencelerden çıkar. Dediklerine göre yay, silah olmadan önce müzik aletiymiş, bazı resmi mercilerde usta balıkçılık becerilerinin oyunların sık oynandığı dönemlerde ortaya çıktığı söylenir: Amansız bir ihtiyaçtan çok, kurgulamanın ve eğlence arayışının ürünüymüş. Şiirin düzyazıdan önce geldiğini biliyoruz; belki konuşmadan önce de şarkı söylemişizdir.

Bütüne bakınca tarihteki yaratıcı dönemlerin neşeli ve hatta havai geçtiği doğru gibidir. İnsan Perikle dönemi Atina'sını,

Rönesans'ı, Elizabeth Dönemi'ni ve Aydınlanma çağını düşünüyor. Nehru Bey, Hindistan'da "medeniyetlerin çiçek açtığı dönemlere bakınca, hayatın ve doğanın neşe saçtığını ve yaşama sanatından son derece zevk alındığını görürüz," der. Görünüşte ağırlık ve saygınlık sahibi olmaya muhtaç kişiler ciddiyeti övmüş olabilir. La Rochefoucauld ağırbaşlılığın tanınını yapmış: "Bedenin bir gizemidir, zihnin kusurlarını örtmek için icat edilmiştir." Ciddi amaçlar ve ideallerle dolu kitle hareketi diye bildiğimiz ciddiyet krizleri genellikle neşeli yaratıcılıktan nefret eden bazı verimsiz ukala kişilerce başlatılır. Böyle hareketler ortaya çıkarırken eksik bir akıl, korku, katılık ve işe yaramaz bir riayet getirir. Dünyanın müthiş edebi, resim, müzik ve saf bilim eserleri kitle hareketlerinin katı havası altında gerçekleşmemiştir. Ancak bu hareketler gücünü tükettiğinde ve ciddi, sıkıcı düzen çatlamaya başladığında hor görülenler ufak tefek eğlencelerini öne sürmeye başlar. İşte o zaman yaratıcı içgüdüler kasvet ve kederlerin arasında kımıldanır.

İnsanlar eğlencelerini diğer sıcakkanlı hayvanlarla, memeliler ve kuşlarla paylaşır. Böcekler, sürüngenler falan eğlenmez. Demek ki eğlenebilen ve bunu beceremeyen yaşam biçimleri arasında ayırım yapmak mühimdir. Aynı şekilde, eğlence arzusunun ne kadar sürdüğü de mühimdir. Memeliler ve kuşlar sadece gençken eğlenir ama insan, hayatı boyunca eğlence peşindedir. Galiba evrende biricik olmamızın kökünde bizi daima toy ve yarım kalmış kılan, gençlik niteliklerimizi yetişkinliğe taşıma eğilimi vardır. Bence bu en çok yaratıcı bireylerde göze çarpar. Gençliğin yitip giden bir yetenek olduğu iddia edilir, ama aslında yetenek ve özgünlük her zaman gençliğin niteliklerinden olabilir, yaratıcı birey ise çocukluğunu yitirmemiştir sadece. Belki de Lord Sankey'in iddia ettiği gibi, Yunanlılar "Tanrıların sevdikleri gençken ölür," derken tanrılarca yeğlenenlerin öldükleri güne kadar genç ve oyunbaz kaldıklarını söylemeye çalışmışlardır.

15. İNSAN TABİATININ GAYRİ TABİİLİĞİ

Modern bilimin ilk zamanlarında önde gelen bilim adamları, tabiatın şaşılacak çeşitliliğinin aslında birkaç basit yasadan ibaret olduğunu görüp hayret etmişler, bu durum çok hoşlarına gitmiş. Galileo “alelade, basit ve kolay” vasıtalarla amaçlara ulaşmayı “tabiatın bir âdeti ve geleneği” olarak görürmüş. Kepler “tabiat basitliği sever,” görüşünü benimsemiş, Newton ise “tabiatın basitlikten hoşlandığını ve lüzumsuz meselelerin gösterişini sevmediğini” dokunaklı bir dille yazmış.

Aynı dönemde zihnini insan tabiatıyla meşgul eden kişiler ise basitlikten değil, inanılmaz bir karmaşıklıkla bahsetmişlerdir. Montaigne insanların tutarsızlıkları, istikrarsızlıkları, karmaşıklıkları ve kestirilemezlikleri hakkında yazmaktan hiç usanmamıştır. Her bir parçamızın her an kendi oyununu oynadığını ve “kendimiz ile biz arasında başkaları ile bizim aramızda olduğu kadar fark bulunduğunu” düşünmüştür. Paskal, hem tabiatın hem de insan tabiatının öğrencisiydi; eşyanın basitliği ile insanın çift

kişilikli ve karmaşık tabiatını kıyaslardı. İnsanı çelişkiler yığını gibi görürdü: İnsan melekti, zalimdi; canavardı, dâhiydi; yaratılmış eşyanın hükümdarı ve ayaktakımı, evrenin medarı iftihar ve yüz karasıydı. İçimizde olabilecek her ahenk “masallara özgü, değişken ve çeşitliydi.” Paskal şu sonuca varmıştı: “İnsanlar mecburen o kadar delirmiş ki, deli olmamak başka bir çeşit deliliktir.” Platon ve Aristoteles’in siyaset üzerine yazılarının, tımarhanelere kural koyar gibi yazılmış olması gerektiğini düşünürdü.

Tabiat üzerine yapılan çalışmalarda hem vuku bulan hadiselerle tutarlı, hem de elden geldiğince basit ve doğrudan açıklamalar yapılmalıdır. Birkaç açıklama öne sürülürse kural olarak basit açıklamayı doğruya en yakın kabul ederiz. Karmaşık olanı seçmenin mantığı “hemen batı yönünde evi olan komşuna ulaşmak için doğruya doğru giderek dünyayı gezmek”le aynıdır.

İnsan ilişkilerinde ise doğrudan ve basit yaklaşımın akla uygun olduğunu gözümüz kapalı söylememiz mümkün değildir. İnsan ilişkilerinde en basit amaçlara en dolambaçlı ve abartılı vasıtalarla ulaşılır. Öngörebildiklerimiz bile öngöremediğimiz vasıtalarla gelir. İnsanın masallara özgü bir yaratık olduğunu unutmak, en önemli özelliğini gözardı etmektir. İnsan tabiatı üzerine kafa yorarken en gerçekdışı tahminler ve önseziler bile geçerlidir.

2

İnsan tabiatının masallara özgü vasıfları biraz da insanın tamamlanmamış olmasından gelir. Organları henüz işlevlerini mükemmel şekilde yerine getiremediğinden, insan bir nevi yarı hayvandır. Kendini tamamlamak için teknolojiyi kullanır, bunu yapınca yaratıcı olur, bir nevi yarı tanrıdır. Ayrıca yapısal olarak belirli bir ortama uyum sağlayamaz, ortamı kendine uydurması ve dünyayı yeniden yaratması gerekir. Kendini tamamlama ve fizikî varlığının sınırlarını aşma görevi asla bitmez, bu da insan yaratıcılığının güç merkezi ve gayri tabiiliğinin kaynağıdır. Çünkü tabiatın sabitliği ve itaatkârlığı, insanın kendini tamamlama sürecinde üzerinden attığı özelliklerdendir.

İnsan tabiatının gayri tabiiliği, insanın bu milenyum boyunca esasen niçin yükselişte olduğu hakkında bir ipucu verebilir: Bu yükseliş tabiatın ve ona hükmeden demir kanunlardan (iron law) kopmaya çalışmamızın sonucudur. Kopma çabası bilinçli değildir ve gücümüzün bilincine vardığımız zaman başlamamıştır. Yükselişi tetikleyen, insanın önce acziyetinin bilincine, sonra kendi bilincine varmasıdır: İnsan, yarı hayvandı ve tamamlanmamış ve mükemmeliyetten uzak olduğunu acı bir şekilde fark etti. Daha üst yaşam biçimlerine, onların işlevlerini tam olarak yerine getirebilen uzuvlarına, becerilerine ve güçlerine taptı. Muhtemelen başta hayvanları öldürüp etlerini yemesinin, derilerini üzerine giymesinin amacı açlığını doyurmak ve üşümek değildi; hayvanların güçlerini, hızlarını ve becerilerini elde edip onlar gibi olmak amacıydı. Çıplak, silahsız ve savunmasız insan, ilgisiz bir toprak anaya ümitsizce tutundu, bu ananın daha çok sevdiği çocuklarıyla kardeş olduğunu hırs içinde iddia etmeye başladı. Ancak yoksun kaldığı organları ve doğuştan gelen kusurlarının yerine koyabileceği şeyler yaratabildiğini görünce insan tapınma ve taklitten vazgeçti, tabiatın üstesinden gelip onu ele geçirme ve geride bırakmaya çabaladığı bir rekabet sürecine girdi. Kendini tamamlayıp insan haline getirirken dünyayı da baştan düzenledi ve insan elinden çıkmış dünya, tabiata kenetlenmeyip onun üzerine bindi. Diğer yaşam biçimleriyle kardeşlik iddiasından vazgeçip veraset iddiasına, kendisinin ayrı bir yeri olduğunu söylemeye geçti. Diğer yaratılmışlardan eşsizliği ve asaleti ile ayrıldığını zannetmeye başladı.

Böyle bakınca hangi arzunun veya başarının insanın eşsizliğinden çıktığını anlamak mümkündür. Arzular ve başarılar kişinin insani ile gayri insani özellikleri arasındaki ayrıma ne kadar vurgu yapıyorsa o kadar eşsizdir. Demek ki en insani arzu, özgürlük için duyulandır. Baskıdan, yokluktan, korkudan, ölümün esaretinden kurtulunca, insan tabiatı ile tabiat arasında fark yokmuş

gibi davranan ve insanı madde gibi pasif ve ne yapacağı önceden kestirilebilir bir şey haline getirmeye çalışan güçlerin esaretinden de kurtulmuş oluruz. Aynı şekilde, insana has özelliklerin en zararlısı mutlak güçtür. Mutlak gücün doğası fesattır. Böyle bir güç her zaman insanı eşyaya dönüştürmeye, onu çıktığı kalıba geri itmeye meyillidir. Güç, değişkeni sabit eşyaya dönüştürmek ve tabiat kanunlarındaki acımasız ve amansız kurallara göre emir vermek ister. Nitekim mutlak güç insani amaçlarla kullanılsa dahi fesatlık çıkarır. Kendisini insanların çobanı olarak gören yardımsever despot, başkalarından kuzu gibi boyun eğmesini ister. Mutlak güçte saklı kusur, bu gücün insanlıktan nasibini almamış olması değil, insana karşı olmasıdır.

3

İnsan ilişkilerini tutarlı, kesin ve öngörülebilir bir bütün haline getirmek için insanın esas özelliklerini önemsememek veya bastırmak ve insan sadece tabiatın bir parçasıymış gibi davranmak gerekir. Kuramcılar insanın kaderini çizen şeyleri gayri insani unsurlara indirgeyerek yapar bunu: Kader, evrensel ruh, coğrafya, iklim, ekonomi veya fiziksel ve kimyasal unsurlara indirgerler. Güç sahibi pratik adamlar insan değişkenini yok etmek için var-güçleriyle sert disiplinler aşılama ya da inancı köreltmeye; ne yapacağını kestiremedikleri bireyin bir grup içinde kaybolmasını sağlamaya; bireyin muhakeme yeteneğini ve iradesini propaganda yağmuruna tutmaya çalışırlar. Tarih yazarlar geleceği öngörebilmek için insan faktörünü hiçe sayar, tarih yazarları da geçmişe böylece biçim verebilir. Tüm deterministlerin insandan kaçtıkları doğrudur. Onlar insanın gerçekten de illet olduğuna kanaat getirmişlerdir, hep insan tabiatı diye bir şey olmadığını ispatlamaya çalışırlar.

En özgür toplumda bile güç, insanı açık, öngörülebilir makinelere çevirme dürtüsüyle doludur. Güç sahiplerinin eylemlerine bakarken daima aklımızda tutalım, bilseler de bilmeseler de bu

insanların asıl amaçları bağımsız bireyi, yani bağımsız seçmeni, tüketiciyi, işçiyi, mülk sahibini ve düşüneni yok etmek veya etkisiz hale getirmektir; ellerindeki tüm imkânları insanı Aristoteles'in köle için kullandığı terime, "canlı aygıt"a çevirmeye kullanacaklardır.

Bireysel özgürlük için çalışanlar ise, gücün mutlakıyetini kırmaya çalışmalıdır. Böyle bir kırılma bireyi güçlendirip, güç sahiplerinin karşısına koyarak değil; gücü çeşitlendirip dağıtarak ve bir güç sınıfını veya birimini diğerinin karşısına koyarak gerçekleşir. Güç tek ise, mağlup olmuş birey ne kadar dirayetli ve zenginse de, sığınacak veya başvuracak yeri yoktur.

Tüm siyasi sistemlerin içinde, özgür toplumun en "gayri tabii" toplumu teşkil ettiği kesindir. Bergson'un sözleriyle bu toplum "tabiata karşı gösterilen muazzam bir çabadır." Totaliterlik, tekniklerini modern tutmaya çalışırken bile ilkeldir, yani tabiata döner. Rousseau zamanından beri "tabiata dönüş" hareketlerinin cömert ve soylu niteliklerine rağmen mutlakıyetçilik ve kaba kuvvete tapınma ile son bulma eğilimi olmuştur, bu mühim bir konudur.

İnsanın karmaşası ve önceden kestirilemeyişi göz önünde bulundurursak, etkili bir toplum yönetimini insan tabiatında ustalaşma temeline dayandıramayız. Toplumlar, insan tabiatını hiçe sayan diktatörlüklerde yahut en az hükümet müdahalesine maruz kaldığında iyi işlemektedir. Mutlak bir hükümet de, sembolik bir hükümet de insan tabiatıyla uğraşmaktan kaçma yollarıdır.

4

Güç, ister maddeye ister insana uygulansın, basitliği sever. Basit sorunlar, basit çözümler ve basit tanımlar ister. Karışıklığı zayıflığın bir sonucu, taviz verince girilen dolambaçlı bir yol gibi görür.

Gelgelelim, maddelerin dünyasında işleri basitleştiren bilim ve teknoloji erbabıdır, insan ilişkilerinde ise bunların yerini Hitler ve Stalin gibi büyük zorbalar alır. Hitler ve Stalin bir yere kadar, tıpkı

maddenin âlimleri fizikçi ve kimyacıya benzer, insanın âlimidirler. Âlimler basitliği, öngörülebilirliği, deneyselciliği yeğler. Bunu ya kuramsal ilkeler olarak ya da düpedüz kötü niyetle yaparlar. Zorbalanın hükümleri ve suçları buna benzer. Muhaliflere karşı, ölüm saçan tahammülsüzlüklerinin bile “bilimsel” bir yönü vardır: Formülleşmiş bilimsel kurallar için istisna ne ise, mutlak güç için de muhalif odur. Bunlarla uğraşmak ve ikisini de bir şekilde yok etmek gerekir.

Sovyet Rusya’daki mutlak güç sahiplerinin, Pavlov’un köpeğiyle yaptığı deneylerin toplumsal çıkarımlarından bu kadar etkilenmesi tesadüfî değildir. Aynı şekilde komünist ülkelerdeki ve Almanya’daki toplama kamplarının, insan imha eden fabrikalar gibi işlemesi, içindeki insanların hayvan konumuna düşmesi, buradakilere bilim adamlarının fare ve köpeklerle uyguladığı tarzda deneyler yapılması da rastlantı değildir. Mutlak güç toplum değil, hayvanat bahçesi üretir. D’Argenson buna “mutlu insanların hayvanat bahçesi” dese de durum böyledir.

20. yüzyılın ikinci çeyreğinde tanık olduğumuz en nefes kesici cüret, insanın böyle aşağılanmasına gösterilendir. Hitler ve Stalin buna daha önce görülmemiş ölçüde cüret etmiştir. Dünyayı gafil avlamışlar, neredeyse alt etmişlerdir.

Gücün tadını tabiatta değil, insanda uzmanlaşan alır. Dağları yerinden oynatabilen ve nehirlerin akış yönünü belirleyen; kitlelere emir veren, onları canlı aygıtlara çeviren kişi kadar doyasıya bir zevkle gücün tadını alıp almadığı kuşkuludur. O zaman tabiata müthiş derecede hükmeden kişi, bir sonraki adımda hırsla insanda ustalaşmaya çalışacaktır, tabiata karşı kazandığı zaferin gücüyle insanı köleleştirecektir. Böyle bir gelişme ilk önce eski nehir vadi medeniyetlerinin Cilalı Taş Devri’nden totaliter rejime geçmesiyle görülmüştür. Daha önce dediğimiz gibi, Cilalı Taş Devri sonlarında Yakın Doğu’da sanayi devrimine benzer bir şeyler vuku bulmuş; müteakip medeniyetler genellikle insanı baskı ve büyü ile ehlileştirmeye çalışmışlardır.

Modern zamanların bilim ve sanayi devrimleri tabiata hükmetme yolunda atılmış kocaman adımlardır; insanın tabiat üzerindeki gücünün fazlaca artmasını izleyen korkunç hamle ise, insanı zaptetme ve insan tabiatını tüm tabiat ile bir tutma dürtüsüdür. Köleleştirme tabiatı ehlileştirmek için kullanıldığında bile, mutlak hâkimiyeti meşrulaştırma yönteminden ibaret gibidir. Dolayısıyla 20. yüzyıl bilim ve teknolojiye göz alıcı başarılarla imza atmış olsa da, muhtemelen geriye dönüp baktığımızda esasen insana hükmetmekle ve onu idare etmekle uğraşmış bir yüzyıl olarak görülecektir. Ulusalçılık, sosyalizm, komünizm, faşizm, militarizm, ticari birlikler, sendikalar, propaganda ve reklamların gözler önüne serdiği şey hep insanı idare etmek ve insan tabiatını öngörülebilir kılmak için başvurulmuş hamlelerin insafsızlığını gösterir. Havaya baskı ve büyü kokusu hâkimdir.

5

İnsan ile tabiatı ilk defa kesin çizgilerle ayırmaları, eski İbranileri eşsiz kılmıştır. Oysa antik medeniyetlerin hepsinde tabiatteki eşya ile insan ilişkilerinin gidişatı arasında derinden bir ilişki olduğu zannediliyordu. Büyü, insan tabiatı ile tabiat arasında benzerlik kurulabileceği varsayımından ortaya çıkmıştı. İbraniler, insan ile geri kalan yaradılış arasında sıkı bağlar, akrabalıklar olmadığını ileri süren ilk topluluktur. Onların zamanından beri güneş, yıldızlar, toprak, deniz, bitki ve hayvanlar gizemli güçler ve insan kaderinin belirleyicisi olmaktan çıkmıştır. Hepsi hem tabiatı hem de insanı yaratan, tek bir Tanrı'nın eseridir. Tanrı insanı kendi suretinden, yani yaratıcılık vasfıyla ortaya çıkarmıştır. İbranilerden beri, evrenin mesaj içeren tragedyası, kozmik bilimlerin sahnesinden ziyade tarih sahnesinde sergilenir.

Yine eski İbraniler, güçlü olanın kazanıp diğerlerini yöneteceğine dair kanuna kafa tutup bu kanunu geçersiz hale getirecek insanların varlığını bizlere göstermiştir. Bir ruh simyası bulmuş ve kendi zayıf taraflarını öyle bir kullanmışlardır ki, güçlü kişi-

leri ikame edecek hale gelmişlerdir. Aşırılık onlardan çıkmıştır, uzak umut ve kendini tamamen teslim etme de öyle; bu araçlar sayesinde zayıflar sadece hayatta kalmayı değil, güçlüyü şaşkına çevirmeyi de başarmıştır.

Her şeyi hesaba kattığımızda, insan tabiatının gayri tabiiliği, insan türünün zayıf örneklerinde güçlülerde olduğundan çok göze batır. Güçlüler daha basittir, doğrudan ve anlaşılır hareket eder, tek kelimeyle daha tabiidir. Göstergeler tabiatın kopmanın ilk adımlarını zayıfların attığını işaret etmektedir. Güçlüler tarafından ormandan kovulunca, önce dik yürümeyi denemişler, yoğun hisleri dolayısıyla ilk defa konuşmuş ve ellerine bir dal alıp bunu ilk defa silah ve âlet olarak kullanmaya çalışmışlardır. Zayıfların, eksik kaldıklarını ikame edecek şeyler bulma yetisi, teknolojinin gelişiminde baskın rolleri olduğunu göstermektedir.

İnsan en çok aklına eseni yapamadığında insan olmaya dair özelliklerini gösterir. Baskı altında mühim başarılar imza atılmaz. En önemli amaçlarının önünde duran, aşılması imkânsız görünen engeller karşısında duyduğu yoğun hissiyat insanı mühim başarılar sürükler. Etkili sözler ve ikame edici şeylerin patlayıcı doğası; sonu gelmeyen maceralar ve yeri göğü kaplayan hissiyatlar burada doğar.

Dışlanmak ve uygunsuz kabul edilmek insanı eşsiz yaptığının göre, uyumsuz ve dışlanan kişilerin insan faaliyetlerinde başı çekmesi ve bilinmeyene kucak açması garip gelmemelidir. Tahammül edemediği durumlarda kaçma dürtüsü, insanda geri çekilme değil iyice içine dalma hissi uyandırır. Hatta uyumsuz insanların kendilerini değil, dünyayı değiştirmeye çalışarak topluma girme çabası da bununla uyumludur. Reform, yenilik, düzeltme ve değiştirme eğilimleri hep bu yüzdendir. Nitekim uyumsuz insanlara rastladığımız yerler yeni topraklara yerleşecek öncü birlikler ve iktisadi, siyasi ve kültürel alanlarda yeni yol ve yöntemleri geliştirme alanlarıdır.

Reddedilenlerin başarısız olmaktan ziyade yeniyi inşa etmeleri ve günümüze ayak uyduramayanların geleceği şekillendirmesi insana eşsiz bir zafer kazandırır. Nietzsche ve D. H. Lawrence gibi adamlar, yani zayıflarda gerileme ve yozlaşmaya götürecek kusurları görenler, asıl meseleyi kavrayamamışlardır. İnsan türünü eşsiz yapan bilhassa zayıflardır. İnsan kaderini şekillendiren zayıfları, içgüdüleri ve dürtüleri tarafından yoldan çıkarılan kişiler olarak değil, aksine insanı tabiatın üstüne çıkaran öncüler olarak görmeliyiz –yani ortada soysuzlaşma (dejenerasyon) değil, yeni bir yaratıcı düzenin nesli (jenerasyon) vardır.

Zayıflar asil bir soy teşkil etmezler. İnançlarını, cesaretlerini ve fedakârlıklarını ortaya çıkaran şeyi genellikle sorgulayabiliriz. Zayıflar kötülükten değil, zayıflıktan nefret eder, bu nefretin bir örneği de kendilerine duydukları nefrettir. İhtirasla bir şeylerin peşine düşmeleri istenmeyen benliklerinden kaçış, onları lekeleme veya saklama çabasıdır. Kötü niyet; kıskançlık, kendini kandırma ve bir sürü aşağılık dürtü ile peşine düştükleri şeyler çoğunlukla müthiş başarılarla sonuçlanır. Yani günlük işlerde başarısızlığa düşenler, imkânsıza meylederler. Gösterişli projelere heveslenirler, üstün insanları zorlayacak görevleri acayip bir zindellekle, inanılmaz bir sabırla ve müthiş bir enerjiyle yaparlar. Mümkün olanı beceremeyince imkânsızı yapmak için gaza gelmesi çelişkili görünüyor ama zayıfların zihniyetini anlayınca cüret gibi görünen şeyin aslında kolaya kaçmak olduğunu görüyoruz: Zayıfın gösterişli işlere hevesle atlamasının sebebi aslında başarısızlık sorumluluğundan kaçmasıdır. Mümkün olanı beceremeyince kendimizden başka kimseyi suçlayamayız, imkânsızı beceremezsek görevin zorluğunu öne sürüp işin içinden sıyrılabiliriz.

Beceriksiz ile uyum sağlayamayan kişi her alanda yeniliği hoş karşılar ve destekler. Sert toplumsal reformları destekleyen, iş ve sanayi alanındaki yeni girişimlere atlayan, vahşi doğayı ehlileştiren, edebiyat, sanat, müzik gibi alanlarda yeni ifade şekilleri geliştiren

kişi, genellikle başarılı kişilerden çıkmaz. İşini iyi yapanlar, yaşadıkları yeri bırakmazlar, nasıl yapılacağını bildikleri işleri daha çok ve daha iyi şekilde yapma çabasıındadırlar. Yeninin içine dalma hissi çoğunlukla tahammül edilemeyen durumlardan kaçmak ve beceriksizliklerini gizleme çabasıından doğar. Öncü ve kılavuz rolüne soyunmak demek, beceriksizliğin ve tuhaflığın kabul gördüğü, hatta kaçınılmaz olduğu durumlara girmek demektir. Çünkü yeniyile mücadele eden kişide deneyim ve bilgi aranmaz, yeninin biçimsiz ve çirkin olmasını bekleriz.

Gelgelelim, tartışmaya açık bu dürtüler ile büyük başarılar arasındaki çelişkiyi göstermek, insanı batırmak değil, yüceltmektir. İnsandaki müthiş yaratıcılık, aşağılık ve bayağı dürtülerden fevkalade eserler çıkarmaya kadirdir. Simyacınnın metalleri dönüştürme düşüncesi tabiat açısından bakılınca garip bir olaydır ama insan tabiatının gerçekleriyle uyuşur. İnsan ruhunda iyi ile kötü, asil ile sıradan, yüce ile rezil, güzel ile çirkin ve ciddi ile hafif dengededir. Başarı ile onu doğuran dürtünün uyuşmasını beklemek insanın eşsizliğinin en şaşırtıcı yönünü gözardı etmektir. İnsanın mükemmelliği, ufak tefek keder ve sevinçlerle, sıradan fiziksel baskı ve açlıklarla yapabileceklerindedir. “Canımı sıkacak küçücük bir şey,” diye yazmış Keats, “beş dakika içinde Sofokles’in teması haline gelebiliyor.” Yaratıcı birey için her tecrübe çığır açıcı, her olay yeni fikir ve kavrayışlara eşit mesafededir. İnsanlığın ölçülemeyeceğini, önemsiz ve sıradan olanın devasa bir hale gelmesinden anlarız.

6

İnsanın eşsizliğinin özü aynı zamanda yaratıcılığı ortaya çıkaran ana etmendir. Demin gördük, insanı eşi benzeri olmayan bu yola sokan onun bitmemişliği, yani tamamlanmamış bir hayvan oluşuydu. Bu bitmemişlik sadece organların ve yapısal uyum sağlama süreçlerinin gelişmemiş olmasından ibaret değildir; insan içgüdüleri mükemmellikten ve büyüyüp olgunlaşma becerisinden

de muaftır. Bakın şimdi, bu kusurların hepsi yaratıcılığı ortaya çıkarmada hayati roller üstlenmektedir. Belli bir alanda uzmanlaşmış organların eksikliği alet ve silah yapımına götürdüyse, içgüdüsel refleksten mahrum kalmak insanın tereddüt edip duraksamasına yol açmıştır. Hayvanlar bir şeyi kavradıkları anda hareket ederler, neredeyse kimyevi bir sürat ve kesinliğe dayanırlar. İnsan ise bir müddet bocalar, el yordamıyla bir şey yapmaya çalışır, bu süre yaratıcı süreci eğip büken hayallerin, düşüncelerin, vasıtaların, arzuların, rahatsızlıkların, özlemlerin ve önsezilerin ocağıdır. Son olarak, gençlik özelliklerini yetişkinliğinde korumak insana kavrayış ve aydınlanmaya gebe, daimi bir eğlence hissi verir.

Tamamlanmamış özelliklerin en çok bağımsız bireyde görülmesi beklenir. Kesinlikle ve daima eksik kalan tek şey, yalnız kalan bireydir. Birey sıkı bir grup içinde diğerleriyle birleşmişse, insanın eşsizliği gölgelenir. Çünkü diğerleriyle kaynaşınca insan tamamlanır, dengelenir ve yatıştır. Sıkı, birlikte yaşayan gruplar itaatkâr ve öngörülebilir davranışlara sahiptir. Bu grupta, gayri insani tabiattaki otomatiklik göze çarpar. Demek ki, bağıllığı olmayan bireyin doğuşuyla insanı eşsiz kılacak ciddi bir adım atılmıştır. Ancak belirtiler, toplumsal gelişme ve olgunlaşma yönündeki yavaş ilerleyen birliktelik sürecine bu adımın değil, afet ve yıkımların yan ürünlerinin son verdiğini göstermektedir. İlk birey yalnız bir kazazede, avare, serseri, mülteci imiş. Bireysellik başlarda arzulanan bir şey değildi, felaket olarak gelmişti: Gruptan ayrı düşmüştü. Tarihteki tüm yaratıcı süreçler toplumsal yapıların sarsılması veya zayıflamasıyla başlamıştır, yaratıcı hareket bireysel enkazlardan çıkmıştır. Galiba her yeninin doğuşunda bir takım firariler vardır. İlk özgür insanlar, şehir ve medeniyetleri ilk bulanlar, ilk maceraperest ve kâşifler firarilerdir. İsrail'in, Yunanistan'ın, Roma ve Amerika'nın tohumları onlardır.

Birey sıkı sıkıya bağlı bir gruptan kopmasının ardından bir türlü belini doğrultamamıştır. Tek başına kalan birey her daim tamamlanmamış ve dengesiz bir varlık olacaktır. Yaratıcı teşeb-

büsleri ve hırsla peşine düştüğü uğraşlar temelde bütünlük ve denge için şuursuzca çabalamaktan ibarettir. Edebiyatta, resimde, müzikte ve teknolojiye harika işlere imza atan, kendini anlamaya ve değerini kanıtlamaya uğraşan bireydir. Üstelik kendini anlayamayan veya kendi çabalarıyla varoluşunu gerekçelendiremeyen birey hayal kırıklığı yaratır, toplumu kökünden sarsan kasımlara sebeptir. Özünde bireysel varoluşun yükünden kaçış olan bu sarsıntılar mutlak gücün baskın olduğu totaliter gruplarla son bulur.

Acayip acıklı bir gösteridir bu: İnsanın eşsiz özelliklerinin yükünden yorulmuş bireyin omuzlarındaki yük sağa sola meyledip düşer. Geri dönen birey bir de ne görsün; arkada uçuşan sancakları, gümbür gümbür davullarıyla tamamen boyun eğmeye geri dönen bir ordu, yekpare bir bütünün imzasız bir parçası olmaya geri dönüyor.

Ancak insan tabiatının inanılmaz mizacı, bu düşüşü çoğu kez daha ileri sıçrayabilmek için geriye atılan bir adım haline getirir. Modern Batı'da birey ile bireysellik karşıtı eğilimler sürekli çekişir. Aydınlanma çağı için radikallik neyse, Rönesans için Reform neyse, 19. yüzyıl bireyselliği için 20. yüzyılın aşırı milliyetçi ve sosyalist toplulukları odur. Günümüze kadar, her seferinde uyanık Batılı birey şu veya bu şekilde ağırlığını koymuş ve üstün gelmiştir. Bireyselcilik karşıtı hareketlerden çıkan coşkuyu kendi yaratıcı özelliklerini teşvik etmesi için kullanabilmiş, bunların kendisini anlaması ve geliştirmesine yönelik çabalarda yardımcı olmasını sağlamıştır. Onun için biz geçtiğimiz dört yüz yıldır durmadan her bireyselcilik karşıtı hareketin akıbetinde, bireysel yaratıcılığın edebiyat yahut resimle patlak verdiğini, bireylerin atılgan ve girişimci hale geldiğini görüyoruz. Eşi benzeri görülmemiş derecede acımasız olan bu çağdaş bireyselcilik karşıtı hamleler yüzünden; acaba birey bunun da üstesinden gelebilecek mi diye sormamız normaldir. Çağdaş kitle hareketleri, korkutucu baskı ve denetim araçlarını kullanarak Batılı bireyi de toptan itaat etmeye zorlayıp başarılı olabilecek mi diye merak ediyor insan.

7

İnsan tabiatına yönelik bilimsel yaklaşımları en çok zorlayan şey, sözcüklerin insani ilişkilerde oynadığı hayati roldür. Tepkimele-
rin bir sözcüğün, genellikle de anlamsız bir sözcüğün, sesi veya
görüntüsü ile başladığı ve denetlendiği, hızlandırılıp yavaşlatıldığı
fizyolojik bir yapı ile kim nasıl baş etsin?

İlgi çekici bir şey vardır: Tabiata büyü yapmaya, yani onu
sözler ile idare etmeye çalışanlar, tabiat ile insan tabiatının farklı
olmadığını varsaymışlardır. İnsan ilişkilerine yön verdiği ispatlan-
mış yöntemlerin gayri insani tabiata uygulandığında aynı derecede
etki edeceğini sanmışlardır. İnsan tabiatına sadece tabiatın bir tarafı
diyen bilimsel yaklaşımlarda bu varsayım görülür; iki yaklaşım
da aynı derecede saçmadır.

Sözler dağları oynatamaz evet, ama kalabalıkları oynatabilir;
insanlar bir söz için savaşıp ölmeyi diğer şeyler için kendilerini
feda etmekten çok ister. Sözler düşünceleri şekillendirir, hissiyatı
yeşertir, hareketi peydahlar; öldürür ve diriltir, bozar ve düzeltir;
askeri liderlerden, devlet adamlarından ve iş adamlarından ziyade
tarihe yön verenler “söz ehli”, yani papazlar, peygamberler ve
aydınlardır.

Sözler ve büyü, bilhassa bunalım zamanlarında, eski yaşam
biçimleri sarsılırken, bilinmeyen şeyler el yordamıyla aranırken
elzemdır. Böyle zamanlarda alelade teşvik edici unsurların, sı-
radan gerekçelerin esamesi okunmaz. İnsan alelade ve olağan
şeyleri ararken bilinmeyene batmaz. Ruhunun, muhteşem ve
öngörülemez olana uzanması lazımdır. Büyü ve nefes kesen peri
masalları insana ilk adımlarını atmaya çalışıp sendelediğinde güç
vermelidir. Modern bilim ve teknoloji bile başta kesin verilerin
ve bilgilerin peşinde temkinle ilerlememiştir. O zaman büyücü-
ler, yani simyacılar, müneccimler ve kâhinler önderlik etmişti.
İlk kimyagerler alelade asit ve tuzları değil, felsefe taşını ve ab-ı
hayatı aramışlardır. Başta gökbilimci ve kâşiflere can veren yine

efsane ve peri masallarıdır. Kristof Kolomb altın ve muhteşem imparatorluklar arıyordu ama, aynı zamanda cennet bahçesinin de peşindeydi. Güney Amerika'daki Orinoco nehrini gördüğünde, bunu cennet bahçesinin dört nehrinden biri olan Gihon sannıştı. İspanya'ya mektup yazıp, tüm işaretlerin, cebir ve matematiksel hesapların onu şu sonuca varmaya zorladığını söyledi: "Cennet bu taraftadır."

Hakikaten de sözlerin ve barındırdığı büyünlüğün rolünün farkında olmasak, tarihin mühim dönemlerinden bir şey anlayamayabiliriz. Bir tarafta bilimsel ruhun ve şahane pratiklik duyusunun; diğer tarafta aşırı milliyetçilik, ırkçılık, faşizm ve komünizmin kara büyülerinin gücü tekeline aldığı yüzyılımızda bu daha da geçerlidir. Milyonlarca köylünün şehirli sanayi işçilerine hızla dönüştüğü, yani Cilalı Taş'tan 20. yüzyıla atlayıverdiği bir çağı getirecek olan yegâne şey, tüyleri diken diken edebilecek bir hayaldir; ulusal, ırksal yahut toplumsal milenyumun kapımızda olduğu efsanesidir.

Şu sıralar herkes insanoğlunu hayati önem arz eden bir dönüm noktasında görmektedir. Bu hissiyatın kaynağı kısmen nükleer facia tehdidi, kısmen de komünist güçler ile epeydir süregelen yarışta yenilerek tiksindiğimiz ve kendisiyle savaşırken dahi umudumuzu öldürmekte olan totalitarizm korkusudur. Daha fenası türün zayıf kesimi, rehber ve geleceğin şekillendiricisi rollerinden kovulmak üzere gibidir. Yeni bilim ve teknoloji devrimi insanı tabiat üzerinde güçlü kıldı, ortalama bireyin önemi aşırı derecede düştü. Otomatik araçlar ile atom enerjisinin kullanımı geliştiğine göre belki de yakında ülkenin ihtiyaçlarını minicik bir grup karşılayabilecek, savaşlar kitlelere ihtiyaç duymadan yapılabilecek. İnsan kaderi fevkalade karmaşık ve pahalı laboratuvarlarda, üstün insanlarca şekillendirilmektedir. Yeni sınırdan reddedilen ve uyumsuz bulunan kişiler geçememektedir. Zayıflar tarihi etkilemek ve insan hareketinin esas yükselme sebebi olmak yerine

atık madde gibi uzaklaştırılacaklar belki de. Zayıflar şekillendirici özelliklerini yitirdiğinde tarihin sonlanacağından ve hatta tarihin yerini zoolojinin alacağından korkmak gayet tabiidir.

İçimize işlenen bu buhran yüzünden görüşümüz bulanmış, o yüzden geleceği görme yetimiz zarar görmüş de olabilir tabii. Zayıfları karanlığa gömecek tehdit unsurlarını sayıp döktük ama, yeryüzünde bizi durup düşündürecek, umudumuzu yeşertecek bir o kadar hadise vuku buluyor. Bilhassa şu anda her yerde geri kalmış ülkelerin; yani dünyevi mal, bilgi ve beceriler yönünden inanılmaz fakir ülkelerin, yüzyıllardır felçliymişçesine ayaklandıklarını ve kendilerini tarih sahnesine attıklarını görüyoruz. Sahnede tarihin en eski oyunlarından birini, en geridekinin en öne geçişinin tragedyasını gösterme amacındalar. Gösterinin önemi kesinlikle büyük, ve biz önemli olduğunu tam anlamıyla kavradığımızda oyuncuların hamlıklarının, küstahlıklarının, düşmanca, vahşi ve histerik tutumlarının bizi sinirlendirmediğini göreceğiz. Umalım ki bu, izlediğimiz son gösteri olmasın.

İnsan tabiatının gayri tabiiliğinin farkına varmadan, dünyanın az gelişmiş ülkelerindeki meseleleri kavramak zordur. Geri kalmış bir ülkeyi modernleştirmek gibi pratik ve makul bir görevi yapmak için niye tımarhane kurmak gereksin ki? Bu insan ilişkilerinde gözlemlenen, araç ile amaç arasındaki acayip uyumsuzluğun önemli bir örneğidir elbet. Zayıflar, yollarına çıkan engelleri aşmaları veya bu engelleri yok etmeleri için gereken gücü büyülü sözlerden, efsanelerden ve mantıkdışı düşlerden alır. Geri kalmış ülkelerdeki acemi ve donanımsız kitlelerin gösterebilecekleri en büyük çabayı harekete geçiren şey ne bencilliktir, ne de mantıken ikna olmaktır. Kitleler adım adım öğrenip gelişmeye de razı olmazlar. Öğrenme eylemi onlara yetersizliklerinin ispatı gibi gelir ve kademeli bir gelişim günümüzün keşmekeşinde kılıç savurmaktan başka bir şey değildir onlara göre. İstedikleri, ileri doğru öylesine adım atmak değildir. Şimdiki zamanın sıradanlığından gelecek zama-

nın ihtişamına mucizevi bir şekilde sıçramak isterler. Yarınlarını diğer insanların dün dediklerine yetiştirmeye çabalarken, aslında koştukları ve insanoğluna yol gösterdikleri hayalini kurmaları lazımdır. Sanayileşme görevi, kutsal bir amaca hizmet eder gibi resmedilmelidir. Güçlü sözler, inançlı kişiler ile kurulan birlikler ve göz önünde bir muhalefet en az teknik eğitim, yeterli ekipman, yiyecek ve barınak kadar önemlidir. Geri kalmış kitlelerin, tarihin sarp yokuşunu tırmanırken kendilerini insanlığın kurtarıcıları, tek hakikatin taşıyıcıları, insanlığın kaderini çizmek için seçilmiş gibi görmeleri şarttır. Geri kalmışlıklarından bir fatih gibi çıkmaları gerekir.

16. İSTENMEYEN KİŞİLERİN ROLÜ

1934 yılının kışındı, birkaç hafta Kaliforniya'daki geçici bir federal kampta kalmıştım. Bu kamplar aslında Buhranın ilk günlerinde Vali Rolph tarafından kurulmuş. Amaçları yalnız yaşayan, evsiz ve işsiz adamlarla ilgilenmekmiş. 1934'te kampların idaresi bir süreliğine federal yönetime geçmiş. Ben de kampları o zaman duydum.

Hemen kamplardan birine nasıl girdiğimi anlatayım. O zamanlar ben de Kaliforniya'daki binlerce göçebe tarım işçisi gibi, ülkedeki mahsuller ürün verdikçe oradan oraya geçiyordum. 1934'ün başlarında Imperial Vadisi'ndeki El Centro kasabasına gittim. San Diego'dan bindiğim kamyon beni bedavaya getirmişti. Kamyoncu El Centro'nun kenar mahallelerinde beni bıraktı, vakit geceydi. Dürülü yatağımı yol kenarına serip yattım. Tam uykuya dalacakken motosikletin sesi kafamı resmen deldi, sonra polisin biri üzerime eğilerek "Efendi, kalk hadi," dedi. Beni tutuklayacak sandım, zira polisler ara sıra gaza gelip yük trenlerindeki adam-

ları toplardı. Ama bu seferki polis öyle bir şeyin peşinde değildi. “Hadi federal sığınağa git, sana yatacak yer versinler, belki orada kahvaltı da edersin,” deyip bana yolu tarif etti.

Büyük bir yurt idi burası. Muhtemelen eskiden garaj olarak kullanılmıştı, loş ışıklı, portatif karyolalarla dolu bir yerdi. İnsanların yüksek sesle soluk alıp vermesinden çıkan bir orkestra havaya hâkimdi. Kapının yanındaki küçük büroda, orta yaşlı bir memur kaydımı yaptı. Buranın tek gecelik yatacak yer ve kahvaltı veren “karşılama sığınağı” olduğunu söyledi. Yemekler yakındaki kampta veriliyormuş. Kalmaya devam etmek isteyen, dedi, kampa kaydolmak zorunda. Sonra üç tane battaniye verdi, boşta karyolası kalmadığı için özür diledi. Betonun üzerine battanileri serip uyudum.

Şafak sökerken öksürük, boğaz temizleme koroları, akan suyun sesi ve yurdun arkalarındaki tuvaletlerden ara sıra gelen sifon sesleri ile uyandım. Elli kişi vardık, her ırktan ve yaştandık, hepimizin giysileri biraz eski püskü ve kirliydi. Memur kahvaltı fişi dağıtınca birkaç bina ötedeki raylara yakın kampa doğru yola koyulduk.

Kamp, dışarıdan fabrika ile hapisane karışımına benziyordu. Çevresinde yüksek, telden bir parmaklık, ortada üç büyük baraka ile üzerinde kara dumanlar tüten kocaman bir kazan vardı. Mavi gömlekli ve tulumlu adamlar kum dolu avluda geziniyordu. Binaların birinin önünde duran gemi çanı çalınca, kahvaltının hazır olduğu anlaşıldı. Devamlı kampta kalanlar uzun bir kuyruk oluşturdular. Onlar önce yedi. Sonra biz kapıya gidip, fişlerimizi bekçiye verdik.

Yediklerimiz güzeldi, hem de doyurucuydu. Kahvaltıdan sonra kalabalık dağıldı. Oradan buradan kulağıma ülkenin kuzeyindeki kampların daha iyi olduğuna dair laflar geldi. Bazıları kuzeye giden yük trenlerinden birine binecekmiş. Ben El Cant-ro’daki bu kampı denemeye karar verdim.

Beni kayıt yaptırmaya iten neydi tam bilmiyorum. Temizlenmek istemiştım. Kampta duşlar ve küvetler, bir sürü de sabun vardı. Sulama kanallarından birinde giysilerimi yıkamam mümkünü aslında, ama kamptayken nefeslenip yorgunluğumu atma ve işimi alelacele bitirmek zorunda kalmadan temizlenme şansım vardı. Uzun lafın kısıası, kolay yolu tercih etmişim.

Kampın bürosunda kısa bir mülakata ve muayeneye tabi tutuldum. Kayıt için gereken formaliteler bundan ibaretti. Kampta iki yüz kadar insan vardı. Yıllardır birlikte çalışıp seyahat ettiğim insanlardandı bunlar. Hatta bazılarının simaları tanıdık gelmişti, tarlalarda ve bağlarda birlikte çalıştığım kişileri gördüm burada. Buna rağmen bana hâkim olan duygu yabancılıktı. Bir kalabalıkla yakın ilişki kurmayı ilk kez tecrübe ediyordum. Bir ekiple çalışıp gezmek başka şeydi, iki yüz adamla tüm gün haşır neşir olmak, onlarla yemek ve uyumak ise bambaşkaydı.

Bir sürü konu üzerinde kafa yormaya başladım: Sürekli dır-dır edip sızlanmalarının –sıkıntılarını dile getirmek için değil alışkanlıktandı sanki–, insanı hayrete düşürecek kadar düzen peşinde olmalarının ve gülünç bir ciddiyet takınarak kart, dama ve domino oynamaları ile ara sıra kulak misafiri olduğum tuhaf düşüncelerinin altında neyin yattığını düşünüyordum. Bu adamlar ne diye, diyordum kendime, geçici bir federal kampın duvarları içindeler? Geçici bir süre için zor durumda mı kalmışlar? İş bulsak tüm sorunları çözülür mü? Aslında biz de dışarıdaki insanlar gibi miydik?

O zamana kadar özel insan türlerinden birinin içinde bulunduğumun farkında değildim. Kendimi sadece bir insan sanıyordum, belirgin bir şekilde iyi veya kötü olmadığım gibi, zararsızdım. Birlikte çalışıp seyahat ettiklerimi Amerikalı ve Meksikalı, Beyaz ve Siyah, Kuzeyli ve Güneyli falan diye tanımışım. Kendine has vasıflar taşıyan bir grup ihtiva ettiğimiz hiç aklıma gelmemişti, meğer bileşimimizde bizi belirli bir varoluş biçimi sergilememizi sağlayan içgüdüsel yahut sonradan kazanılmış bir şeyler varmış.

Yeni bir yola koyulmama sebep olan ufacık bir şeydi.

Mülayim görünümlü, yaşlıca biriyle konuşuyordum. Yumuşak konuşmasını ve latif tavırlarını sevmiştim. Ufak tefek tecrübelerimizi anlatıyorduk. Sonra bana dama oynamayı teklif etti. Dama tahtasına taşları dizerken, sağ elinin sakat görüntüsü beni ürküttü. Daha önce fark etmemişim. Elinin yarısı boylamasına kesilmiş, elinin nasır tutmuş üç parmağı tavuk ayağına benziyordu. Utandım, çünkü adam elini tabiri caizse gözümün önünde sallamaya başlamadan önce sakatlığını fark etmemiştim. Belki de gözlem gücüme duyduğum güven sarsıldığı içindir, bu olaydan sonra etrafımdaki herkesin ellerine dikkat kesilmeye başladım. Sonuç beni hayrete düşürdü. Herkesin bir sakatlığı var gibiydi. Adamın birinin tek kolu yoktu. Birisi topallıyordu. Yakışıklı bir genç tahta bacakla dolaşıyordu. Sanki insanlar ısırın bir makinenin dişlerinden kaçarken, bazı parçalarını makineye kaptırmışlardı.

Bu fikrimin abartılı olduğunu biliyordum. Ama yemek vakti avluda sıraya geçtiğimizde, sakat kişileri saymaya başladım. İki yüz kişiden otuzunun kol veya bacak sakatlığı vardı. Saymaya devam etmenin beni nereye götüreceğini derhal anladım. İstatistiksel sonuca varmadan önce, bir benzetme yapmıştım: Biz kamptakiler hurdaya çıkmış insan yığınlarıydık.

Gezgin dostlarımı insandan kumaşlar gibi değerlendirmeye başladım. O zaman hayatımda ilk kez insanların yüzlerini incelemeye başladım. Birkaç güzel yüz vardı, özellikle de gençler arasında. Orta yaşlı ve yaşını almış kişilerden bazıları sağlıklıydı ve kendilerini iyi muhafaza etmişlerdi. Ancak çoğunluğun yüzü haraptı, aşınmıştı. Kırıksık, kabarık veya soyulmuş eriğe benzeyen yüzler gördüm. Bazı burunlar mor ve şişti, bazıları kırıktı, bazılarıysa gözenekleri genişlediği için oyuk oyuktu. Dişsiz ağız çok vardı (yetmiş sekiz tane saydım). Solgun, donuk yahut kan çanağına dönmüş gözler dikkatimi çekti. Beni hayrete düşüren durum, ihtiyaçların, artık iyice yaşlanmış olanların bile yaşlarını

yüzlerine bakınca anlayabilmemdi. Gövdeleri hâlâ ince ve dikti. Altmış yaşını geçmiş ufak tefek adamın birine arkadan bakan onu delikanlı sanırdı. Çocuk gövdesine eklenmiş pörsük yüzler ürkütücüydü.

Çekingenliğim gitti. Kamptaki herkesle tanışmaya başladım. Samimi ve konuşmayı seven bir gruptuk. Daha öyle haftalarca kalmadan hemen hemen herkes hakkında önemli bazı şeyler öğrenmiştim.

Sürekli sayıyordum. Kamptaki iki yüz kişi yaklaşık olarak aşağıdaki şekildeydi:

Sakatlar	30
Sürekli sarhoş olanlar	60
Yaşlılar (55 ve üstü)	50
Yirmi yaş altı gençler	10
Kronik hastalık, kalp, astım, veremden mustarıpler	12
Hafif kaçıklar	4
Yaratılıştan tembeller	6
Kanun kaçakları	4
Normal görünenler	70

(Bu sayıları toplayınca iki yüz etmiyor çünkü bazılarını iki hatta üç kez saydım. Zira hem sakat hem yaşlı veya hem yaşlı hem de sürekli sarhoş olanlar falan vardı.)

Bir de şöyle söyleyeyim: Kamp sakinlerinin yarısından azı (yetmiş normal, artı on adet genç) istihdam edildiği anda çektikleri zorluktan kurtulacak işsizlerdi. Geri kalan (yüzde 60) işsizdi, üstelik engelleri vardı.

Ayrıca elli savaş gazisi ve on altı çeşit zanaatla uğraşabilecek seksen kişi vardı. Herkes (kronik hastalığı olanlar dâhil) çalışabilecek durumdaydı. Tek kollu adam adeta eline kürek almış bir büyücüydü.

Belirli bir kişilik ve zekâ ölçümüne girişmedim. Ama bence kamptakilerin zekâ seviyesi ortalamanın altında değildi. Kişi-

liklerine gelince, hoşgörü ve samimiyet, tatlı bir mizaç insanlara hâkimdi. Ciddi bir ahlâksızlık vakasına rastlamadım hiç. Yine de, her şeyi hesaba katarsak, bu kişilerin güçlü kişilikleri olduğunu söyleyemeyiz. Arzulara ve dünyaya karşı çıkması, insanın kişiliğini şekillendiren ana unsurdur; gezginler ise genellikle birkaç arzusunun esiri olmuş kişilerdir. En kolay yolu seçerler.

Yaratılışımızla göçmen işçiler olarak varlığımızın arasındaki ilişki böylece açıkça ortaya çıktı.

Çoğumuz bir işte sürekli çalışma becerisinden yoksunduk. Monoton giden çalışma hayatı için gereken disiplin ve yetenek bizde yoktu. Muhtemelen baştan beri uyumsuzduk biz. Süreklilik arz eden işlerle temasımız çarpışmadan farksızdı. Bazımız yaralandı, bazımız korkup kaçtı, bazılarımız da kendini içkiye verdi. Mecburen en az direncin olduğu yöne, açık yola yöneldik. Göçmen işçinin hayatı değişip durur, disiplin istemez. Ama şimdi düzenli toplumun drenaj çukuruna düşmüştük. Saygınlık kervanındaki yerimizi kaybetmiş, kendi varlığımızın bataklığına dalmıştık.

Buna rağmen, diye düşündüm, bu dünyada bizim de tadını alınca kendisine tutunup huzursuzluklarımızdan kurtulabileceğimiz derecede güçlü cazibesi olan bir görev vardır kesin.

Kamp hayatım dört hafta sürdü. Sonra yakınlarda ot biçme işi buldum, sonra nihayet Nisan'da sıcak rüzgârlar esmeye başlayınca dürülü yatağımı taktım sırtıma, San Bernardino yoluna koyuldum.

Ertesi sabah, kamyonun biri beni İndio'ya bıraktıktan sonra, içimde yeni bir fikir yeşermeye başladı. İndio otoyolundan çıkınca, salınan hurma ağaçlıklarına, greyfurt bahçelerinin rayihasına, o yemyeşil yonca tarlalarına varılır. Sonra aniden beyaz kumlu bir çöle geçilir. Bahçeler ile çöl arasındaki keskin çizgi çok acayıptır. Beyaz kumun bahçeye dönüşmesi büyü gibidir. Bu işi, dedim kendi kendime, herkes ister, geçici kamplardakiler bile. Sonuçta

oradakiler de ortalama bir Amerikalının becerilerine sahipler. Sadece hemen güç bulmaları için mucizevi yönü olan olağanüstü bir görev lazım onlara. Çölü çiçek yapma işine önderlik etmek bu görev tanımına cuk oturur.

Gezinler önder mi olacaktı? Kulağa saçma gelmişti. Kaliforniya'daki herkes, çocuklar dâhil, önderlerin dev gibi olduklarını, yiğitlikte sınır tanımadıklarını ve inatçılıklarını bilirdi. Ancak, çöl üzerinde yürüdükçe, kafa patlatmaya devam ettim.

Önderler kimdi? Evlerini terk edip vahşi doğaya atılanlar kimlerdi? İnsan kasten zorluk ve sıkıntı arayışına girip zaafılarından kolay kolay vazgeçmez. İnsanlar yaşadıkları yere bağlanırlar, kök salarlar. Ortamları değişince, kökünden sökülmiş gibi acı çekerler. İşini yapan ve topluluk içinde itibar kazanmış kişiler yerinden kıpırdamaz. Başarılı iş adamları, çiftçi ve işçiler genellikle oldukları yerde kalırlar. O zaman vahşi doğaya ve bilinmeyene atılan kimdi? Belli ki işini yapamayanlardı: Beş parasız kalmış, ya da hiçbir zaman doğru dürüst para biriktirememiş insanlar; becerebildikleri halde günlük iş rutinine dayanamayacak fevri-likteki kişiler; arzularının esiri sarhoşlar, kumarbazlar ve kadın avcılar; toplumdan dışlanan kanun kaçakları ve eski mahpuslardı. Şüphesiz sağlığı için gidenler de vardı; veremden, astımdan, kalp hastalıklarından çekenler de bu yola girmiştir. Ötekiler ise macera arayışındaki bir tutam genç ve orta yaşlı insandır.

Hepsi değişime aç idi, belki bazıları yer değiştirmiş talihinin de değişeceğine dair duyduğu saf inançla hareket etmişti. Çoğu, tanınmadığı bir yere gidip sıfırdan başlamak istemiş. Tabii ki zor işlerin altına girip cefa çekme arayışında değillermiş. Eninde sonunda büyük işlerin altına girmiş ve imkânsız başarımlarsa, bu zorunda kaldıkları içindir. Kaçarken eylemci olmuşlar, varoluş mücadelesinden kaçamadıkları için güç ve beceri kazanmışlar. Onları ölüm kalım meselesiymiş. Başarının tadını almaya başlayınca ise, daha fazlasını istemişler.

Eski önderler büyük ihtimalle şimdi göçmen işçi kervanını dolduran insan tipinin aynısıdır. Günümüzdeki “Native Sons” üyeleri, yani eski önderlerin torunları takdir edersiniz ki eskilerin önderlerine benzemez. Tipik önderler, yani 49 kuşağının** modern kıyafetler giymiş ikiz kardeşleri bugün yeni bir akın başlatacak olsa, Kaliforniya halkı bunu sağlıklarına, refahlarına ve ahlâklarına tehdit olarak algılardı.

Birkaç istisna dışında, tüm yeni ülkeler böyle kurulmuştur. Avustralya’ya yerleşen öncü birlik eski mahkûmlardı. Sibiry’a sürgünler ve mahkûmlar yerleşmişti. Bu ülkedeki yeni eski tüm yerleşimcilerin çoğu iflas etmiş kişiler, kaçak yahut canilerdi. İstisnalar, dini inançlarının şevkiyle harekete geçen Pilgrim Atalar ile Mormonlar gibi gruplardır.

Mantıklı olmasına rağmen o zaman bu düşünce silsilesi bana şahane bir şaka gibi gelmişti. Neşe sarhoşluğuyla yolu arşınlamışım meğer, sanıyorum çabucak Elim vahasına vardım. Boş bir kamyon geçiyordu, beni aldı, Banning ve Beaumont’tan geçerek Riverside’a kadar yolu arşınladık. Oradan da San Bernardino’ya on kilometre kadar yürüdüm.

Gezginler ile önderler arasında kurduğum bu akrabalık bir şekilde aklıma takılmış. Yıllar sonra bile, görünüşte ne gezginlerle ne de önderlerle alakası olmayan bir gözlem yığını şeklinde kafamda dolanmaya devam etti. Beni o zamana dek ilgimi çekmeyen, hakkında pek az şey bildiğim konular hakkında kafa yormaya itti.

Sacramento, Placerville, Auburn ve Fresno’daki güngörmüş yaşlılarla konuştum; bir tanesi “Native Sons” üyesiydi, seksen yaşını geçmişti. Başta peşinde olduğum bilgileri elde etmek kolay olmadı. Yeterince açık sorular yöneltmedim. Adamlara “İlk yerleşenler ve madenciler nasıl insanlardı?” diye sormuştum.

* 1873 yılında A.M. Winn tarafından, 1849 Kaliforniya Altına Hücum furyasının anısına kurulmuş dernek. Tam adı: Native Sons of the Golden West.

** 1849 yılında Altına Hücum furyasında başı çekenler.

Çok çalışırlardı, çetin bir gruptu, dediler. İçer, dövüşürler, kumar oynayıp zamparalık ederlerdi. Lüks içinde yüzer ya da aynı rahatlıkla yokluk içinde yaşarlardı. Saygıdeğer kişilerdi.

Yine de nasıl tavırları olduğu açık değildi.

Neye benzediklerini sorsam sakallarından, geniş kenarlı şapkalarından, çizmelerinden, renkli gömleklerinden, esmer yüzlerinden, nasırlı ellerinden bahsediyorlardı. Sonunda şunu sordum: “Bugünkü Kaliforniya’da önderlere en çok benzeyenler kimlerdir?” Cevap, biraz tereddütte kaldıktan sonra hep aynıydı: “Okiler* ve meyve hasadında çalışan gezgin işçiler.”

Gezginleri potansiyel önderler olarak değerlendirmeye çalıştım, onları iş üstünde izledim. Ağaç devirirken, yangın önleme şeritlerini temizlerken, taştan duvar örerken, baraka inşa ederken, baraj ve yol yaparken, kazı makinelerini, buldozerleri, traktörleri ve betonyerleri kullanırken gördüm. Sağlam içtikleri geceden sonra yoğun bir iş günü geçirdiklerini gördüm. Terleyip homurdandıkları halde işlerini yapıyorlardı. Gezginlerin ustabaşı ve şefliğe getirildiklerini de gördüm. O zaman, bakınca hemen anlaşılan fiziksel bir değişim geçiriyorlardı: Çizik çizik yüzleri pürüzsüzleşiyor, ten renkleri sıhhatli bir tona kavuşuyordu. Lakayt duran dudakları ifade kazanıp sertleşiyor; donuk gözleri açılıyor ve parlıyor; sesleri hakikaten de değişiyordu; duruşlarında bile gözle görülür bir iyileşme vardı. Terfi etmiş bu gezginler çabucak sanki hep üst mevkideymiş gibi görünmeye başlıyordu. Ama er ya da geç aynı gezginleri yine demiryolu ambarında, yine aynı varoшта yahut tarlada görüyordum. Genellikle hep aynı hikâyeydi: Ya sarhoş olunca ya da tepeleri atınca kovulmuşlardı veya tekdüze işten sıkılıp istifa etmişlerdi. Genellikle gezginler ustabaşı olduğunda altındaki gezginlere dikkatli davranırlar; hesap gününün yakın olduğunu bilirler çünkü.

* Büyük buhran döneminde iş bulmak için Oklahoma’dan Kaliforniya’ya göçenlere verilen argo lakap.

Kıyası gezginleri önder olarak tahayyül etmek zor değildi. İyice düşündüm, doğada tek başlarına ölüm kalım savaşı verselerdi kesinlikle dirençli olurlardı. Çünkü sorumluluk baskısı ile savaşın sıcaklığı insanın karakterini çelik gibi yapar. Uyum sağlayamayan yok olur, sağ kalanlarsa başarılı önderlerin arasına katılır.

Bununla kalmayıp yukarıdakilerin, yani geldikleri yerde en iyi sınıfta görülen, olanakları geniş yerleşimcilerin önderliklerini ele aldım. Bence böyle kurulan toplumlar her halükârda tehlike arz eder. Çünkü önderlikler yukarıdan gelirse ortaya yerel veya sonradan gelmiş büyük toprak sahipleri ve köle gibi çalıştırılan işçilerden (peon) ibaret çiftliklerle dolu bir toplum çıkar. Bu iki sınıf arasında genellikle ırksal sorunlar vardır. Baltık'teki tipik Alman iş adamları, Transilvanya'daki Macar soyluları, İrlanda'daki İngilizler, Güneyimizdeki üreticiler ve Kenya'daki ve sömürge toplumları ile diğer İngiliz ve Hollanda sömürgeleri mesela. Faziyetleri ne olursa olsun, topluma uyum sağlamaları zordur. Eninde sonunda ya bu tip işçilerin yapacağı bir devrim, ya da genellikle kendi ırklarından veya milletlerinden gelen tipik önderlerin akın etmesi sonucu parçalanmaları muhtemeldir. İlla savaş çıkacak diye bir şey yoktur. Güneyimizde bile, bölünmeden dolayı bir karmaşa yaşanmasaydı, istikrarı savaşızsız sağlayabilirdik. Kastettiğim şey, kendi fakir beyazlarının hareketleri veya diğer eyaletlerden gelen yoksulların akın etmesi istikrarın sağlanması için yeterliydi.

Bizde bir ırkı, ulusu veya kurumu en değersiz üyeleriyle yargılama eğilimi var. Belli ki ahlâksız ve insafsız bir eğilim bu; ama bir takım gerekçeleri mevcut. Milletin niteliklerini ve kaderini belirleyen şey önemli ölçüde alt sınıftakilerin tabiatı ve olanaklarıdır. Orta sınıf bir ülkenin etkisiz elemanıdır. Şehirde ve köydeki çalışkan, edep, varlıklı ve kanaatkâr orta sınıfı şekillendiren şeyler ise iki uçtaki aşırıya kaçmış azınlıklardır: En iyi ve en kötüdür.

Üstün bireyler siyasette, iş hayatında, sanayide, bilimde, edebiyatta veya dini alanda milleti şekillendirme adına şüphesiz büyük

roller üstlenmiştir. Aynı şeyi diğer uç da yapar: Fakir fukara, dışlananlar, uyumsuzlar ve tutkularını zaptedemeyenler. Alt sınıfın biçimlendirici önemi, herhangi bir tarafa meyletmeye müsait oluşlarındadır. Bu acayıpliğin sebebi içlerindeki risk alma hevesidir (“umurlarında değildir”), bir de toplu hareket etme arzularıdır. Sönük, mahvolmuş hayatlarını devasa ve bütün hale getirmeyi arzularlar. Dolayısıyla yeni dinlerin, siyasi ayaklanmaların, milliyetçi deliliklerin, çetelerin ve yeni topraklara koşuşturan kitlelerin ilk ve en hararetli taraftarları bunlardır.

Bir milletin niteliğini, yani asıl değerini ise üste çıkan tortular gösterir: Ne kadar cesur, müşfik, düzenli, becerikli, cömert ve ne kadar özgür ya da köle olduklarını; insan ruhuna, dürüstlüğe, saygıya ne kadar önem verdiklerine göre milletlere değer biçeriz.

Bugünkü sıradan Amerikalı, ülkeyi Avrupa’da istenmeyen toplulukların kurduğunu söylediklerinde öfkeyle dolar. Aslında bu ifade hiç aşağılayıcı değildir, hatta doğru olduğu takdirde neşe kaynağıdır. İfade edilen şeyin, köklerimizle duyduğumuz gururu kuvvetlendirmesi lazımdır.

Bu koca kıtanın kasabaları, çiftlikleri, fabrikaları, barajları, su kemerleri, limanları, demiryolları, otoyolları, elektrik santralleri, okulları ve parkları Eski Dünya’dan gelen sıradan halkın emeğidir. Bu tür, Eski Dünya’da yüzyıllarca yük hayvanı muamelesi görmüş ve efendilerinin, yani kralların, soyluların ve papazların malı imiş. Kendi iradeleri ve arzuları yokmuş. Avrupa’da bazı nadir vakalarda alt sınıftan birisi zirveye çıkarsa, işleyişi bozmamış; olsa olsa vidaları iyice sıkarmış. Mesela Korsikalı kısa boylu, kibirli onbaşı,* Fransız Devrimi’nin açığa çıkardığı sağlam güçleri dizginlemişti ve kanını Habsburglu efendilerle birleştirip yeni bir hanedan kurmaktan yüce bir şey düşünememişti. Bugün İtalya’daki bir duvarcı, Almanya’daki bir badanacı ve Rusya’daki bir ayakkabıcının oğlu kendi milletlerinin efendileri haline gelmiş-

* Napolyon Bonaparte.

tir; yaptıkları ise eski düzeni yeniden kurmak ve pekiştirmektir.

Eski Dünya'nın sıradan halkı, başlarında emir verip itekleyen bir efendi yokken yapabileceklerini gösterme şansını sadece burada, Amerika'da kazanmıştır. Tarih, alt sınıfa mensup köylü, esnaf, işçi, dilenci, mahkûm ve ayyaşları ensesinden tutup, Avrupa'nın ortasından almış, geniş ve bakir bir kıtaya atmıştır. Sonra "Hadi bu da sizin olsun!" diyerek alt sınıfla eğlenmiştir ve bunun sonuçları yeri göğü inletmiştir.

Ayrıca görevin büyüklüğü aşağı mevkilerdekilerin gözünü korkutmamıştır. Yüzyıllardır hapsedilmiş hareket arzusu, kaçacak delik bulmuştur. Onlar da ellerinde baltaları, kazma kürekleri, sabanları ve tüfekleriyle; yayan, yük arabalarıyla, katarlarla ve gemilerle yola koyulmuşlardır. Dua ederek, homurdanarak, şarkılar söyleyerek, ağız dalaşıyla, içerek ve dövüşerek ilerlemişler. Halka yol verin! Ben, ülkenin Avrupa'da istenmeyen topluluklarca kurulduğu ifadesini böyle anlıyorum.

Tevekkeli değil, bu ülkede insanların yenilenebileceğine dair kökleşmiş bir inanç var. Aşağılananların ve görünürde değersiz olanların bile fırsat verilse yararlı ve iyi işler yapacağına inanırız. İncancımızın temeli tecrübelerle dayanır, idealist kuramlardan gelmez. Bazı antropologlar, sosyologlar ve genetikçiler bize ne derse desin biz yine de insanların, diğer yaşam biçimlerinin aksine, geçmişinin yani irsiyet ve adetlerinin kölesi olmadığına, muazam bir esneklikle hareket ettiğine ve iyilik ile kötülük yapma ihtimallerinin asla tam olarak tükenmeyeceğine inanacağız.

